พระธรรมโกศาจารย์

294.304
ธ347พ
ฉ. 2

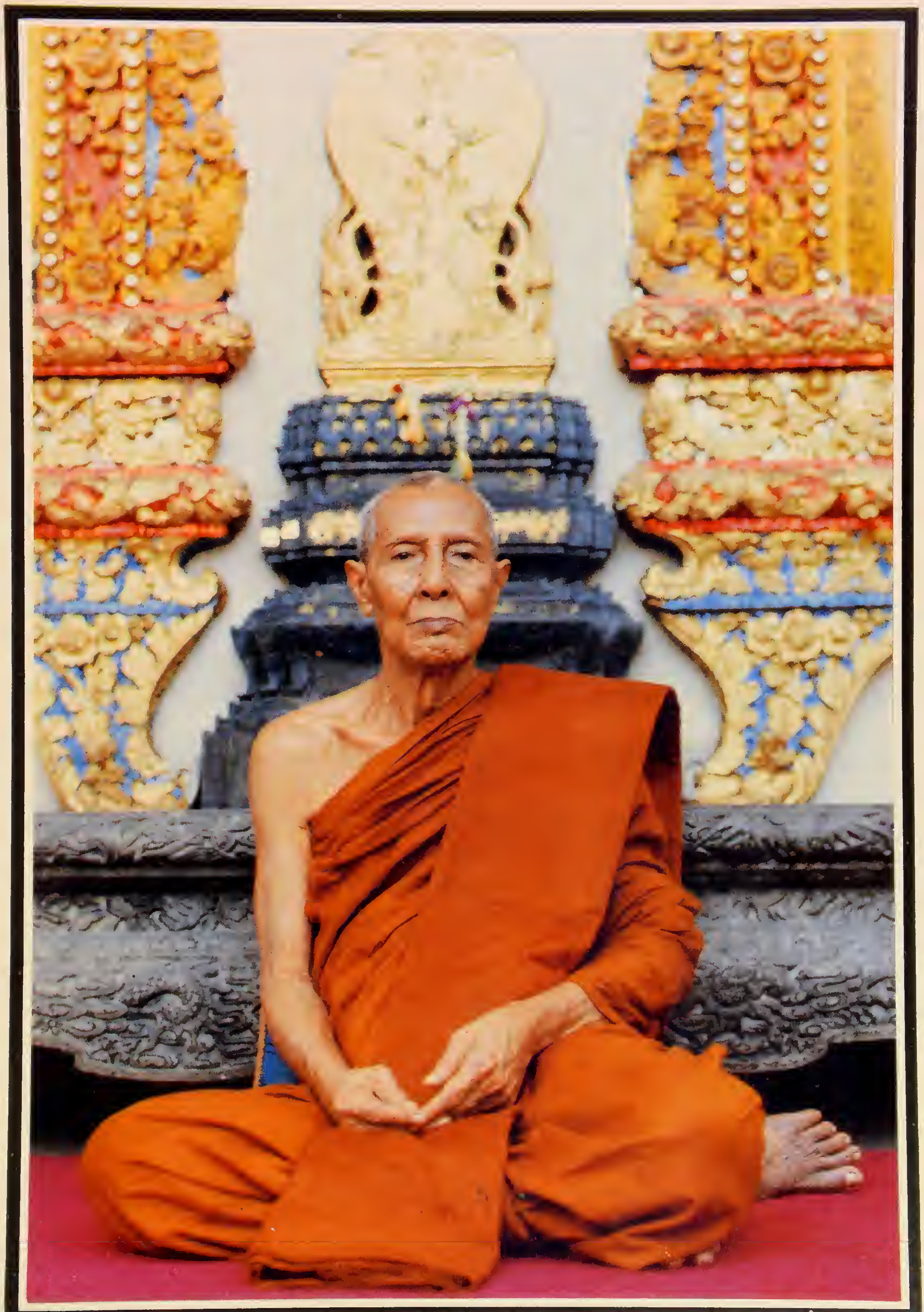
ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ

พระราชทานเพลิงศพ
พระญาณวโรดม
(สนธิ์ กิจฺจกาโร)

๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๗

เลขหมู่ 294.304
ธ347พ
ฉ.2
เลขทะเบียน 010693

139/9



คำปรารภ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) เป็นพระเถระรัตตัญญูรูปหนึ่งของวัดบวรนิเวศวิหาร เพราะได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนที่วัดบวรนิเวศวิหาร โดยการไปกลับแต่ละวันก่อนหลายปี แล้วได้ย้ายมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ นับว่าได้เข้ามาอยู่ศึกษาเล่าเรียนและประจำอยู่ในวัดนี้แต่ยุคต้น ๆ ของสมัยที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด ฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่ได้รู้เห็นธรรมเนียมแบบอย่างและกิจการต่าง ๆ ของวัดมามาก เป็นเหตุให้ท่านสามารถช่วยกิจการต่าง ๆ ของวัดได้อย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

พระญาณวโรดมได้ปฏิบัติกรณียะต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่วัดมาตั้งแต่เป็นพระเถระชั้นผู้น้อย กล่าวคือในด้านการศึกษา ได้เป็นครูสอนปริยัติธรรม เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ทั้งในและนอกพรรษกาล ช่วยสอนธรรมในการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแก่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ซึ่งมีเป็นประจำในวันธรรมสวนะและวันหลังวันธรรมสวนะ เป็นต้น ในด้านการปกครองบริหารของวัด พระญาณวโรดมก็ได้ช่วยกิจการต่าง ๆ ของวัด เป็นการแบ่งเบาภาระของเจ้าอาวาส ที่สำคัญก็คือ ได้ปฏิบัติหน้าที่กรรมการวัดมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ทรงครองวัด และได้ทำหน้าที่นี้ตลอดมาจนถึงสมัยของเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน จึงได้เป็นประธานกรรมการวัด เป็นพระอุปัชฌาย์ กล่าวได้ว่า พระญาณวโรดมได้ปฏิบัติกรณียะต่าง ๆ เป็น

คุณประโยชน์แก่วัดบวรนิเวศวิหารมาตลอดอายุขัยของท่าน ในทางคณะสงฆ์ พระญาณวโรดมก็ได้ปฏิบัติหน้าที่สำคัญเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การคณะสงฆ์มาโดยลำดับ อาทิเป็นหัวหน้าคณะวินัยธร (ธ) ชั้นต้น เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นเจ้าคณะภาค ๔-๕-๖-๗ (ธ) เป็นต้น

เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณูปการดังกล่าวแล้ว ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพพระญาณวโรดม วันเสาร์ที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๗ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส คณะสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารจึงได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ถวาย เพื่อเป็นธรรมบรรณาการแก่ผู้มาร่วมในการพระราชทานเพลิงศพ

ขออำนาจกุศลบุญราศีที่ได้บำเพ็ญมาแล้วทั้งปวง ตลอดถึงได้จัดพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมบรรณาการในการนี้ จงสัมฤทธิ์อิฏฐวิบูลมนุญผลแด่ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ตามสมควรแก่คติภพเทอญ.

วัดบวรนิเวศวิหาร

ธันวาคม ๒๕๒๗

สารบาญเรื่อง

พระบรมราชานุเคราะห์
ในการศพพระญาณวโรดม

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๑๕๔๘๓

สำนักพระราชวัง

๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

รายละเอียดมีแจ้งในต้นหมายรับสั่งที่แนบมาพร้อมนี้.

บุญสม พิมพ์.

หาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๒๕๗๕

สำนักพระราชวัง

๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และเรืออากาศเอก วีระยุทธ ดิษยะศริน พระสวามีในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ไปพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ ที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่.......... สำนักพระราชวัง

๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

<u>วันศุกร์ ที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๔.๓๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพ ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ แล้วเชิญบุพโพไปเผา ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

เวลา ๑๖.๓๐ น. บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

<u>วันเสาร์ ที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน

เวลา ๑๔.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เชิญโกศศพขึ้นรถยนตร์วอประเทียบ จากวัดบวรนิเวศวิหาร ไปยังเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส หยุดรถตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และเรืออากาศเอก วีระยุทธ ดิษยะศริน พระสวามีในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ไปยังพลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

<u>วันอาทิตย์ ที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๙.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตรและภัตตาหารสามหาบ ในการเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

ด่วนที่สุด

ที่ รล ๑๐๐๓/๑๔๑๔๘

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม. ๑๐๒๐๐

๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

เรื่อง ทรงรับเชิญเสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร)

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

อ้างถึง หนังสือสำนักราชเลขาธิการ ที่ รล ๑๐๐๓/๑๐๒๕๑ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๒๗

ตามหนังสือที่อ้างถึง ทรงรับเชิญเสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส นั้น

บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะเสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิงศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) ในวันเสาร์ ที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๗.๐๐ น.

จึงขอนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์)
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร. ๒๒๑๑๑๕๑ - ๕ ต่อ ๒๑ และ ๕๙

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๔๖๕๐

สำนักพระราชวัง

๓๑ ตุลาคม ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๑๑ วัน พระราชทานศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

<u>วันอาทิตย์ ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน พระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล

เวลา ๑๙.๓๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๒๔๗๘ **สำนักพระราชวัง**

๑๐ กันยายน ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน พระราชทานศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

<u>วันอาทิตย์ ที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน พระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล

เวลา ๑๙.๓๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๑๔๙๐

สำนักพระราชวัง

๒๒ สิงหาคม ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทาน พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

<u>วันพฤหัสบดี ที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๙.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม เป็นเสร็จการ

บุญสม พิมพ์.
ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑ ๑๒๘๑ **สำนักพระราชวัง**

๓๑ กรกฎาคม ๒๕๒๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

<u>วันอาทิตย์ ที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๐.๐๐ น. พระราชทานพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ วางที่หน้าโกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน พระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล

เวลา ๑๙.๓๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

บุญสม พิมพ์.

[illegible] ทาน.

วัน	**หน้าที่** พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

วัดบวรนิเวศวิหาร
รับที่ 102
วันที่ 31 ก.ค. 27
เวลา

ด่วนที่สุด

ที่ รล 0003/๑๑๓๑

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม.10200

๓๑ กรกฎาคม 2527

เรื่อง การมรณภาพของพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

อ้างถึง ลิขิตที่ พ.101/2527 ลงวันที่ 29 กรกฎาคม 2527

ตามที่พระคุณเจ้าได้กรุณาแจ้งไปว่า พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) รองสมเด็จพระราชาคณะ ชั้นหิรัณยบัฏ และรองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ได้ถึงแก่มรณภาพด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2527 และกำหนดรับพระราชทานน้ำสรงศพ ในวันที่ 30 กรกฎาคม 2527 เวลา 17.00 น. ที่ศาลา 150 ปี วัดบวรนิเวศวิหาร ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ ฯพณฯ นายเชาวน์ ณศีลวันต์ องคมนตรี เชิญพวงมาลาหลวงไปวางที่หน้าโกศศพ ในวันจันทร์ที่ 30 กรกฎาคม 2527 เวลา 19.00 น. และพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการศพ พระญาณวโรดม โดยตลอด

จึงขอนมัสการมาเพื่อได้โปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์)
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์

โทร.2211151 - 5 ต่อ 20, 21, 25 และ 59

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๑๑๒๒๖

สำนักพระราชวัง

๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๗

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ นายเชาวน์ ณศีลวันต์ องคมนตรี เชิญพวงมาลา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ วางที่หน้าโกศศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

<u>วันจันทร์ ที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๗</u> เวลา ๑๙.๐๐ น.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๑๒๐๑

สำนักพระราชวัง

๒๙ กรกฎาคม ๒๕๒๗

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ถึงมรณภาพด้วยความชรา ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๒.๒๐ น.

วันจันทร์ ที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์โดยตลอด มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๗ คืน.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้และเจ้าพนักงาน
	ที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

ด่วนที่สุด

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม.๑๐๒๐๐

๒๙ กรกฎาคม ๒๕๒๗

เรียน คุณแก้วขวัญ ฯ ทราบ

ตามที่ผมได้เรียนขอความกรุณามาทางโทรศัพท์ เรื่อง ท่านเจ้าคุณญาณวโรดม วัดบวรนิเวศวิหาร ถึงแก่มรณภาพเมื่อเช้านี้ นั้น ผมขอเรียนเพิ่มเติมดังนี้ คือ

๑. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ ฯพณฯ นายเชาวน์ ณศีลวันต์ องคมนตรี เชิญพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ไปวางที่หน้าโกศศพในวันจันทร์ ที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๙.๐๐ น. ณ ศาลา ๑๐๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร

๒. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการศพ ท่านเจ้าคุณญาณวโรดม โดยตลอด

๓. โดยที่ท่านเจ้าคุณญาณวโรดม เป็นพระชั้นผู้ใหญ่ และมีส่วนช่วยเหลือเป็นอย่างมาก ในระหว่างที่ทรงผนวชที่วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้ผมเรียนคุณแก้วขวัญ ฯ ว่า ขอให้ดูแลและอำนวยความสะดวกต่าง ๆในการศพของท่านเจ้าคุณญาณวโรดมให้เป็นไปโดยเรียบร้อยและงดงามเหมือนเช่นเดียวกับที่ได้พระราชทานพระมหากรุณาในการศพของท่านเจ้าคุณเทพกวีทุกประการด้วย

จึงเรียนมาเพื่อขอได้โปรดทราบและพิจารณาดำเนินการ

ขอแสดงความนับถือ

(หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์)
ราชเลขาธิการ

ประวัติสังเขป

พระญาณวโรดม

(สนธิ์ กิจฺจกาโร)

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

ชาติภูมิ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ถือกำเนิดในตระกูล มั่งเรือนโยมบิดาชื่อ แสง โยมมารดาชื่อ คล้าม เป็นบุตรคนที่ ๒ ในจำนวน ๓ คน เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ เวลา ๐๑.๐๐ น. ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน ณ บ้านเหนือปากคลองบางขวาง ตำบลตะนาวศรี (สวนใหญ่) อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี การศึกษาในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเล่าเรียนจากโรงเรียนในวัดใกล้บ้าน คือ วัดบางขวาง จบชั้นประถมปีที่ ๒

บรรพชา – อุปสมบท

ครั้นอายุได้ ๑๖ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบางขวาง ตำบลตะนาวศรี อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๔๕๗ พระวิเชียรมุนี วัดบุปผาราม ธนบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อบรรพชาแล้วก็ได้อยู่ศึกษาปริยัติธรรม ณ วัดบางขวางนั้น จนอายุครบอุปสมบทได้ จึงได้อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดบางขวาง โดยมีพระ-ครูธรรมสารวิจิตร (ญาณเตโช) วัดมัชฌันติการาม เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูศีลาภิรม (ธมฺมธโร) วัดบางขวาง เป็นพระ-กรรมวาจาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๖๒ ในระหว่างสำนักอยู่

ณ วัดบางขวางนั้น ได้ไปศึกษาปริยัติธรรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร โดยเดินทางไปกลับทางเรือทุกวันเป็นประจำเป็นเวลาหลายปี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้ขยันขันแข็งในการศึกษา เพราะการเดินทางสมัยนั้นไม่สะดวกสบายเหมือนสมัยนี้ ต้องเป็นผู้มีอุตสาหะพยายามมาก จึงจะทำได้อย่างสม่ำเสมอ ต่อมาถึง พ. ศ. ๒๔๗๔ จึงได้ย้ายมาอยู่ศึกษาต่อ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในสมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ยังทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด และได้เจริญก้าวหน้าในการศึกษาด้วยดีตลอดมา จนสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญ ๕ ประโยคเป็นที่สุด

หน้าที่การงาน

พระญาณวโรดมได้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ก่อประโยชน์ให้แก่วัดและพระศาสนามาตั้งแต่ยังเป็นพระเปรียญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหารและมหามกุฏราชวิทยาลัย กล่าวได้ว่าพระญาณวโรดมได้ทำประโยชน์ในส่วนนี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อสอบได้เป็นเปรียญชั้นสูงแล้ว ก็ได้เป็นครูสอนปริยัติธรรมของสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหารตลอดมา กระทั่งได้เป็นพระเถระผู้ใหญ่มีภาระหน้าที่อื่นมากขึ้น จึงจำต้องงดการทำหน้าที่เป็นครูสอนปริยัติธรรมประจำสำนักเรียน แต่ก็ได้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนพระวินัยแก่พระนวกภิกษุ ในระหว่างพรรษกาลของสำนักวัดบวรนิเวศวิหารมาตลอดถึงชราภาพ จึงเป็นอันหยุดไปโดยปริยาย ในส่วนที่เกี่ยวกับกิจการทั่วไปภายในวัดนั้น พระญาณ-วโรดมก็ได้มีส่วนช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ของวัดมาตั้งแต่ยังเป็นพระ

เปรียญ เมื่อเจริญอายุพรรษาขึ้น ก็ได้เป็นพระกรรมการวัด ซึ่งมีหน้าที่ในการพิจารณากิจการและเรื่องราวต่าง ๆ ของวัด และได้เป็นประธานกรรมการวัดในที่สุด ได้ทำหน้าที่นี้ตลอดมาจนถึงบั้นปลายของชีวิต

ในส่วนที่เกี่ยวกับมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น พระญาณวโรดม ก็ได้ทำคุณประโยชน์ให้เป็นอันมาก โดยเฉพาะในด้านกองตำรา กล่าวคือ ได้ช่วยงานหนังสือธรรมจักษุ ซึ่งเป็นวารสารเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยการเรียบเรียงเรื่องคดีธรรมลงตีพิมพ์เป็นครั้งคราวมาตลอด เป็นกรรมการกองตำรา มีหน้าที่ตรวจชำระหนังสือแบบเรียนปริยัติธรรมที่ตีพิมพ์ในแต่ละครั้ง ตลอดถึงได้เรียบเรียงหนังสือตำราสำหรับเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาปริยัติธรรมแผนกนี้ และด้วยความสามารถในการรจนาดังกล่าวนี้นั่นเอง จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็น พระคณาจารย์โท ทางรจนาพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งในฝ่ายปริยัติ (เทียบกับตำแหน่งในฝ่ายบริหาร เท่าเจ้าคณะเมือง ที่ปัจจุบันเรียกว่า เจ้าคณะจังหวัด)

สำหรับตำแหน่งหน้าที่ในการคณะสงฆ์นั้น พระญาณวโรดม ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่การคณะสงฆ์เป็นลำดับมาดังนี้ :-

พ.ศ. เป็นกรรมการคณะวินัยธร ภาค ๑ เขต ๑

พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นพระอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นกรรมการตรวจบาลีสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นหัวหน้าคณะวินัยธร (ธรรมยุต) ชั้นต้น ภาค ๑ และรักษาการ ภาค ๒, ๖

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นคณะกรรมการพิจารณาคำร้องในคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคมพิจารณาอธิกรณ์, รักษาการเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี–นนทบุรี–ปทุมธานี –ชัยนาท (ธ),
เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑–๗ และ ๑๒–๑๕ (ธ)

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นเจ้าคณะภาค ๔–๕–๖–๗ (ธ)
ลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะภาค ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เพราะอาพาธเบียดเบียนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นปกติ

นอกจากนี้ ยังได้เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และกรรมการสอบซ้อมหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุต

สมณศักดิ์

พ.ศ. เป็นพระครูพุทธมนต์ปรีชา

พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระสาธุศีลสังวร

พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชกวี

พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพญาณกวี

พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมโสภณ

พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระญาณวโรดม ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ปรากฏตามสำเนาประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ดังนี้ :–

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเด[illegible] [illegible]มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้[illegible] พระธรรมโสภณ เป็นพระเถระผู้เจริญใน[illegible] [illegible]มคธปริวรรตน์และอรรถธรรมวินัย สามารถสอบไล่[illegible] ๙ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูสัญญ[illegible] พุท[illegible] เป็นพระราชาคณะที่ พระสาธุศีลสังวร พระราชกว[illegible]ญาณกวี และพระธรรมโสภณ โดยลำดับ ก็รับภาระ[illegible]ศาสนา และสังวรรักษาสมณวัตรระเบียบปฏิบัติประเพณีราชการได้เรียบร้อย สมควรแก่ตำแหน่งเป็นอย่างดี มีอุตสาหะวิริยะในการประกอบพุทธศาสนกิจ เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พุทธจักรและอาณาจักรโดยอเนกประการ อาทิ ได้เป็นอุทเทศาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร เป็นกรรมการตรวจสอบความรู้นักธรรมและบาลีสนามหลวง เป็นผู้นำประโยคนักธรรมและธรรมศึกษาไปทำการเปิดสอบในจังหวัดต่าง ๆ เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการกองอำนวยการ กรรมการแผนกตำรา และกรรมการสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นพระคณาจารย์โท ทางรจนาพระคัมภีร์ ได้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือประมวลปัญหาและเฉลยปัญหาหลักธรรมวินัย สำหรับเป็นเครื่องประกอบ[illegible]นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก นับว่า เป็นประโยชน์ยิ่งแก่การศึกษาพระปริยัติธรรม ได้รวบรวมบทสวดมนต์พร้อมทั้ง[illegible] ๆ ตามนัยแห่งสวดมนต์ฉบับหลวง เป็นหนังสือเอกเทศสวดมนต์ ได้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือคู่มือปฏิบัติงาน "[illegible]" [illegible]อยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ ได้มอบลิขสิทธิ์ตลอดจนผลประโยชน์ทั้งหมดให้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นรองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร [illegible]วินัยธรชั้นต้น ภาค ๑ และรักษาการในตำแหน่งหัวหน้าคณะวินัยธรชั้นต้น ภาค ๒ และภาค ๖ เป็นพระอุปัชฌายะ เป็นกรร[illegible]คณะธรรมยุต เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัดธรรมยุต จังหวัดธนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี จันทบุรี ระยอง ตราด [illegible]ธรรมยุต ภาค ๑ ถึงภาค ๗ และภาค ๑๒ ถึงภาค ๑๕ เป็นเจ้าคณะภาคธรรมยุต ภาค ๔ ถึงภาค ๗ ได้เป็นประธานกรรมการ[illegible] วัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี วัดเนกขัมมาราม จังหวัดปทุมธานี และวัดเพชรวราราม จังหวัดเพชรบูรณ์ พระธรรมโสภณ ได้เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศหลายคราว โดยเฉพาะเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๓ ได้ร่วมเดินทางไปกับ สมเด็จพระญาณสังวร ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณ ไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ณ ประเทศอินโดนีเซีย อนึ่ง พระธรรมโสภณ เป็นผู้หนึ่งที่ได้สนองพระเดชพระคุณในกรณียะต่าง ๆ เมื่อคราวทรงผนวช

สรรพกรณียกิจที่ พระธรรมโสภณ ได้ปฏิบัติบำเพ็ญมาโดยตลอด ย่อมเป็นผลดีแก่การพระศาสนา ประเทศชาติ และประชาชน ปรากฏแล้ว สมควรยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรสูงขึ้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา พระธรรมโสภณ ขึ้นเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามที่จารึกในหิรัณยบัฏว่า พระญาณวโรดม สุตาคมธรรมาภรณ์ บวรสุทธศีลสมบัติ พิพัฒนกิจจการี ศรีคันถรจนาจารย์บัณฑิต ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดบวรนิเวศ ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนญาณคุณ มนุญธรรมานุนายก ปิฎกวิภูสิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูศัพทมงคล พระครูคู่สวด ๑ พระครูวิมลภาณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆภารวิชัย ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขอพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณร โดยสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ เป็นปีที่ ๒๘ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

[signature]

นายกรัฐมนตรี

กรณียะพิเศษ

พระญาณวโรดม แต่ครั้งยังมีสมณศักดิ์ที่ พระสาธุศีลสังวร ได้เป็นผู้หนึ่งที่ได้สนองพระเดชพระคุณในกรณียะต่าง ๆ เมื่อคราวทรงผนวชแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน พุทธศักราช ๒๔๙๙ พระญาณวโรดมได้เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศหลายคราว ที่สำคัญก็คือเมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโสภณ ได้ร่วมเดินทางไปกับสมเด็จพระญาณสังวร (แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ) ไปให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร ณ ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ ซึ่งเป็นการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรชาวอินโดนีเซียเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นครั้งแรกในประเทศอินโดนีเซีย พิธีบรรพชาอุปสมบทครั้งที่สำคัญนี้ ได้ประกอบขึ้น ณ พระเจดีย์บุโรพุทโธ หรือที่ชาวอินโดนีเซียเรียกกันว่า บุโรบุดู

สำหรับการก่อสร้างถาวรวัตถุที่สำคัญในพระพุทธศาสนานั้น พระญาณวโรดมได้เป็นประธานกรรมการดำเนินการก่อสร้างอุโบสถวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี วัดเนกขัมมาราม จังหวัดปทุมธานี และอุโบสถวัดเพชรวราราม จังหวัดเพชรบูรณ์ จนสำเร็จเรียบร้อย พร้อมทั้งให้การอุปถัมภ์บำรุงอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก

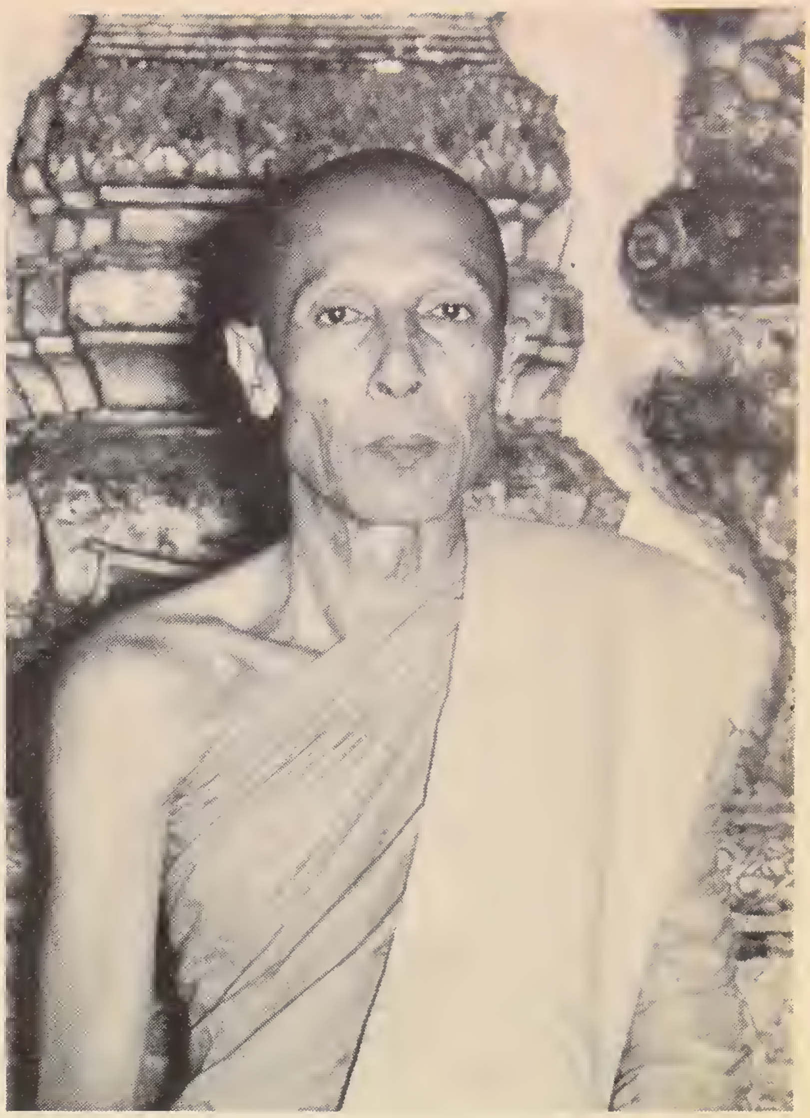
อาพาธและมรณภาพ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ พระญาณวโรดม ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโสภณ ได้เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ในจังหวัดภาคเหนือ ในฐานะเจ้าคณะภาค ได้ประสบอุบัติเหตุรถยนต์พลิกคว่ำลงข้างถนนสายมิตรภาพ

–พุแค จังหวัดสระบุรี ในระหว่างเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ เป็นเหตุให้อาพาธ ต้องเข้ารับการรักษา ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และหลังจากประสบอุบัติเหตุครั้งนั้นแล้ว พระญาณวโรดมก็เริ่มอาพาธเรื่อยมา สุขภาพเสื่อมโทรม แต่ก็ยังสามารถปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ทั้งภายในวัดและในที่ต่าง ๆ ได้ แต่อาการอาพาธก็ไม่ค่อยจะดีขึ้น มีแต่ทรงกับทรุด ถึง พ.ศ. ๒๕๒๐ อาการกำเริบมากขึ้นเพราะมีโรคแทรกซ้อน ประกอบกับอาการของโรคชรา ถึงกับทำให้มีอาการทรุดหนักคราวหนึ่ง ต้องนำเข้ารักษาเป็นการฉุกเฉิน ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ อาการอาพาธคราวนี้ได้เป็นที่หวั่นวิตกของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเป็นอันมาก เพราะปรากฏว่าพระญาณวโรดมได้มีอาการหยุดหายใจไปถึง ๓ ครั้ง แต่ด้วยเดชะแห่งบุญกุศลก็ได้ทำให้พ้นวิกฤตการณ์แห่งชีวิตครั้งนี้ไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่หลังจากอาพาธหนักครั้งนี้เป็นต้นมา ทำให้สุขภาพอ่อนแอลงมากพร้อมทั้งมีอาการความจำเสื่อม เป็นเหตุให้ไม่สามารถปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ได้เหมือนอย่างเดิม อาการโดยทั่วไปก็มีแต่ทรงกับทรุดเรื่อยมา กระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้เข้ารับการรักษา ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์อีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งสุดท้าย พระญาณวโรดมได้อยู่รับการรักษา ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในครั้งนี้เพียง ๒ วันก็ได้ถึงมรณภาพด้วยอาการอันสงบ เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลา ๐๒.๒๐ น. สิริรวมอายุได้ ๘๔ ปี ๔ เดือนกับ ๙ วัน.

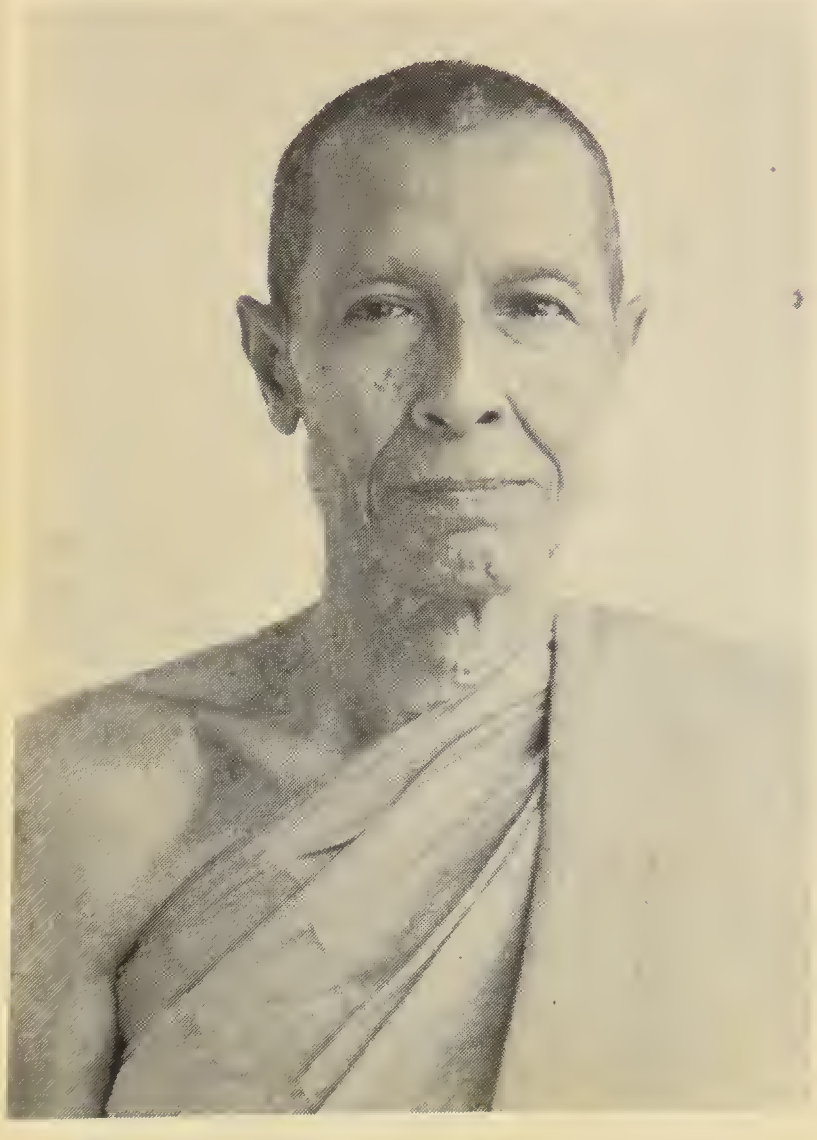


พระสาธุศีลสังวร



พระราชกวี

พระเทพญาณกวี



พระธรรมโสภณ





อุโบสถวัดเพชรวราราม จังหวัดเพชรบูรณ์
ที่พระญาณวโรดม เป็นประธานก่อสร้าง





เสด็จพระราชดำเนินทรงตัดลูกนิมิตอุโบสถวัดเพชรวราราม





สมเด็จพระสังฆราช
เสด็จทรงสรงน้ำศพ และ
ทรงสรงน้ำพระราชทาน



เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศล





สมเด็จพระสังฆราช เสด็จทรงเป็นประธานในการบำเพ็ญกุศล





คณะสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร มีสมเด็จพระญาณสังวร เป็นประธาน
บำเพ็ญกุศลถวาย



โกศศพพระญาณวโรดม
ณ ศาลา ๑๕๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร

ธรรมบรรยาย และ ธรรมเทศนา

พระธรรมเทศนา

ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสตมวารศพ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ เวลา ๑๐.๒๐ น.

พระเทพวราภรณ์ (ทองคำ กมฺพุวณฺโณ)

รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ธมฺมฏฺฐํ สีลสมฺปนฺนํ สจฺจวาทึ หิรีมนํ
เนกฺขํ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปิ นํ ปสํสนฺติ พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโตติ.

บัดนี้ จะถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแก่พระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชทานแก่ศพ พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ในดิถีครบ ๑๐๐ วัน เป็นการดำเนินตามศาสนาประเพณี ของผู้นับถือพระพุทธศาสนา

แท้จริง พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) เมื่อได้เข้ามาสู่ร่มเงาของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เพื่อเป็นแนวปฏิบัติและเป็นทางแนะนำสั่งสอนผู้อื่นตามความสามารถ จนสอบได้

เป็นเปรียญ ๕ ประโยค ต่อมาเป็นพระครูสัญญาบัตรที่ พระครูพุทธมนต์-ปรีชา และเป็นพระราชาคณะที่ พระสาธุศีลสังวร พระราชกวี พระเทพญาณกวี พระธรรมโสภณ และได้รับสถาปนาเป็นรองสมเด็จพระ-ราชาคณะที่ พระญาณวโรดม ตามลำดับ ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างเต็มกำลัง เช่นเป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณร เป็นกรรมการตรวจธรรม และบาลีสนามหลวง เป็นผู้นำประโยคธรรมและธรรมศึกษาไปทำการเปิดสอบในจังหวัดต่าง ๆ เป็นกรรมการมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย เป็นกรรมการกองอำนวยการ กรรมการแผนกตำรา และกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นพระคณาจารย์โททางรจนาพระคัมภีร์ ได้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือประมวลปัญหาและเฉลยปัญหาหลักธรรมวินัย สำหรับประกอบหลักสูตรการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก นับว่าเป็นประโยชน์ยิ่งแก่การศึกษาพระปริยัติ-ธรรม ได้รวบรวมบทสวดมนต์ พร้อมทั้งคำอธิบายถึงวิธีการใช้สวดในพิธีต่าง ๆ ตามนัยสวดมนต์ฉบับหลวง เป็นหนังสือเอกเทสสวดมนต์ ได้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือคู่มือปฏิบัติงาน ที่เรียกชื่อว่า ศาสนพิธีสังเขป ได้มอบลิขสิทธิ์ตลอดผลประโยชน์ทั้งหมดให้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นรองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นหัวหน้าคณะวินัยธรชั้นต้น และรักษาการในตำแหน่งหัวหน้าคณะวินัยธรชั้นต้น ภาค ๒ และภาค ๖ เป็นพระอุปัชฌายะ เป็นกรรมการการสอบซ้อมหน้าที่พระอุปัชฌายะในคณะธรรมยุต เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี – ปทุมธานี – จันทบุรี – ระยอง – ตราด เป็นรองเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑ เป็นเจ้าคณะภาคธรรมยุต ภาค ๔ – ๕ – ๖ – ๗ เป็นประธานกรรมการก่อสร้างอุโบสถ

วัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี วัดเนกขัมมาราม จังหวัดปทุมธานี และวัดเพชรวราราม จังหวัดเพชรบูรณ์

กรณียกิจที่พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ได้บำเพ็ญมาตามลำดับ ย่อมเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ชีวิตของท่านเป็นสุชีวิตอย่างแท้จริง เป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีมลทินโทษที่ใคร ๆ จะพึงตำหนิติเตียน ดำเนินตามปฏิปทาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ประพฤติธรรมและชักนำผู้อื่นให้ประพฤติธรรมด้วย

จริยาวัตรของพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) พอจะสรุปได้ว่า ท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล มีวาจาเป็นสัจจริง มีใจเป็นที่อยู่แห่งหิริ จึงเป็นที่เคารพนับถือของผู้ติดต่อคบหาสมาคม สมดังธรรมภาษิตที่ยกไว้ในเบื้องต้นว่า ธมฺมฏฺฐํ สีลสมฺปนฺนํ เป็นอาทิ ซึ่งมีใจความว่า ท่านผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมะ ถึงพร้อมด้วยศีล กล่าวแต่คำจริง มีหิริประจำใจ บริสุทธิ์ดุจทองแท่งชมพูนุท ใครเล่าจะควรนินทา แม้เทวดาก็ชม พรหมก็สรรเสริญ ดังนี้ ในคาถานี้แสดงคุณสมบัติ ๔ ประการที่มีในบุคคล ว่าเป็นเหตุให้เกิดผล คือไม่ถูกนินทา ย่อมเป็นทางมาแห่งความสรรเสริญ

ธรรมะในข้อว่า ตั้งมั่นในธรรม นั้น ได้แก่ยุติธรรม คือความเที่ยงตรงไม่เอนเอียง ไม่ลุอำนาจแห่งอคติ ๔ คือ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว และ โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงงมงาย การปล่อยใจให้ตกไปในอำนาจแห่งความรักใคร่พอใจ หรือที่รักใคร่พอใจชอบใจ ในอำนาจแห่ง

ความไม่ชอบใจ ความขุ่นใจ ที่ไม่ชอบเกลียดชัง ในอำนาจแห่งความเกรงกลัว หรือที่ยำเกรง หรือรู้สึกว่าน่ากลัว ในอำนาจแห่งความหลงงมงาย หลงเข้าใจผิด ชื่อว่าตกอยู่ในอคติ ผู้ที่เรียกได้ว่าตั้งอยู่ในยุติธรรมนั้น จะต้องปราศจากฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ ไม่ยอมให้เจตสิก ๔ ตัวนั้นเข้าครอบงำจิตใจได้ เพราะฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก ย่อมทำจิตใจให้มีอาการผิดปกติ เหมือนน้ำใสที่ถูกผสมด้วยสี โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ย่อมทำจิตให้ร้อนพลุกพล่านมีอาการเหมือนน้ำที่ถูกต้มให้เดือดด้วยแรงไฟ ภยาคติ ลำเอียงเพราะเกรงกลัว ย่อมทำจิตให้สะดุ้งหวาดกลัวครั่นคร้ามสะทกสะท้าน มีอาการเหมือนต้นไม้ที่ถูกพายุพัดอย่างแรงกล้า โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ย่อมทำจิตให้มืดมัว หดหู่ ลังเลสงสัย มีลักษณะเหมือนน้ำขุ่น หรืออยู่ในที่มืด ไม่อาจเห็นอะไรได้แจ้งชัด เมื่อผู้ปฏิบัติกำจัดอคติเหล่านี้ให้หมดไปได้แล้ว ยุติธรรมก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ประจำใจ ท่านผู้มีธรรมเป็นที่มั่นเช่นนี้ ย่อมมีความเที่ยงตรงคงที่เป็นสมบัติภายใน การทำ การพูด และการคิด ย่อมเป็นไปตามกฎธรรมดา ตรงตามธรรมภาษิตว่า

ผู้ใดไม่ล่วงละเมิดธรรมะ คือ ฉันทะ โทสะ ภยะ และโมหะ ผู้นั้นจะมียศเต็มที่ เหมือนดวงจันทร์ในข้างขึ้นฉะนั้น

ข้อว่า ถึงพร้อมด้วยศีล คือต้องมีศีลเข้าสนับสนุนคุ้มครองรักษาให้มีกายวาจาสุภาพเรียบร้อยเป็นปกติตลอดถึงใจ มีเจตนางดเว้นจากการที่เป็นโทษเป็นภัย ตั้งใจประพฤติในทางที่ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ชื่อว่าศีล การอบรมตนให้ศีลมีอยู่และหยั่งลงเห็นได้ด้วยปัญญาว่า ไม่บกพร่อง เป็นความสมบูรณ์ด้วยศีล ศีลนั้นย่อมป้องกันเวรภัย ให้มี

ความประพฤติอยู่ในขอบเขตอันจำกัด เหมือนหลักหรือรั้วกำแพงเป็นเครื่องบอกเขตที่ดิน และนำความประพฤติให้สมควรแก่ธรรมปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนเส้นบรรทัดอันนำการเขียนหนังสือ หรือการเลื่อยไม้ให้ตรงเป็นระเบียบ เหมือนการจัดดอกไม้ หรือร้อยดอกไม้ให้มีระเบียบเรียบร้อยงดงามฉะนั้น มีคำสรรเสริญศีลว่าเป็นกำลัง เป็นอาวุธ เป็นอาภรณ์ เป็นเกราะอย่างอัศจรรย์ เป็นต้น

ข้อว่า กล่าวแต่คำจริง คือต้องมีวาจาจริงเป็นเครื่องสมานรักษา เช่นมีการปฏิญญาและการสมาทานเป็นตัวอย่าง ทั้งต้องมีหิริโอตตัปปะเป็นที่ตั้งประจำใจ วาจาจริงนั้น หมายถึงบุคคลผู้พูดคำจริง เรียกว่า สจฺจวาที ผู้มีวาทะเป็นสัจ เป็นคุณสมบัติรักษาตนให้ปรากฏว่าเป็นคนจริง และอำนวยให้เกิดผลคือการรู้จักยับยั้งชั่งใจ ตั้งใจสำรวมวาจา ให้มีกิริยามารยาทสงบ สุภาพเรียบร้อย ปราศจากอาการชั่วร้ายเสียหาย มีอาการไม่โกรธ เป็นต้น ดังธรรมภาษิตว่า ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้งหวาด ไม่โอ้อวด ไม่รำคาญ ฉลาดพูด ไม่ฟุ้งซ่าน ผู้นั้นแล เป็นมุนี มีวาจาสำรวมแล้ว สัจจวาจา จึงเป็นเหมือนรากฐานแห่งการสร้างตึกเป็นอย่างดี เพราะผู้มีวาจาสัจย่อมจะสำรวมระวังวาจาให้พูดแต่คำจริง เป็นเครื่องสกัดกั้นความไม่จริงไม่ให้เกิดขึ้นในใจ ใจเช่นนั้นเป็นใจมีจาคะ เป็นใจมีการเสียสละซึ่งความไม่จริง เมื่อความไม่จริงหมดไปดับไป ใจนั้นก็เป็นใจสงบสุข อันเกิดญาณความหยั่งรู้เห็นความจริงอื่น ๆ อย่างแจ้งชัด จึงไม่ต้องตกไปในวิสัยแห่งความไม่จริงทุกประการ

เมื่อเป็นได้ดังนั้น หิริ ซึ่งมีหน้าที่ทำกิจให้ใจสะอาดผ่องใส ก็ปรากฏประจำเป็นหลักฐาน คือเป็นเจ้าแห่งเรือนใจ ใจเช่นนั้นเป็นหิริ-

มโน เป็นใจสะอาด ปราศจากมลทิน เหมือนน้ำใสสะอาดอันได้ชำระล้างสิ่งไม่สะอาดให้บริสุทธิ์ฉะนั้น หิริ ความละอายใจนั้น ที่กำจัดทุจริตได้ ท่านกล่าวว่าเป็นเสขพละ คือกำลังของพระเสขะ พระเสขะทุกชั้นย่อมมีหิริเป็นกำลังมีอยู่ประจำใจ ใจก็มีอาการไม่หวั่นไหว สามารถประดิษฐานตั้งมั่นได้ในพระสัทธรรม สมด้วยพุทธภาษิตว่า

หิริมา ภิกฺขเว ภิกฺขุ น จวติ ปติฏฺฐาติ สทฺธมฺเม

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีหิริย่อมไม่เคลื่อนไหว ย่อมตั้งมั่นอยู่ได้ในพระสัทธรรม ดังนี้ จึงควรกล่าวได้ว่า หิริเป็นอุปการะแก่การปฏิบัติศีลธรรมทุกชั้น

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) เป็นผู้ตั้งอยู่ในหลักธรรมทั้ง ๔ ประการ ดังที่ได้ถวายวิสัชนามา คือ ตั้งอยู่ในธรรม ได้แก่มีความยุติธรรมประจำใจ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล อานุภาพของศีลนั้นทำให้เป็นผู้ปราศจากเวรภัยในที่ทั้งปวง ทำใจให้สงบเป็นสัมมาจารี เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป ท่านเป็นผู้พูดคำจริงและเป็นผู้มีหิริความละอายบาปประจำใจ เกรงกลัวต่อความชั่วความเสียหาย และบาปอกุศลแม้มีประมาณน้อย ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญแล้วนี้ จงสำเร็จเป็นสุขประโยชน์บันดาลความโสมนัสสวัสดี อิฐคุณมนุญผลสถาพรแก่พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจ-กาโร) ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ สมพระราชปรารภอุทิศถึงจงทุกประการ ถวายพระธรรมเทศนา สมควรแก่เวลายุติลงเพียงเท่านี้.

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนา

ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลปัญญาสมวารศพ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลา ๑๐.๒๐ น.

พระเทพเวที (วีระ ภทฺทจารี)

รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ปฏิรูเป วเส เทเส อริยมิตฺตกโร สิยา
สมฺมาปณิธิสมฺปนฺโน ปุพฺเพ ปุญฺญกโต นโร
ธญฺญํ ธนํ ยโส กิตฺติ สุขญฺเจตํธิวตฺตตีติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในจักกธรรมกถา พรรณนาถึงธรรมอันเปรียบด้วยล้อรถ ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลบุญราศี ส่วนทักษิณานุปทานกิจที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปในอภิลักขิตสมัยปัญญาสมวาร โดยดิถีกาลตามลำดับ นับแต่วันท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ ถึงมรณภาพล่วงแล้วมา เพื่อทรงพระราชอุทิศ

กัลปนาเพิ่มวิบากราศีแก่ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร โดยฐานอปจายนธรรม สัมมาปฏิบัติตามคัลลองจริยาวัตรแห่งขัตติยสัปปุริสวิสัย สำเร็จด้วยพระราชหฤทัยประกอบด้วยพระเมตตา – พระกรุณาคุณ ทั้งสองประการ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงมีพระเมตตาการุญภาพในท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ เป็นพิเศษ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานน้ำสรงศพ ไตรครองศพ และพระราชทานโกศแปดเหลี่ยม พร้อมด้วยเครื่องอิสริยยศประกอบศพ ทุกประการ ทรงพระกรุณาโปรดให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ ราตรี ทั้งเสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานอุทิศเป็นกรณียพิเศษ เมื่อท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ มรณภาพมาครบ ๕๐ วันในวันนี้ ก็ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศอีกวาระหนึ่ง การที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงมีพระเมตตาพระกรุณาในท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดมเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงเห็นว่าเป็นพระเถระผู้ใหญ่ควรคารวะควรบูชาโดยธรรม การที่ทรงรับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์เห็นปานนี้ก็เพราะทรงมีพระกรุณาเป็นวิหารธรรม ซึ่งมีประจำในพระราชหฤทัย ก็แลพระกรุณาคุณนั้น จะได้จำกัดเฉพาะท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ เท่านั้นก็หาไม่ แต่ยังแผ่ไพศาลไปถึงสถาบันคือวัดบวรนิเวศวิหาร และพระเถรานุเถระทั้งหลาย มีเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร อธิบดีสงฆ์เป็นองค์ประธาน พระกรุณาคุณข้อนี้จัดว่าเป็นราชธรรมประการหนึ่ง ซึ่งเป็นประดุจอาภรณ์อันประเสริฐยิ่งของท่านผู้เป็นใหญ่ เป็นประมุขเป็นที่พึ่งแก่ชนทั้งหลาย สมด้วยพระพุทธศาสนสุภาษิตบรรยาย

ว่า มหาการุณิโก นาโถ ท่านผู้เป็นที่พึ่งประกอบด้วยกรุณาใหญ่ ดังนี้

ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ เป็นชาวจังหวัดนนทบุรี ได้บรรพชาอุปสมบทที่วัดบางขวาง นนทบุรี โดยมีพระครูธรรมสารวิจิตร ญาณเตโช วัดมัชฌันติการาม เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อสมัยยังเป็นพระผู้น้อยจึงรับใช้สอยช่วยกิจการของพระอุปัชฌาย์ และศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย สอบได้เป็นเปรียญธรรม ๕ ประโยค เจริญพรรษายุกาลและความรู้ จึงรับภาระหน้าที่เพิ่มขึ้น เช่นเป็นครู เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการแผนกตำรา ตรวจชำระหนังสือต่าง ๆ ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้พิมพ์ ได้แต่งหนังสือให้มหามกุฏราชวิทยาลัยหลายเล่ม เป็นพระเถระผู้สนิทใกล้ชิดกับสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทั้งในคราว สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทรงผนวช ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม ก็ได้มีส่วนช่วยถวายธรรมานุศาสน์ตามโอกาสสมัย ทั้งได้ชื่อว่าวุฑฒบุคคล เพราะได้เกิดครั้งที่ ๒ ในอริยชาติ กล่าวคือได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นสมณศากยบุตร จึงชื่อว่า ชาติวุฑฒบุคคล ผู้เจริญแล้วโดยชาติ มีชนมายุยืนนาน ผ่านล่วงมาถึงปัจฉิมวัย นับได้ ๘๕ ปี ด้วยเหตุนี้ จึงชื่อว่าวยวุฑฒะ บุคคลผู้เจริญโดยวัย ได้แก่มีอายุมาก มีศีลาจารวัตรเรียบร้อยดีงาม ประพฤติตามเยี่ยงอย่างพระอริยสงฆ์ ได้บำเพ็ญกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระศาสนา พระมหากษัตริย์ และประเทศชาติส่วนรวม จึงชื่อว่าคุณวุฑฒะบุคคล ผู้เจริญโดยคุณ คือความดีงาม วุฑฒบุคคลเป็นปุชารหบุคคลหรือปูชนียบุคคลผู้ควรได้รับการบูชา สามารถให้เกิดผลดีแก่ผู้บูชา ดังพระบาลีในมงคลสูตรว่า ปูชา จ ปูชนียานํ เอตมฺมงฺ-

คลมุตฺตมํ การบูชาผู้ที่ควรบูชา เป็นอุดมมงคล ดังนี้ ด้วยคุณสมบัติโดยย่อ ดังถวายวิสัชนามาสาธก เป็นเหตุให้ได้รับยกย่องในสังฆสมาคมและสังฆมณฑล ทั้งเจริญด้วยสมณศักดิ์มาโดยลำดับ อิฏฐศุภผลที่ได้รับนั้นสืบเนื่องมาจากคุณธรรมอันได้นามว่าจักกธรรม ที่ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดมได้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่ต้น

อันบุคคลผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งบุรุษและสตรี ต่างมุ่งหวังความดีความเจริญด้วยกันทั้งนั้น แต่ผลที่ประสงค์จะเป็นไปดังเจตจำนงได้ต้องอาศัยจักกธรรมสมบัติพัดผันให้เป็นไป แม้เทพเจ้าชาวสวรรค์ตลอดถึงชั้นพระอริยบุคคล ซึ่งได้สำเร็จผลวิเศษที่เป็นทิพย์และเป็นโลกุตตระ ต่างกันโดยฐานะแห่งภูมิชั้นอย่างไรก็ดี ก็ล้วนสำเร็จได้ เพราะอาศัยจักกธรรมอุปถัมภ์ให้เป็นไป เปรียบเหมือนล้อรถที่หมุนพาบุคคลให้ไปถึงที่หมายได้. ข้อธรรมอันได้นามว่าจักกธรรม มีปรากฏในพระสูตรซึ่งเป็นสาวัตถีนิทาน สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัสบรรหารแก่ภิกษุทั้งหลายว่า จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ เป็นอาทิ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักร ๔ ประการนี้ ย่อมพัดผันพาเทวดาและมนุษย์ให้ถึงความไพบูลย์ในคุณสมบัติโดยพลัน จักร ๔ ประการนั้น เป็นไฉน อะไรบ้าง จักร ๔ ประการนั้น คือ ๑. ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในประเทศอันเหมาะสม ๒. สัปปุริสูปัสสยะ การคบสัตบุรุษ ๓. อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ ๔. ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญได้ทำไว้แล้วในกาลก่อน ดังนี้

จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาหัวข้อธรรมทั้ง ๔ พอเป็นนิทัศนนัย

ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่อันเหมาะสมทั้งแก่การงานที่จะพึงประกอบ เป็นเรื่องสำคัญประการแรก ที่อยู่อาศัยต้องสะอาด

ปราศจากสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี ในที่บางแห่งท่านพรรณนาถึงลักษณะของที่อยู่อันสมควรไว้ว่า ประเทศคือบ้านเมืองคามนิคมชนบทใด คับคั่งพรั่งพร้อมไปด้วยท่านผู้เป็นบัณฑิตสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งจะแนะนำประชาชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ เป็นปัจจัยให้บรรลุถึงความเจริญในโลกนี้และโลกหน้า ประเทศนั้น ชื่อว่าปฏิรูปเทส ถ้าจะกล่าวไปตามกาลสมัยหันไปตามความนิยมของโลก และอาจให้ความเจริญแก่ชนผู้เข้าอยู่อาศัยได้นั้น คือ ประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม โดยมีรัฐบาลบริหารปกครองอาณาประชาราษฎร์อย่างเป็นธรรม ๑ มีนักปราชญ์ผู้รู้ศิลปศาสตร์และศาสนธรรม ๑ มีเศรษฐี พ่อค้าพาณิช อันเกื้อกูลแก่เศรษฐกิจ ๑ มีแพทย์และสถานพยาบาลช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน ๑ มีถนน แม่น้ำ ลำคลอง ประปา ไฟฟ้าสำหรับประชาชนทั้งหลายได้อาศัย ๑ ทั้ง ๕ ข้อนี้ จัดเป็นสิ่งสำคัญของประเทศบ้านเมือง ประเทศที่มีลักษณะดังกล่าว ชื่อว่าปฏิรูปเทส ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือพาณิชยกรรม เรียกว่าที่อาศัยประกอบอาชีพ ก็ต้องเลือกถิ่นที่เหมาะสมเช่นกัน จึงจะเจริญในด้านนั้น ๆ การอยู่ในปฏิรูปเทสเป็นเหตุให้ได้สมาคมกับสัปปุริสชน ยังผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิต จึงทรงภาษิตการคบสัตบุรุษไว้เป็นข้อที่ ๒

สัปปุริสูปัสสยะ หรือ สัปปุริสูปสังเสวะ ซึ่งแปลว่า การคบสัตบุรุษเป็นคุณที่จะนำประโยชน์ให้เกิดมีโดยแน่นอน เพราะจักได้รับคำแนะนำพร่ำสอนในสิ่งที่มีประโยชน์และถูกต้องทุกประการ ท่านผู้ได้นามว่าสัตบุรุษ คือเป็นคนดีประพฤติชอบด้วยกาย วาจา จิต เป็นบัณฑิตดำเนินชีวิตประกอบกรณียกิจด้วยปัญญา มีศีลาจารวัตรระเบียบวินัยดี มี

คุณธรรมประจำใจ อันคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสัตบุรุษนั้นมีหลายประการ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาเพียงบรรยายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าสัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ ๑. ธัมมัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายถึงรู้จักเหตุดีเหตุชั่ว ๒. อัตถัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล หมายถึงรู้จักผลดีและไม่ดี ผลได้ผลเสีย สองข้อนี้อาจพูดว่าเป็นคนมีเหตุมีผลก็ได้ ๓. อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักตน คือรู้จักภาวะฐานะของตน ๔. มัต-ตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือรู้จักความพอเหมาะพอดีในกิจการทุกอย่าง ๕. กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา คือรู้จักค่าของเวลาและรู้จักใช้เวลาให้คุ้มค่า โดยการทำกิจการต่าง ๆ ในทางดีให้ทันเวลา ให้ตรงเวลา ให้ถูกเวลา ๖. ปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน คือรู้จักระเบียบของสังคมนั้น ๆ ๗. ปุคคลปโรปรัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล คือดูคนออกว่าเขาเป็นคนชนิดใด ผู้ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๗ นี้ เรียกว่าสัตบุรุษ การคบสัตบุรุษ คือการไปมาหาสู่ อยู่ใกล้นั่งใกล้ ตั้งใจสดับรับโอวาทของท่าน เป็นเหตุให้ได้รับความรู้ และมีความประพฤติปฏิบัติชอบด้วยกาย วาจา ใจ เป็นทางแห่งความเจริญหาความเสื่อมมิได้ ฉะนั้น ท่านจึงภาษิตการตั้งตนไว้ชอบเป็นข้อที่ ๓

อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ เป็นคุณธรรมสำคัญของบุคคล เพราะว่าเมื่อตั้งตนไว้ในคุณความดี ย่อมเป็นศรีศุภผลอันเป็นเครื่องพยุงตนให้รุ่งเรืองสมบูรณ์ด้วยอิฏฐผลในปัจจุบันและสัมปรายภพ การตั้งตนก็คือ การตั้งจิต ถ้าตั้งไว้ผิดทาง คือตั้งจิตไว้ในทางไม่ดีทางชั่ว ย่อมพาให้มัวหมองเกิดผลเสียหายร้ายแรงยิ่งนัก ถ้าตั้งตนไว้ถูกทาง คือตั้งไว้ในทางดี ทางแห่งความเจริญก้าวหน้า ย่อมได้อานิสงส์มากล้นสุดจะ

พรรณนา เมื่อกล่าวโดยสรุป หมายถึงตั้งตนไว้ในสุจริตธรรม ชำระจิตให้หมดจดจากกิเลสโดยลำดับ เป็นการสร้างสมอบรมบุญกุศลไว้ ได้ชื่อว่า ปุพเพกตปุญญตา อันเป็นข้อที่ ๕

ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญได้ทำไว้แล้วในกาลก่อนนั้น คือสั่งสมบุญไว้เรื่อย ๆ ไม่ประมาทในการบุญ เหมือนบุคคลสั่งสมทรัพย์ทีละเล็กละน้อยให้มีจำนวนมาก เพื่อประโยชน์ในการจับจ่ายใช้สอยในคราวจำเป็น คุณข้อนี้นับว่าสำคัญในจักกธรรม ๔ ประการ คนที่มีพื้นเพอุปนิสัยจิตใจไม่รักดีหรือไม่นิยมสร้างความดีแล้ว ย่อมคลาดแคล้วจากผลที่ประสงค์ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ได้ชื่อว่า กตปุญฺโญ ผู้มีบุญได้ทำไว้แล้ว บุญทั้งหลายที่บุคคลได้บำเพ็ญในปัจจุบัน ย่อมเป็นกุศลขันธ์ส่งผลให้ในภายหน้า ตรงกับพระพุทธภาษิตว่า ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกเบื้องหน้า ดังนี้. ฉะนั้น บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติ โภคสมบัติ และอิฏฐวิบูลยผลอื่น ๆ ย่อมสำเร็จมาแต่ปุพเพกตปุญญตาทั้งนั้น แม้สมบัติทั้ง ๓ ประการ คือ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ก็ล้วนแต่อาศัยคุณราศีคือ ปุพเพกตปุญญตา โดยแท้

จักกธรรมทั้ง ๔ ประการนั้น ต่างเป็นเหตุและผลเนื่องถึงกัน การอยู่ในปฏิรูปเทส เป็นเหตุที่จะได้สมาคมกับสัตบุรุษซึ่งเป็นผล การคบกับสัตบุรุษเป็นเหตุที่จะได้ตั้งตนไว้ชอบ ประกอบด้วยกาย วาจา ใจ ในทางสุจริต การตั้งตนไว้ชอบเป็นการสร้างบุญกุศลคุณงามความดีโดยลำดับนับเป็นปุพเพกตปุญญตา เพราะเหตุนั้น คุณธรรมทั้ง ๔ ประการ ท่านจึงกล่าวว่า จักกธรรมสมบัติ พัดผันพาผู้ปฏิบัติให้บรรลุถึงความเจริญด้วย

อิฏฐผลสมประสงค์ มีเนื้อความดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉะนี้.

สมเด็จพระชินศรีสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาโดยไวยากรณภาษิต ฉะนี้แล้ว จึงตรัสวจนะประพันธ์เป็นนิคมคาถา ว่า

ปฏิรูเป วเส เทเส อริยมิตฺตกโร สิยา
สมฺมาปณิธิสมฺปนฺโน ปุพฺเพ ปุญฺญกโต นโร
ธญฺญํ ธนํ ยโส กิตฺติ สุขญฺเจตํธิวตฺตติ.

ความว่า นรชนอยู่ในประเทศอันสมควร พึงทำอริยชนให้เป็นมิตร ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ได้ทำบุญความดีไว้ก่อน ย่อมได้บรรลุผล คือความรุ่งเรือง ทรัพย์ ยศ เกียรติคุณ ความสุขกายสุขใจ ดังนี้

ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ มีปุพเพกตปุญญตาเป็นเหตุ จึงได้บังเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระบวรพุทธศาสนา มีความเลื่อมใสศรัทธา ได้รับการบรรพชาอุปสมบทในสำนักที่ดี ที่เรียกว่า ปฏิรูปเทส มีสัตบุรุษ นักปราชญ์ บัณฑิต เป็นกัลยาณมิตร จึงมีจิตใจมุ่งแต่การประพฤติปฏิบัติชอบ ประกอบสุจริตธรรม ดำรงตนไว้ในทางที่ดีและถูกต้อง ที่เรียกว่า อัตตสัมมาปณิธิ เมื่อตั้งตนไว้ชอบ ก็ประกอบแต่บุญกุศลที่ยังผลนำตนให้ถึงความสุขความเจริญ โดยลำดับทั้งในโลกนี้และโลกหน้า สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสสรรเสริญคติของบุคคลผู้ทำบุญกุศลไว้แล้วว่า

อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ
ปุญฺญํ เม กตนฺติ นนฺทติ ภิยฺโย นนฺทติ สุคตึ คโต.

ความว่า บุคคลผู้มีบุญอันได้ทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้วก็ย่อมบันเทิง คือ ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง ย่อมบันเทิง

ในโลกนี้ว่า เราได้ทำบุญไว้แล้ว ไปสู่สุคติ ย่อมบันเทิงยิ่งขึ้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม กิจจการเถระ สมควรได้รับการสรรเสริญว่า โชติ โชติปรายโน ท่านรุ่งเรืองมาแล้ว กลับไปก็รุ่งเรืองเช่นกัน ด้วยประการฉะนี้

ขอพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระกรุณาโปรดให้บำเพ็ญอุทิศพระราชทานแด่ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) จงเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล ให้สำเร็จผลพิเศษไพบูลย์สันติสุข แด่ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม อันควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ สมดังพระราชมโนปณิธานปรารภทุกประการ

รับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในจักกธรรมกถา พอสมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้.

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนา

ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานศพ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๒๗ เวลา ๑๙.๓๐ น.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน)

รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สีลํ อชรสา สาธุ สทฺธา สาธุ ปติฏฺฐิตา

ปญฺญา นรานํ รตนํ ปุญฺญํ โจเรหิ หาริยนฺติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานศพพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ตามทางพระพุทธศาสนา ด้วยทรงพระราชอนุสรณ์ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมในพระพุทธศาสนา

พระราชกุศลซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชทานพระญาณวโรดม คือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อาราธนาพระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา

พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม พระญาณวโรดมมีนามเดิมว่าสนธิ์ สกุล มั่งเรือน โยมบิดาชื่อนายแสง โยมมารดาชื่อนางคล้าม เป็นชาวตำบลตะนาวศรี อำเภอนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๔๒ อุปสมบทที่วัดบางขวาง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๖๒ พระครูธรรมสารวิจิตร (ญาณเตโช) วัดมัชฌันติการาม กรุงเทพ ฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูศีลาภิรม (ธมฺมธโร) วัดบางขวาง นนทบุรี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ย้ายมาสังกัดประจำอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อศึกษาเล่าเรียน เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๔ สมัยเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร พระญาณวโรดมมรณภาพที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗ สิริอายุ ๘๕ พรรษา ๖๔

เมื่อพระญาณวโรดมสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูสัญญาบัตรที่ พระครูพุทธมนต์ปรีชา และได้เป็นพระราชาคณะที่ พระสาธุศีลสังวร พระราชกวี พระเทพญาณกวี พระธรรมโสภณ และพระญาณวโรดม มาโดยลำดับ

พระญาณวโรดมเป็นพระเถระที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย เป็นผู้งามในสงฆ์จนตลอดอายุ ได้รับภาระในฐานะพระเถระผู้ใหญ่เกี่ยวกับงานของสงฆ์ของวัดโดยไม่บกพร่อง เมื่อสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จออกทรงพระผนวช ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระญาณวโรดมได้ปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณด้วยดีเต็มความรู้ความสามารถ ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปทุกแห่ง แม้เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จออกทรงผนวช ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระญาณวโรดมก็ยังปฏิบัติหน้าที่ของพระเถระผู้ใหญ่เท่าที่จะสามารถสนองพระเดชพระคุณได้ ด้วยขณะนั้นอาพาธและชราภาพแล้ว แต่ก็อยู่ในฐานะรองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารอยู่จนมรณภาพ รับพระราชทานกล่าวได้ว่าพระญาณวโรดมเป็นผู้สมควรได้รับพระมหากรุณาทุกประการ ดังได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ตั้งแต่อาพาธจนมรณภาพ พระราชทานให้พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ คืน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ และทรงพระกรุณาโปรดที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบ ๕๐ วันและ ๑๐๐ วันอีกด้วย และบัดนี้ก็ได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาประทับทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทาน เป็นการทรงพระราชอนุสรณ์ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนา เป็นการพระราชทานความปีติโสมนัสแก่ผู้เคารพนับถือศรัทธาในพระญาณวโรดมเป็นล้นพ้น

บุคคลในโลกมีความปรารถนาที่อาจสรุปลงได้เป็นข้อใหญ่ ๔ ประการคือ หนึ่งขอสมบัติจงเกิดมีแก่ตนโดยชอบ สองขอยศจงเกิดมีแก่ตนและพวกพ้องพี่น้องของตน สามขอตนจงเป็นผู้มีอายุยืนนาน สี่ขอเมื่อตนสิ้นชีวิตแล้วจงได้ไปบังเกิดในสวรรค์ ความปรารถนาทั้งสี่ประการนี้ของบุคคลในโลกเป็นสิ่งที่ได้สมปรารถนาด้วยยากก็จริง แต่มิได้หมายความว่าเป็นสิ่งสุดวิสัย คือไม่หมายความว่าเป็นความปรารถนาที่ไม่สามารถปฏิบัติให้เป็นไปได้สมมุ่งหมาย

ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาย่อมรู้ความจริงประการหนึ่งว่า เพื่อให้

บังเกิดผลสมดังความปรารถนา ไม่ว่าในเรื่องใดสิ่งใดทั้งสิ้น จำเป็นต้องปฏิบัติเหตุให้ตรงกับผลที่มุ่งหมาย ไม่เช่นนั้นก็ไม่อาจบรรลุผลตามความปรารถนาได้ เมื่ออยากอิ่มก็ต้องรับประทาน เมื่ออยากรู้หนังสือก็ต้องหัดอ่าน เมื่ออยากรู้จักความสงบที่แท้จริงก็ต้องหัดทำสมาธิ คือทำความสงบใจ เมื่ออยากมีความสุขใจก็ต้องหัดคิดให้เป็นสุข หัดไม่คิดให้เป็นทุกข์ ดังนี้เป็นต้น ความอิ่ม ความรู้หนังสือ ความสงบ ความสุขใจ จะไม่เกิดขึ้นแก่ผู้หนึ่งผู้ใดได้เอง ผู้ปรารถนาต้องทำให้มีขึ้น คือต้องทำเหตุจึงจักเกิดผล และเหตุก็ต้องตรงกับผล ทำเหตุอย่างหนึ่งจะให้เกิดผลอีกอย่างหนึ่งไม่ได้ เช่นหัดอ่านหนังสือเพื่อให้อิ่ม ก็จักหายหิว จักอิ่มไม่ได้ รับประทานเพื่อให้รู้หนังสือ ก็จักรู้หนังสือไม่ได้ หัดปล่อยใจให้ช่างคิดวุ่นวายฟุ้งซ่านไม่เป็นสมาธิ เพื่อให้รู้จักความสงบ ก็ไม่ได้ หัดคิดถึงแต่เรื่องทุกข์เรื่องร้อน เพื่อให้มีความสุขใจ ก็จะมีความสุขใจไม่ได้ เป็นที่แน่นอนว่าทุกคนย่อมเห็นจริงเช่นนี้ ไม่มีสงสัย นั่นก็คือควรต้องเชื่อโดยไม่ต้องสงสัยด้วยว่า ต้องทำจึงจะเกิดผล ต้องการผลเช่นใดต้องทำเหตุแห่งผลนั้น ไม่เช่นนั้นจะสมปรารถนาไม่ได้

ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่สรุปแล้ว ๔ ประการก็เช่นกัน ทั้งสมบัติ ทั้งยศ ทั้งอายุ ทั้งสวรรค์ จักเกิดแก่ผู้ใดก็ต่อเมื่อผู้นั้นปฏิบัติกระทำเหตุให้ได้ก่อน ที่พุทธภาษิตกล่าวว่า ปรารถนาทั้งสี่นี้ได้สมหมายด้วยยาก ก็เพราะการปฏิบัติเหตุแห่งสิ่งปรารถนาทั้งสี่นี้ยาก แต่ผู้ปฏิบัติเหตุได้ก็จักได้ผลแน่นอน

ธรรมเป็นเหตุให้สมหมายมีอยู่ และเป็นเหตุให้สมหมายอย่างกว้างขวาง ปราศจากขอบเขต มิได้เป็นเพียงเหตุแคบ ๆ เพื่อผลแคบ ๆ

เพียงอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น อาทิเช่น นอนหลับเพื่อให้หายง่วง หรือดื่มน้ำเพื่อให้หายระหาย ซึ่งเป็นเพียงเหตุแคบ ๆ เฉพาะผลแคบ ๆ การทำเหตุแคบ ๆ เช่นนี้ แม้จะเป็นการปฏิบัติทำเหตุตรงต่อผลที่ต้องการได้ผลดังปรารถนาต้องการ แต่ก็ไม่รวมเรียกเหตุแคบ ๆ เช่นนี้ว่าเป็นธรรมเหตุให้สมหมาย

ธรรมเหตุให้สมหมายเป็นเหตุกว้างขวาง ปราศจากขอบเขต กล่าวคือแม้ปฏิบัติธรรมเหตุให้สมหมายนี้แล้ว ไม่ว่ามุ่งหมายอย่างใด จะสมหมายอย่างนั้น ได้ทุกสิ่งทุกประการ พึงยกธรรมหมวดสำคัญนี้ขึ้นพิจารณาว่าเป็นไปได้จริงเพียงใดหรือไม่ เพื่อประจักษ์ชัดแก่จิตใจตนเอง เพื่อเป็นเหตุเพิ่มพูนกำลังใจให้มุ่งมั่นอบรมธรรมหมวดนี้ เพื่อสมปรารถนาในสิ่งที่บุคคลในโลกย่อมปรารถนาทั้ง ๔ ประการดังกล่าวข้างต้น

ธรรมเหตุให้สมหมายก็มี ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยบริจาคทาน และปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือตั้งมั่นพร้อมด้วยศรัทธาความเชื่อ เชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นความเชื่อที่สำคัญที่สุด เพราะเมื่อมีความเชื่อนี้แล้ว ย่อมเป็นเหตุให้ได้ความเชื่อที่ถูกต้องทั้งปวงตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้ ที่สำคัญคือที่ทรงแสดงเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมไว้ว่า ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว ผู้ใดทำกรรมใดไว้จักได้รับผลของกรรมนั้น ความมีศรัทธาเชื่อเช่นนี้ย่อมเป็นเหตุให้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูก ไม่ปฏิบัติไม่ดี ไม่ปฏิบัติไม่ชอบ ไม่ปฏิบัติไม่ถูก เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเพื่อเหตุนี้ทั้งสิ้น

การปฏิบัติทาน ศีล ภาวนา นั่นคือการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูก ด้วยอำนาจแห่งศรัทธา ตามที่ทรงสั่งสอน ศีลนั้นมีพระพุทธภาษิตแสดงว่าเป็นเลิศในโลก เป็นคุณรวมกำลังอย่างเลิศ เป็นเสบียงเดินทางอย่างสูงสุด เป็นผู้นำทางอย่างประเสริฐสุด ศีลมีกลิ่นขจรไปทั่วทุกทิศ จึงมีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ด้วยว่า "พึงรักษาศีลในโลกนี้ เพราะศีลที่ศึกษาดีแล้ว เสพแล้วในโลกนี้ ย่อมนำมาซึ่งสมบัติทั้งปวง" "ผู้มีปรีชา มั่นคงดีแล้วในศีล ละไปแล้วย่อมยินดีในสวรรค์"

ที่กล่าวว่าศีลนำมาซึ่งสมบัติทั้งปวง และเป็นเหตุให้ได้บังเกิดในสวรรค์ พึงพิจารณาให้เห็นว่าเป็นไปได้เช่นนั้นหรือไม่ ผู้มีศีลคือผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูก การละเว้นจากการฆ่า จากการลักขโมย จากการประพฤติผิดในบุตรภริยาของผู้อื่น จากการพูดหลอกลวง จากการดื่มน้ำเมาเหตุแห่งการเสียสติ อันเป็นศีล เป็นการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูก ผู้ปฏิบัติเช่นนี้ หรือผู้มีศีลดังกล่าว ย่อมมีความสุข เพราะความสุขย่อมเกิดจากการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูก ความสุขย่อมไม่เกิดจากการปฏิบัติไม่ดี ปฏิบัติไม่ชอบ ปฏิบัติไม่ถูก เห็นความจริงนี้ได้ไม่ยาก ผู้ฆ่าย่อมเป็นทุกข์ ผู้ลักขโมยย่อมเป็นทุกข์ ผู้ประพฤติผิดในบุตรภริยาของผู้อื่นย่อมเป็นทุกข์ ผู้พูดหลอกลวงย่อมเป็นทุกข์ ผู้ดื่มน้ำเมาย่อมเป็นทุกข์ ทุกข์จากการไม่มีศีลเป็นทุกข์ที่เป็นสัจจะคือเป็นความทุกข์จริง ส่วนที่จะรู้สึกจะเข้าใจกันบ้างว่าเป็นความสุขนั้นย่อมมีเป็นธรรมดา แต่หาเป็นสัจจะคือความจริงไม่ คือเป็นความสุขไม่จริง ความสุขจริงจักไม่เกิดจากการปฏิบัติไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ถูก

ความสุขมีความหมายลึกซึ้งและกว้างใหญ่ไพศาลอย่างยิ่ง หมาย

ได้ทั้งการได้สมบัติในทางที่ชอบ การได้ยศของตนเองและญาติพี่น้องพวกพ้อง การมีอายุยืนนาน และการได้ไปบังเกิดในสวรรค์เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว จึงกล่าวได้ว่าศีลอันเนื่องมาจากศรัทธานำมาซึ่งความสุข นำมาซึ่งสมบัติทั้งปวง

อย่างไรก็ตาม ปัญญามีความสำคัญสำหรับศรัทธาอย่างยิ่ง ศรัทธาต้องเกิดจากปัญญา ศรัทธาคือความเชื่อ แม้ไม่มีปัญญาเป็นเหตุ ย่อมไม่เป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ที่จริงแล้วความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือเหตุผล ไม่เรียกว่าศรัทธา ควรเรียกว่าความงมงาย ความหลงเห็นผิด ศรัทธาที่เกิดจากปัญญา เกิดจากเหตุผล ประกอบด้วยปัญญา ประกอบด้วยเหตุผล จึงจะเป็นศรัทธาที่แท้ เป็นศรัทธาความเชื่อในสิ่งถูกต้อง ไม่เป็นความหลงผิด ไม่เป็นความงมงาย ปัญญาหรือเหตุผลนั้นเปรียบได้ดังแสงสว่าง สามารถส่องให้เห็นสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในขอบข่ายของรัศมีแห่งแสงสว่างได้ชัดเจนถูกต้องตามเป็นจริง สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จึงจำเป็นต้องเกิดจากปัญญาสัมปทาความถึงพร้อมด้วยปัญญา ขณะเดียวกันปัญญาก็ต้องประกอบด้วยศรัทธาและศีล ไม่เช่นนั้นก็ยากจะเป็นสัมมาปัญญา จะกลายเป็นมิจฉาปัญญา กล่าวได้ว่าธรรมเหตุแห่งความสมหมายจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวจะแยกจากกันไม่ได้ ความพร้อมกันดังนี้ ปัญญาจะทำให้รู้ทั่วจนถึงปัญญาในอริยสัจ คือในทุกข์ สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ นิโรธความดับทุกข์มรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นปัญญาสูงสุด พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ก็ด้วยปัญญานี้ ปัญญาในขั้นต่ำลงมาคือปัญญาเชื่อว่าบุญเป็นความดี เป็นเครื่องชำระความชั่ว ความดีอันเป็นเครื่องชำระความชั่ว

นั้นทางพุทธศาสนาแสดงไว้เป็นบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือที่ตั้งแห่งการทำบุญ ๓ อย่าง ได้แก่ทานมัย บุญสำเร็จด้วยทาน สีลมัย บุญสำเร็จด้วยศีล ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยภาวนา คือการปฏิบัติทำจิตใจให้สงบตั้งมั่นเป็นสมถะ เป็นสมาธิ และอบรมปัญญาให้เจริญจนรู้แจ้งเห็นจริง เป็นวิปัสสนาปัญญา

พระพุทธศาสนสุภาษิตที่รับพระราชทานยกไว้เป็นบทอุเทศ แปลความว่า "ศีลให้สำเร็จประโยชน์โดยไม่มีแก่ไม่มีเก่า ศรัทธาที่ตั้งมั่นให้สำเร็จประโยชน์ ปัญญาเป็นรัตนะ คือเป็นแก้วของนรชน บุญจะพึงนำติดตัวไปได้ให้พ้นจากโจรร้าย"

ศรัทธา ศีล ปัญญา ได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามาแล้ว บุญเกิดได้จากทาน ทานจึงเป็นหนึ่งในธรรมเหตุแห่งความสมหมาย หรือธรรมเหตุให้สมหมาย ๔ ประการ คือเป็นจาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยบริจาคทาน ทานการบริจาคคือจาคะนี้ มีพระพุทธภาษิตกล่าวไว้ แปลความว่า "เมื่อให้ทานในวัตถุอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุข และกำลังอันเลิศก็เจริญ"

สรุปลงได้ว่า ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา หรือศีล ศรัทธา ปัญญา บุญ เป็นธรรมเหตุให้สมหมายอย่างกว้างขวาง ปราศจากขอบเขต ผู้มีธรรมดังกล่าวจักได้สมบัติ ได้ยศ ได้อายุยืนนาน ได้ยินดีในสวรรค์เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ศีลเป็นกำลังสำคัญส่งให้เกิดผลทั้ง ๔ ประการจริง แต่ศรัทธา จาคะ และปัญญา ก็เป็นกำลังเสริมสร้างความมีกำลังให้แก่ศีล ขาดศรัทธา จาคะ และปัญญา อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ศีลย่อมขาดกำลัง ย่อมอ่อนกำลังที่จะให้ผลสมหมาย ผู้ประสงค์ความสม

ปรารถนาทุกประการจึงต้องอบรมปัญญาให้มีเหตุผล มีกำลัง เป็นแสงสว่างเพียงพอจะเลือกพินิจพิจารณาสิ่งที่ควรศรัทธา ให้ศรัทธามีกำลัง เป็นศรัทธาในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในคำที่ทรงสั่งสอนเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมเป็นสำคัญ อันจะนำให้เกิดศรัทธารักษาศีลอย่างเป็นนิจศีล เกิดศรัทธาที่จะอบรมบุญกุศลด้วยบริจาคทาน ซึ่งมีความหมายกว้างขวางถึงวัตถุทาน ธรรมทาน และอภัยทานด้วย เมื่อมีปัญญามีศรัทธาเชื่อว่ากรรมดีจักให้ผลดี กรรมชั่วจักให้ผลชั่ว ผู้ใดทำกรรมใดไว้จักได้รับผลของกรรมนั้น ก็ย่อมจะเห็นได้ว่าธรรม ๔ ประการนี้ย่อมให้ผลเป็นความสมปรารถนาของบุคคลในโลกทั้ง ๔ ประการ คือ ปรารถนาขอสมบัติจงเกิดมีแก่ตนโดยชอบ ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งการบริจาคทานเป็นเหตุ ปรารถนาขอยศจงเกิดมีแก่ตนและพวกพ้องพี่น้องของตน ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งศีลและปัญญาเป็นเหตุ ปรารถนาขอตนจงเป็นผู้มีอายุยืนนาน ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งศีลที่ละเว้นจากการฆ่าการทำลายชีวิตเป็นเหตุ ปรารถนาขอเมื่อตนสิ้นชีวิตแล้วจงได้ไปบังเกิดในสวรรค์ ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญาเป็นเหตุ เพราะธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ความสุขในขณะมีชีวิตอยู่ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วย่อมไปสู่สุคติคือสวรรค์ สมดังที่มีพระพุทธดำรัสไว้ว่า ผู้ที่ละโลกนี้ไปในขณะที่จิตไม่เศร้าหมอง สุคติเป็นอันหวังได้.

ขออำนาจพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญพระราชทานศพพระญาณวโรดมจงเป็นผลสัมฤทธิ์ เป็นวิบากสุขสมบัติแก่ท่านผู้มรณภาพล่วงลับแล้ว สมตามพระราชปณิธานแห่งพระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โดยฐานะนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจักรับพระราชทานสวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญวิธี เพิ่มพูนอัปปมาทธรรมในสมาคมนี้สืบต่อไป

รับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติลงด้วยเวลา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้.

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนา

ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวารศพ

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร)

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลา ๑๐.๒๐ น.

สมเด็จพระวันรัต (จับ ฐิตธมฺโม)

รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สทฺธาย ตรติ โอฆํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ.

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา อนุรูปแก่พระราชกุศลจริยาทักษิณานุปทานกิจ ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศ ศพพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) ในสัตตมวาร นับแต่กาลที่ท่านได้ถึงแก่มรณภาพเป็นลำดับมา ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทะที่เป็นไปในพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ ทรงคุ้นเคยในพระภิกษุสงฆ์ในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่ได้เสด็จออกทรงผนวช ทรงประพฤติพรตอยู่ในอารามนี้ ทรงคุ้นเคยในพระเถรานุเถระในพระอารามนี้เป็น

อย่างยิ่ง ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณสอดส่อง ทรงทราบอัธยาศัยของพระเถรานุเถระในวัดนี้เป็นอย่างดี จึงได้มีพระราชศรัทธาปสาทะ เลื่อมใสในคุณความดี ก็ประพฤติปฏิบัติในพระเถระนั้น พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) เป็นที่ตั้งแห่งพระราชศรัทธาปสาทะองค์หนึ่งในพระอารามนี้ เมื่อท่านได้มาถึงแก่มรณภาพล่วงลับไป สมเด็จบรมบพิตรพระราช-สมภารเจ้าจึงทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานอุทิศแก่ท่านในสัตตมวาร ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทาทิคุณที่เป็นไปในพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) องค์นั้น อันที่จริงพระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจกาโร) หรือเรียกว่า กิจจการเถระ ท่านมีพรรษายุกาล มีคุณสมบัติเป็นไปในทางที่ทำศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใสของพุทธบริษัท ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ทั้งฝ่ายบรรพชิต จนถึงสมเด็จ-บรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ ก็ทรงมีพระราชศรัทธา ปสาทะเลื่อมใส เป็นไปในคุณความดีของท่าน คุณความดีของท่านนั้นที่เป็นประจักษ์อยู่ก็มิใช่น้อย ตั้งแต่ที่ท่านได้บรรพชาอุปสมบทมา และได้มาอยู่ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารนี้ ก็ได้ศึกษาเล่าเรียน จนได้สำเร็จเป็นเปรียญธรรม ๕ ประโยค ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุน ใช้กำลังกายกำลังความคิด กำลังความสามารถ ในการเป็นกรรมการวัด ช่วยเหลือเจ้าอาวาสตั้งแต่สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นต้นมา และต่อมาตลอดจนถึงสมัยเจ้าคุณพระพรหมมุนี (สุวจเถระ) ท่านก็ได้ตั้งใจสนับสนุนเกื้อกูลในการบริหารพระอารามตลอดมาด้วยดี ในฐานะที่ท่านเป็นพระเถระในคณะธรรมยุต ก็เป็นกรรมการธรรมยุต เป็นเถรสมาคมธรรมยุต เป็นเจ้าคณะภาค ๔, ๕, ๖, ๗ ธรรมยุต ได้

เป็นด้วยดี ช่วยกันบริหารพระศาสนาเป็นลำดับมา ในฐานะที่เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย กรรมการกองตำรา แห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ท่านได้เอาใจใส่ขวนขวายพยายามรจนาหนังสือที่ใช้เป็นแบบเรียน แบบศึกษาเป็นตัวอย่าง เช่นรวบรวมหลักสูตรสวดมนต์ ที่เรียกว่าบทสวดมนต์ คือคำย่อข้อสวดมนต์ที่มีพระสูตรยืดยาว ที่ใช้ในพิธีการนั้น ๆ ให้ย่อเข้าให้สั้นเข้า เรียกว่าหนังสือเอกเทสสวดมนต์นี้เล่มหนึ่ง และท่านได้เรียบเรียงศาสนประเพณี ที่เรียกว่าศาสนพิธี ที่เป็นไปในกิจการงานเกี่ยวด้วยพระศาสนา ที่พุทธบริษัทศาสนิกชนจะพึงประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปด้วยดี ในเวลามีงานเกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา เช่นงานทำบุญเกี่ยวด้วยผู้ตาย งานทำบุญเกี่ยวด้วยเจริญชนมายุ ดังนี้เป็นต้น ท่านก็ได้เรียบเรียงร้อยกรองไว้เป็นหลักฐาน เป็นแบบแผนที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายนิยมชมชอบ และได้ขออนุญาตจากท่าน พิมพ์เป็นบรรณาการแจกจ่ายกันมาตามลำดับ นอกจากนั้นการประพฤติปฏิบัติในการที่ช่วยกันตรวจตราพิจารณาแบบเรียนที่เป็นแบบนักธรรม และแบบเรียนบาลี ในหลักสูตรพระปริยัติธรรม ในพระพุทธศาสนา ที่มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้ได้รักษาต้นฉบับควบคุมการแปล การพิมพ์ ท่านก็เป็นกรรมการกองตำราช่วยตรวจสอบ บางครั้งบางคราว ต้นฉบับผิดเพี้ยนก็ต้องค้นคว้าหาต้นฉบับเดิมที่เป็นลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น มาสอบทาน นี้ก็เพราะความที่ท่านเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน และในความเจริญแห่งพระพุทธศาสนา ทางฝ่ายวัดฝ่ายคณะธรรมยุตและฝ่ายการศึกษาในพระพุทธศาสนามาโดยลำดับ ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในพระวินัย เข้าใจในหลักธรรม ในหลักวินัย รักษาระเบียบวินัยแบบแผนไว้เป็นอย่างดี

ได้พึ่ง ได้ศึกษาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จากพระเถระที่เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านบ้าง ซึ่งเป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระวินัย เป็นพระเถระในคณะธรรมยุตรุ่นก่อนเป็นลำดับมา ว่าถึงอัธยาศัยของท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม เป็นผู้มีอัธยาศัยเยือกเย็น เป็นผู้มีหน้าแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ท่านผู้ใดเข้าไปใกล้ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม ก็จะได้รับแต่ความสดชื่นกลับมา ได้รับความเลื่อมใส มีความสบายใจ เพราะหน้าของท่านชวนการยิ้มแย้มแจ่มใส ทำให้บุคคลผู้เข้าไปใกล้ได้รับความสงบเยือกเย็น เห็นท่านเป็นที่พึ่ง เห็นท่านเป็นที่คำนับแห่งจิตใจได้เป็นอย่างดีด้วยประการฉะนี้ นี้เป็นคุณสมบัติของท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม เป็นผู้มีคุณสมบัติเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ปสาทะ ของพุทธบริษัท ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ทั้งฝ่ายบรรพชิตที่เกี่ยวข้อง จนถึงสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นที่สุด ดังนี้ การที่ท่านได้ถึงแก่มรณภาพล่วงลับดับไปด้วยประการนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดรับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ เป็นต้นมาด้วยประการฉะนี้ อันท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดมเป็นผู้มีสมบัติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา เจริญมาโดยลำดับ แม้ชีวิตของท่าน เมื่อได้รับการแต่งตั้งมีสมณศักดิ์ในสังฆมณฑล นอกจากเป็นเปรียญทำคุณประโยชน์แล้ว ต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูพุทธมนต์ปรีชา เป็นพระสาธุศีลสังวร เป็นพระราชกวี เป็นพระเทพญาณกวี เป็นพระธรรมโสภณ จนได้รับสถาปนาเป็นพระญาณวโรดม รองสมเด็จพระราชาคณะต่อนั้นมาไม่นานเท่าไรนัก ตั้งแต่ได้อาพาธมีความเจ็บไข้ได้ทุกข์เรื่อยมาจนหมอไม่สามารถจะทำการผ่าตัดหรือช่วยเหลือท่าน ได้ปล่อยไปตามอำนาจของโรคที่เป็นขึ้น ที่ยากแก่การรักษา ตั้งแต่นั้นมาท่านก็ไม่ได้ทำภาระ

ในพระพุทธศาสนา รักษาตนอยู่พอประทัง ๆ ไป ความจำก็ลืมเลือนไปโดยลำดับ แต่ถึงกระนั้น ความประพฤติปฏิบัติของท่าน ถ้าบุคคลได้เห็นท่านแล้วก็เหมือนกับพระที่นั่งอยู่อย่างดี เพราะท่านมีความสงบ แม้จรรยามารยาท สมณสารูปก็คงไว้ ไม่มีใครรู้ว่าท่านอาพาธเจ็บไข้อย่างแรงถึงกับจำชื่อของใคร ๆ ไม่ได้ แต่ถ้าดูอากัปปกิริยาสมณสารูปของท่านแล้วเหมือนกับพระธรรมดา ๆ เพราะสมณสารูปของท่าน แม้จะลืมสิ่งอย่างอื่น แต่ข้อประพฤติปฏิบัติ รักษาการนุ่ง การห่ม การครองจีวรได้เรียบร้อยเป็นที่น่าเลื่อมใสตลอดมา จนได้ถึงแก่มรณภาพล่วงลับไป ตามที่ท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดมเป็นผู้ที่มีความหนักแน่นในพระธรรม พระวินัยได้มาอย่างนี้ก็เพราะอาศัยศรัทธาความเชื่อของท่านมั่นคง มีความไม่ประมาท มีความเพียร และเจริญปัญญารู้ดีรู้ชอบตามหลักพระพุทธศาสนาธรรมะทั้ง ๔ ประการคือ ศรัทธา ความไม่ประมาท ความเพียร และปัญญา ทั้ง ๔ ประการนี้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นธรรมที่สูงส่ง เป็นธรรมที่ให้สำเร็จประโยชน์เป็นโลกุตรผลได้ทั้ง ๔ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธภาษิตบรรหารตอบปัญหาของท่านที่ทูลถามปัญหาแก่พระองค์ว่า กึสุ ตรติ โอฆํ เป็นอาทิ ซึ่งแปลว่าบุคคลจะข้ามโอฆะได้ด้วยอะไร บุคคลจะข้ามอรรณพคือสังสารวัฏนี้ได้ด้วยอะไร บุคคลจะล่วงทุกข์ได้ด้วยอะไร บุคคลจะมีความบริสุทธิ์ได้ด้วยอะไรดังนี้ แล้วพระพุทธองค์ตรัสตอบด้วยพุทธบาลีสุภาษิต ดังที่ได้ยกไว้ในเบื้องต้นว่า

สทฺธาย ตรตี โอฆํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ
วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ

ด้วยพระพุทธภาษิตนี้ พระองค์ทรงแก้ปัญหาของผู้ที่ทูลถามนั้นได้ทุกข้อทุกประการ ผู้ที่ทูลถามนั้นก็มีความชื่นชมยินดี เข้าใจในปัญหาที่พระองค์ทรงพยากรณ์ และมีความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระองค์เป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายในการทรงพยากรณ์ปัญหามีอยู่ว่า

สทฺธาย ตรติ โอฆํ บุคคลจะข้ามโอฆะได้ก็ด้วยอำนาจศรัทธา

อปฺปมาเทน อณฺณวํ บุคคลจะข้ามอรรณพ คือห้วงน้ำใหญ่เสียได้ก็ด้วยความไม่ประมาท

วิริเยน ทุกฺขมุจฺเจติ บุคคลจะล่วงทุกข์เสียได้ก็ด้วยความเพียร

ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ บุคคลจะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยปัญญา

ทั้ง ๔ ประการนี้ เมื่อมุ่งจุดหมายสูงก็ได้แก่โลกุตรธรรม เพราะข้ามโอฆะ ก็โอฆะนั้นเป็นธรรมที่ขวางโลกุตรธรรม ข้ามอรรณพก็คือข้ามสังสารวัฏ พ้นไปได้ ล่วงทุกข์ได้ ก็ล่วงทุกข์ในสังสารวัฏนั้นได้ บริสุทธิ์ได้ก็บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ก็คือการสำเร็จมรรคผลชั้นสูงสุดอย่างนี้ เมื่อบาลีพุทธภาษิตทั้ง ๔ ประการนี้ มีความหมายถึงโลกุตรธรรมชั้นสูงด้วยกัน แต่พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้อรรถาธิบาย ได้ให้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า บรรดาที่ชื่อว่าโอฆะนั้นมีอยู่ ๔ อย่าง ถ้าเรียงตามลำดับแห่งพระคาถานี้ คือ

ทิฏโฐฆะ โอฆะคือทิฏฐิอย่างหนึ่ง

ภโวฆะ โอฆะคือภพอย่างหนึ่ง

กาโมฆะ โอฆะคือกามอย่างหนึ่ง

อวิชโชฆะ โอฆะคืออวิชชาอย่างหนึ่ง

เมื่อโอฆะแจกออกเป็น ๔ ประการ ธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงแก้

ทรงพยากรณ์ปัญหา ซึ่งแยกออกเป็น ๔ ประการ คือ ศรัทธา ความเชื่อ อัปปมาท คือความไม่ประมาท วิริยะ คือความเพียร และปัญญา ๔ ประการนี้เป็นเครื่องทำให้บุคคลข้ามโอฆะได้ ข้ามอรรณพได้ ล่วงทุกข์ และบริสุทธิ์ได้ ธรรมะ ๔ ประการ เมื่อบุคคลมีศรัทธาความเชื่อ ที่เป็นสัทธาพละ เป็นสัทธาอินทรีย์ หรือสัทธินทรีย์ เกิดขึ้นแล้วในความตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เชื่อมั่นในพระ อิติปิ โส ภควา คือพระคุณของพระองค์อย่างแจ่มแจ้งบริบูรณ์ เมื่อเชื่อในความตรัสรู้ของพระองค์แล้ว การเชื่อกรรม เชื่อผล เชื่อวิบากของกรรม เชื่อกัมมัสสกตานั้น ก็ไม่ต้องกล่าวถึง เมื่อเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียว ความเชื่อทั้งหลายทั้งหมด ก็มาอยู่ในการเชื่อในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ หรือเชื่อในตถาคตโพธิสัทธานี้เอง เมื่อมีความเชื่อในคุณของพระพุทธเจ้านี้แล้ว ทิฏฐิที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นโอฆะ ปกป้องอันธพาลแห่งการพ้นทุกข์ไว้นั้น ก็จะสงบระงับลงได้ เพราะทิฏฐิที่เรียกว่า ทิฏฐิโอฆะ หรือ ทิฏโฐฆะ โอฆะคือทิฏฐิ ความเห็นผิดนั้น เห็นผิดที่ตรงกันข้ามกับสัมมาทิฏฐิ ในกุศลกรรมบถก็ดี เห็นผิดที่ตรงกันข้ามกับสัมมาทิฏฐิ ในอริยมรรคก็ดี เห็นผิดที่เป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ประการคือ ที่เห็นว่าตนเป็นรูป รูปเป็นตน เห็นตนในรูป เห็นรูปในตน อย่างละ ๔ ในขันธ์ ๕ ด้วยการเห็น ๔ ประการ ในขันธ์ ๕ จึงเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ สักกายทิฏฐิ ๒๐ นี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของมิจฉาทิฏฐิ เป็นส่วนหนึ่งของทิฏฐิโอฆะ โอฆะคือทิฏฐิ เมื่อบุคคลมีความเชื่อแก่กล้าในพระศาสนา จึงเชื่อในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ มั่นคงเป็นอจลสัทธาแล้ว ผู้นั้นก็ย่อมได้บรรลุโสดาบัน พระ

โสดาบันก็ละสักกายทิฏฐิเสียได้ ซึ่งเป็นสังโยชน์ประการหนึ่งได้แล้ว เพราะฉะนั้น การข้ามโอฆะได้ด้วยแรงของศรัทธาที่เป็นโอฆะอย่างตื้น ๆ โอฆะอย่างไม่ลึกซึ้งเท่าไร แต่เป็นโอฆะข้างต้น ก็ได้แต่เพียงบรรลุพระโสดาปัตติผลด้วยแรงศรัทธาเพียงเท่านี้ ก็สามารถที่จะข้ามทิฏฐิโอฆะได้ประการหนึ่ง เมื่อบุคคลได้มาประพฤติปฏิบัติ ได้บรรลุพระโสดาบันแล้ว พยายามอยู่ด้วยความไม่ประมาท ทำข้อปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปในศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยแรงแห่งความไม่ประมาท ทำสกิทาคามิมรรคให้บังเกิดขึ้น จนได้บรรลุเป็นพระสกิทาคามี เป็นพระอริยบุคคลชั้น ๒ พระสกิทาคามีนี้ แปลว่า เป็นผู้ที่จะมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น กำหนดภพ กำหนดชาติไว้ได้ว่า จะเป็นมนุษย์เพียงครั้งเดียว เพราะฉนั้น อรรณพคือสังสารวัฏอันกว้างใหญ่ไพศาลสำหรับท่านจึงได้สงบลง เพราะกำหนดได้แล้วว่าเพียงอีกชาติเดียวเท่านั้นที่จะถึงซึ่งที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง เพราะ-ฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงพยากรณ์ว่า บุคคลจะข้ามอรรณพเสียได้ด้วยความไม่ประมาทนี้ ก็เท่ากับได้บรรลุพระสกิทาคามี ด้วยประการฉะนี้ บรรดาทุกข์ทั้งหลายท่านกล่าวไว้ว่า ทุกข์ในกามเป็นทุกข์ที่ยิ่งกว่าทุกข์ทั้งหลายทั้งหมด ดังบาลีที่ว่า

นตฺถิ กามา ปรํ ทุกฺขา

ซึ่งแปลความว่า ความทุกข์ทั้งหมดที่จะยิ่งไปกว่ากามนั้นไม่มี เมื่อบุคคลได้พยายามที่จะบรรลุพระสกิทาคามีแล้ว พยายามด้วยอำนาจความเพียร มิได้หยุด มิได้หย่อน จนได้บรรลุเป็นพระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำ คือกามราคะได้เด็ดขาด ทุกข์ที่จะเกิดขึ้นเป็นทุกข์ใหญ่ ทุกข์หนักในสังสารวัฏนี้ นอกจากกามไม่มีแล้ว เมื่อพระอนาคามีละกาม ที่เป็น

ตัวทุกข์เสียได้ ท่านจึงได้กล่าวว่า บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร พระพุทธภาษิตข้อนี้ทรงพยากรณ์หมายถึงการละกามโอฆะ หรือกาโมฆะ โอฆะคือกาม นี้เป็นข้อที่ ๓ เมื่อบุคคลได้บรรลุเป็นพระอนาคามี ไม่เกี่ยวข้องในกามคุณ แม้ตายในเวลานั้น ก็ไปเกิดในชั้นสุทธาวาส เป็นพระพรหมที่บริสุทธิ์สูงขึ้นไปเพราะได้ปฏิบัติ หรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็ปฏิบัติพยายามทำความบริสุทธิ์ เจริญกัมมัฏฐานพิเศษให้เป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำดวงปัญญาของตนให้เกิดขึ้น แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น จนได้บรรลุอรหัตผลถึงความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว กำจัดอวิชชาความไม่รู้แจ้ง ไม่เห็นจริงให้หมดไปสิ้นไป เป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยอำนาจปัญญา อันนี้ได้ชื่อว่าบรรลุอรหัตผล ได้ทำลายหรือข้ามพ้นจากโอฆะคืออวิชชา ที่เรียกว่าอวิชโชฆะอีกประการหนึ่ง ธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ ศรัทธา เป็นเหตุให้ข้ามได้ซึ่งทิฏฐิโอฆะ โอฆะคือทิฏฐิ อัปปมาท เป็นเหตุให้ข้ามได้ซึ่งภโวฆะโอฆะคือภพ วิริยะความเพียร เป็นเหตุให้ข้ามได้ซึ่งกาโมฆะ โอฆะคือกาม ปัญญา เป็นเหตุให้ข้ามได้ซึ่งอวิชโชฆะ โอฆะคืออวิชชา ด้วยประการฉะนี้

เจ้าคุณพระญาณวโรดม ที่ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ แม้ท่านจะไม่ได้ข้ามพ้นไปจากโอฆะที่เป็นไปอย่างนั้น แต่ว่าโอฆะที่เป็นห้วงน้ำใหญ่ ๆ ที่เป็นไปอยู่ในโลกนี้ ที่เป็นวิสัยของชาวโลก ท่านได้ข้ามมาได้ด้วยอำนาจศรัทธา ที่มีพรหมจริยาประพฤติพรหมจรรย์ของท่านมาจนตลอดชีวิต และท่านไม่ประมาท ท่านมีความเพียร ท่านมีการเจริญสมถวิปัสสนาตามกำลังของท่าน ดังนี้ แม้จะไม่ได้ข้ามโอฆะทั้ง ๔ แต่

ความที่ท่านประพฤติปฏิบัติ มีศรัทธา มีความไม่ประมาท มีความเพียร เจริญปัญญาในพระพุทธศาสนานั้น ท่านได้สั่งสมแล้ว ท่านได้อบรมแล้ว ซึ่งบารมีธรรม ที่เป็นเหตุเกื้อกูลให้ท่านได้ถึงในภพ ในชาติต่อไปเบื้องหน้า ด้วยบารมีธรรมที่มีศรัทธาแก่กล้าขึ้น ความไม่ประมาทแก่กล้าขึ้น วิริยะความเพียรแก่กล้าขึ้น ปัญญาแก่กล้าขึ้น ในภพใด ชาติใด ก็จะสำเร็จได้ ด้วยประการฉะนี้

ด้วยอำนาจพระราชกุศลราศีทักษิณานุปทาน ที่ทรงบำเพ็ญพระราชทานอุทิศนี้ ย่อมมีพลังอำนาจสามารถดลบันดาลให้พระญาณวโรดม ทราบด้วยญาณวิถีแล้ว รับส่วนพระราชกุศลนั้น สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล ดลบันดาลให้ท่านประสบความสุข ความเกษมสำราญในสัมปรายภพ ทุกประการ สมตามพระราชปณิธานทรงพระราชทานอุทิศทุกประการ ดังรับประทานถวายวิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้.

ขอถวายพระพร

ธรรมบรรยาย

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดงที่สถานีวิทยุ ว.ป.ถ. ประจำท้องถิ่น จังหวัดเชียงราย

วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๓

(ร.ต. แถมศักดิ์ เพชรแท้ อนุศาสนาจารย์กล่าวนำ)

สวัสดีครับ พี่น้องทหารที่รัก และท่านผู้ฟังที่เคารพ การบรรยายในรายการเสียงธรรมของผมในวันนี้ ผมได้อาราธนา พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมโสภณ แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร รองเจ้าคณะภาค ๑—๗ และ ๑๒—๑๕ (ธรรมยุต) ซึ่งท่านได้เดินทางมาเพื่อตรวจการคณะสงฆ์ ผมเห็นเป็นโอกาสเหมาะ จึงได้ขอความกรุณาให้ท่านมาแสดงเพื่อให้พี่น้องทหาร และท่านผู้ฟังได้รับฟัง ต่อจากนี้ขอเชิญท่านผู้สนใจได้รับฟังจากพระเดชพระคุณได้แล้วครับ ขอนิมนต์

ท่านทั้งหลาย วันนี้ จักได้นำธรรมะบางประการมาบรรยาย เพื่อเป็นข้อคิดของบรรดาท่านข้าราชการทหาร และตำรวจ พร้อมทั้งประชาชนผู้ที่สนใจในธรรม ขอให้ตั้งใจฟัง และก็อย่าฟังแต่เสียงที่แสดงเท่านั้น จักไม่เกิดผล ไม่สำเร็จผลที่แท้จริงแก่ตนเอง อย่างดีก็เพียงแต่ให้รู้เรื่องเท่านั้น การฟังที่ดี ที่จะให้สำเร็จประโยชน์นั้น เมื่อฟังแล้ว ต้องน้อมเข้ามาสอบดูกับตนเอง จึงจะทำให้เห็นคุณเห็นโทษของตนเองได้ เมื่อเห็นว่าเป็นคุณ ก็ทำเพิ่มเติมให้ยิ่ง ๆ ขึ้น เมื่อพบสิ่ง

ที่เป็นโทษ ก็จงละ อย่าทำเพิ่มขึ้นอีก การพึ่งด้วยอาการอย่างนี้ เป็นที่ประสงค์ของบัณฑิต คือท่านผู้รู้ผู้ฉลาด ที่เรียกกันว่า เป็นคนดี คนที่เป็นคนดีหรือไม่ดี ก็มารวมอยู่ที่การทำ คนทุกคนด้วยกันเกิดมาแล้วต้องมีหน้าที่ ๆ จะต้องทำอยู่ด้วยกันทุกคน ที่เรียกกันว่า ทำการทำงานต่างโดยประเภทของการงาน ทำราชการ เขาก็เรียกว่า ข้าราชการ ทำสวนทำนา เขาก็เรียกว่า ชาวสวนชาวนา ทำการค้า เขาก็เรียกว่า พ่อค้า แม่ค้า จะทำอะไร เขาก็ยกเอาชื่อของการที่ทำนั้นมาเรียก ข้าราชการ คือท่านที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์หรือรัฐบาล ให้เป็นผู้ดูแล ปกครองป้องกันประเทศชาติให้ปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู ยังประชาชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ได้แบ่งปันจัดสรรได้เป็นประเภท ให้ทำงานตามหน้าที่ของตน เช่นข้าราชการทหาร ตำรวจ ข้าราชการพลเรือน เพื่อปกครองดูแลสุขทุกข์ของประชาชนพลเมือง คนที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขได้ ก็ด้วยอาศัยรู้จักหน้าที่ของตน เช่นข้าราชการ ก็ต้องรู้จักหน้าที่ของตน ชาวสวนชาวนา พ่อค้า ก็ต้องรู้จักทำตามหน้าที่ ไม่ก้าวก่ายทั้งประสานงานให้ติดต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ข้าราชการ เป็นชั้นสูง เป็นผู้นำให้ประชาชน ดำเนินตาม จักต้องทำเองและแนะนำให้ประชาชนได้รู้เห็นตัวอย่างที่ดี เมื่อเขาเห็นดีเห็นชอบก็จักดำเนินตาม หลักใหญ่จึงมารวมอยู่ที่ข้าราชการ เพราะต้องเป็นผู้นำ ต้องทำตัวอย่างที่ดี เพื่อให้เป็นตัวอย่างของผู้อื่น พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุปมาอุปมัยไว้ประดุจดังว่าฝูงโค ที่ข้ามฝั่งแม่น้ำ ถ้าตัวที่นำ นำทางไปตรง ตัวที่รอง ๆ ลงมา

ก็พากันไปตรง ไม่คดเคี้ยว แต่ถ้าตัวนำ นำทางไปคด ตัวรองๆมา ก็พากันเดินคดเคี้ยวไปหมด ฉะนั้น ผู้นำจึงชื่อว่าสำคัญ ต้องประพฤติปฏิบัติตน ให้สมควรแก่ความเป็นผู้นำ คือเมื่อจะทำอะไรต้องให้เป็นตัวอย่างที่ดี ของผู้ที่อยู่ในปกครองของตน ทำตนให้เป็นหลักที่เหมาะสมกับความเป็นข้าราชการ ได้รับมอบหมายในหน้าที่การงานของพระ-มหากษัตริย์หรือรัฐบาล การที่จะปฏิบัติในหน้าที่ราชการให้เป็นไปสม-ความมุ่งหมายของพระมหากษัตริย์หรือรัฐบาลได้นั้น จำเป็นจะต้องมีหลักที่จะพึงปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาท่านได้แสดงไว้โดยนัยภาษิตว่า อโลโภ สีลวา โหติ อนุวตฺตี จสฺส ราชิโน อาวิเจว รโหตสฺส สราชวสติวเส แปลความว่า ความเป็นผู้ไม่โลภ เป็นผู้มีศีล รู้จักอนุวัติตามพระราชา หรือรัฐบาล และไม่ทำความชั่วในที่ลับและเปิดเผย ผู้เช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการ เป็นข้าราชสำนักได้

ความเห็นแก่ได้ เห็นแก่เล็กน้อยไม่ใช่เป็นวิสัยของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้ปกครองประชาชน เป็นไปเพื่อความเสื่อม ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญ ความเป็นข้าราชการ เมื่อจะกระทำอะไรต้องเป็นตัวอย่างของผู้อื่น ไม่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ส่วนรวมเป็นใหญ่ การปกครองจึงจะเป็นไปได้ด้วยความสงบเรียบร้อย ถ้าเป็นคนเห็นแก่ได้ เป็นคนเห็นแก่ตัว มีความโลภอยากได้ จัดเป็นทางให้ทำความชั่วได้มาก ตั้งต้นแต่เบียดบังกดขี่ ฉ้อฉลผู้อื่น เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา เป็นการเบียดเบียนกันและกัน เป็นทางแห่งความเสื่อม ขาดความเคารพเชื่อถือของผู้อื่น เสียหลักการปกครอง ไม่ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี ขึ้นชื่อว่า ความโลภ

แล้ว ถ้าหมกอยู่ในผู้ใด จักทำให้ผู้นั้นมีแต่ความเสื่อม ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย ข้อนี้มีตัวอย่างให้เราดูอยู่มากมาย แต่เราไม่ได้พิจารณาจึงไม่เห็น เพราะฉะนั้น ควรกำจัดความโลภเสีย แม้ไม่หมดสิ้น ก็ให้ลดน้อยเบาบางลง การปกครองจึงจะเป็นไปได้ด้วยความเรียบร้อย ผู้อื่นที่จะเชื่อถ้อยพึ่งคำได้ อยู่ที่ความเคารพนับถือนี้ประการหนึ่ง

ผู้ใหญ่ผู้ที่เป็นหัวหน้า ต้องเป็นผู้มีความประพฤติดี มีจรรยามรรยาทเรียบร้อย โดยตรงก็คือต้องเป็นผู้มีศีลมีวินัยนั่นเอง ปฏิบัติตนของตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ไม่ประพฤติผิดขนบธรรมเนียมแบบแผน โดยตรงก็คือ อย่าประพฤติผิดวินัย วินัยของหมู่ คือ ผู้ที่เป็นข้าราชการก็อย่าให้ผิดวินัยของข้าราชการพลเรือน ผู้ที่เป็นทหารตำรวจ ก็อย่าให้ผิดวินัยของทหารและตำรวจ ประชาชนก็อย่าให้ผิดวินัยประชาชนและวินัยของผู้นับถือพระพุทธศาสนา นี้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล

พึงอนุวัติตามพระราชา หรือรัฐบาล คำว่า อนุวัติตาม ก็คือประพฤติปฏิบัติตามพระราชกระแสรับสั่งไม่ขัด ปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฏหมายที่ได้ทรงตราไว้ ไม่ทำตนให้เป็นคนเหนือกฏหมายฝ่าฝืนกระทำทั้งในทางที่รู้ว่าผิด อีกอย่างหนึ่ง พระราชา ทรงเป็นประมุขปกครองประเทศชาติไพร่ฟ้าประชาชน ทรงมุ่งความอยู่ดีกินดีของประชาชน ทรงแสวงหาทางแห่งความสุขมาให้แก่ประชาชน มี

พระเมตตาเป็นอันมาก ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมอันเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์ หรือสำหรับพระมหากษัตริย์ ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้ ๑ ศีล กิริยาที่สำรวมกายวาจาให้ปราศจากโทษ ๑ ปริจจาคะ การสละบริจาค ๑ อาชฺชวะ ความซื่อตรง ๑ มทฺทวะ ๑ ความอ่อนโยน ๑ ตปะ ความเพียรกำจัดความชั่ว ๑ อกฺโกธะ ความไม่โกรธ ๑ อวิหิงสา การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๑ ขนฺติ ความอดทน ๑ อวิโรธนะ การปฏิบัติไม่ให้ผิด ๑ รวมเป็น ๑๐ ประการ

แท้จริงทศพิธราชธรรมนี้ ไม่ใช่เป็นธรรมโดยเฉพาะของพระ-ราชาเท่านั้น แม้ชนผู้ปกครองหมู่อื่น ๆ ก็ต้องมี และประชาชนก็ต้องมี เพราะการปกครอง ที่จะเป็นไปโดยความเรียบร้อยได้ ต้องอาศัยคนทุก ๆ คนด้วยกัน ต่างต้องมีธรรมตามสมควร

ทานการให้ ได้แก่ให้วัตถุสิ่งของ เช่นให้ผ้านุ่งผ้าห่มอาหารที่อยู่อาศัย เป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่ผู้อื่นเป็นต้น ให้กำลังกาย เช่นช่วยขวนขวายในกิจธุระการงาน ให้กำลังความคิด เช่นช่วยคิดช่วยแนะนำในกิจการเป็นต้น มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ ด้วยบูชาคุณบ้าง ด้วยอนุเคราะห์บ้าง ทานเป็นสิ่งสำคัญ หมู่ชนที่จะตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้ ก็ด้วยการให้กัน อย่างสูง ก็คือการให้อภัยกัน การประพฤติผิดในระหว่างกันหากจะมีบ้าง ก็รู้จักให้อภัยกัน ไม่ถือโทษกัน ทานการให้นี้ เป็นเครื่องป้องกันความเห็นแก่ตัวเสียได้ หมู่ก็จะอยู่กันด้วยความสุข พระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในทานการให้ พึงเห็นตัวอย่างดังที่ได้เสด็จไปพระราชทานเกื้อกูลแก่บุคคลผู้ขัดสน ด้วยพระราชทรัพย์

ส่วนพระองค์อยู่เสมอ ๆ เช่นนี้ ผู้ที่เป็นผู้ปกครองหมู่ก็ควรอนุวัติตาม เสียสละความเห็นแก่ตัว ดำเนินรอยตามพระมหากษัตริย์ แม้ประชาชนก็พึงตัดความตระหนี่ และความเห็นแก่ตัว สละทรัพย์เพื่อเสียภาษีอากรถวายหลวง เพื่อเป็นกำลังบริหารประเทศชาติต่อไป โลก คือหมู่ชนที่ได้อยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่ ที่จะควบคุมให้อยู่ร่วมกันเป็นสุขได้ ก็ด้วยการให้ปันกันตลอดจนรู้จักให้อภัยกัน ถ้าหมู่ไหนขาดการให้กัน ไม่รู้จักสงเคราะห์กัน ก็จะอยู่ให้สงบสุขไม่ได้ ทานการให้จึงเป็นสิ่งสำคัญ นี้เป็นการที่ ๑

ศีล ความตั้งใจสำรวยกายวาจา ไม่ให้ก้าวล่วงความชั่วอันเป็นทุจริต ตั้งอยู่ในส่วนที่เป็นสุจริต ไม่ประพฤติล่วงข้อวินัย และพระราชกำหนดกฎหมาย จารีตประเพณีอันดีงาม ในด้านพระศาสนาอย่างต่ำก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติพระศาสนา

ผู้เป็นหัวหน้าปกครองหมู่คณะไม่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ก่อกรรมทำทุจริตเบียนเบียนกันด้วยอาการต่าง ๆ นานา เป็นทางให้ผู้อยู่ในปกครอง ไม่มีศีลธรรมไปด้วย ขาดความเคารพเชื่อถือกันและกัน หมู่ก็ตั้งไม่ได้ไม่เป็นไปเพื่อความสุข การปฏิบัติที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม จึงจัดเป็นการอนุวัติตามพระมหากษัตริย์ประการหนึ่ง

ปริจจาคะ การสละบริจาค กิริยาที่ทรงสละบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นสาธารณะกุศล เช่นสร้างโรงพยาบาล สถานศึกษา บำรุงพระศาสนา สร้างถนน สะพาน อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนโดยทั่วไป ได้อาศัยใช้สรอยบำรุงความสุข ชื่อ

ว่าการสละบริจาค

ข้าราชการ และผู้ปกครองหมู่ หรือแม้ประชาชน พึงอนุวัติตาม ทำการแสวงหาทรัพย์สมบัติให้ได้มาโดยทางสุจริต สั่งสมไว้ให้เป็นกลุ่มเป็นก้อน เมื่อถึงคราวที่สมควร ก็พึงแบ่งปันเฉลี่ย เพื่อสาธารณะกุศล สร้างหรือบูรณะโรงพยาบาล สถานศึกษา วัดวาอาราม ตามกำลังทรัพย์ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแก่ประเทศชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ จัดเป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

อาชฺชวะ ความซื่อตรง พระราชาทรงปฏิบัติในพระราชกรณียกิจด้วยความซื่อตรง ทั้งในด้านบุคคลและกิจการงาน ไม่ปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องลวงบุคคลอื่นให้เข้าใจผิด ตรงต่อหน้าที่การงานตรงต่อกาลเวลา

ข้าราชการและผู้ปกครอง พึงอนุวัติตาม กระทำกิจการงานให้ซื่อสัตย์เที่ยงตรงต่อบุคคล และหน้าที่การงาน กาลเวลา ปฏิบัติให้ตรงไปตรงมา อย่าให้เป็นการปิดบัง ซ่อนเร้น หรือมายาสาไถย อย่างเขาเรียกกันว่า คดในข้องอในกระดูก เมื่อถึงเวลาทำก็รีบทำ ถึงเวลาเลิกก็เลิก ให้ตรงต่อเวลาที่ทำการงาน แม้ประชาชนก็ต้องถือเป็นสิ่งสำคัญ ในเรื่องของความซื่อตรง ผู้ที่อยู่เป็นหมวดหมู่ ถ้าขาดความซื่อตรงต่อกัน หมู่ก็ตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นไม่ได้ มักจะต้องแตกสามัคคีปรองดองกัน ขาดความเคารพคารวะในกันและกัน ถ้าตรงกันข้ามคือต่างคนต่างซื่อตรงกัน ก็มีแต่จะมีความสามัคคีกลมกลียวกัน ไว้เนื้อเชื่อใจกัน ก็อยู่ด้วยความสุข ทุก ๆ คนด้วยกันตั้งอยู่ในข้อนี้ จัดเป็นการ

อนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

มทฺทวะ ความอ่อนโยน พระราชทรงปฏิบัติพระองค์อ่อนโยน ละมุนละม่อม นิ่มนวล ทรงมีสัมมาคารวะ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ผู้เจริญ วางพระองค์สม่ำเสมอ ไม่กระด้างดูหมิ่นผู้อื่นด้วยอำนาจมานะ เป็นที่จูงใจผู้อื่นด้วยอำนาจมานะ เป็นที่จูงใจผู้อื่นให้เกิดความรักใคร่ เคารพ-นับถือบูชา

ผู้ปกครองหมู่และประชาชน พึงอนุวัติตาม ประพฤติตนให้โอนอ่อนต่อผู้อื่น วางตนเสมอต้นเสมอปลายไม่ถืออำนาจหรือยศศักดิ์มาเป็นเครื่องข่มขู่ผู้อื่น ถือธรรมเป็นอำนาจ ไม่ถืออำนาจเป็นธรรม กระทำตนให้เป็นที่เคารพนับถือของประชาชน จัดเป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

ตปะ ความเพียรทำลายกิเลสอันเป็นความชั่ว พระราชาผู้เป็นใหญ่ทรงประพฤติพระองค์ไกลจากความชั่ว ทรงพยายามป้องกันความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น ตั้งต้นแต่ป้องกันโกสัชชะ ความเกียจคร้านไม่ให้เกิด ที่เกิดแล้ว ทรงพยายามกำจัดให้หมดไป มุ่งหมายบำเพ็ญพระราชกรณีย-กิจโดยไม่บกพร่อง

ข้าราชการ หรือผู้ปกครอง พึงอนุวัติตาม ตั้งต้นแต่ให้พิจารณาตรวจดูตัวเองว่า บรรดาความชั่ว หรือกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำชั่วมีอะไรอยู่บ้าง ถ้าเห็นว่าอะไรมีอยู่ พึงพากเพียรพยายามกำจัดให้หมดไป เพราะถ้าผู้ใหญ่ทำชั่วให้ปรากฏ ก็จะเป็นเยี่ยงอย่างของผู้อื่น ทำให้ขาดความเคารพนับถือ เป็นทางให้เสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง การ

พยายามกำจัดความชั่ว จัดเป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

อักโกธะ กิริยาที่ไม่แสดงความโกรธออกมาให้ปรากฏจนเป็นเหตุให้มุ่งร้ายพยาบาทอาฆาตจองกรรม จองเวรกัน พระราชารักษาพระราชหฤทัยไม่ทรงพระพิโรธง่าย แม้จะลงโทษผู้ผิด ก็ทรงพิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว ทรงทำไปตามเหตุผล ไม่ลุอำนาจแห่งความโกรธ

ข้าราชการหรือผู้ปกครอง พึงอนุวัติตาม ไม่เป็นขี้โกรธ เมื่อได้ประสพอารมณ์ที่ไม่พอใจ พึงพิจารณาอดกลั้นไว้ในภายใน ข่มไว้ภายใน ไม่พึงกระทำไปด้วยอำนาจโทสะ ตามธรรมดา การปกครองชนหมู่มากจะต้องมีบ้าง เขาทำความไม่พอให้เราก่อนบ้าง เราทำความไม่พอใจให้แก่เขาก่อนบ้าง ถ้าเกิดความไม่พอใจแล้ว ทำไปด้วยอำนาจความโกรธ ก็เป็นทางที่ทำเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่ ไม่ยังหมู่ให้ได้รับความสุข การพิจารณาแล้วประพฤติไปตามเหตุผล ไม่ปล่อยให้เป็นไปตามอำนาจของความโกรธ จัดเป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

อวิหิงสา กิริยาที่ไม่เบียดเบียน พระราชาทรงประพฤติพระองค์ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นให้ได้รับความลำบาก ซ้ำมีพระเมตตากรุณาในตนและสัตว์อื่นไม่มีประมาณ ทรงมุ่งแสวงหาทางอันเป็นไปเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก

ข้าราชการหรือผู้ปกครอง พึงอนุวัติตาม คือ ทำตนให้เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตากรุณาในตนและสัตว์อื่น นึกถึงอกเขาอกเรา คนและสัตว์ล้วนแต่เป็นผู้รักสุขเกลียดทุกข์อยู่ด้วยกันทั้งสิ้น จึงไม่ควรก่อทุกข์

ให้แก่คนอื่นสัตว์อื่นด้วยอำนาจโมหะ คือ ความหลง ความเพลิดเพลิด มุ่งความสนุกความเพลิดเพลินของตนเป็นที่ตั้ง เช่นรีดไถกันบ้าง ใช้คนเกินกำลังไม่มีเมตตากรุณา มุ่งสนุก เที่ยวยิงสัตว์ล่าสัตว์เล่นเป็นต้น เป็นเครื่องก่อความทุกข์แก่กันและกัน คนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่ ถ้าต่างคนต่างเห็นแก่ตัว มุ่งเอารัดเอาเปรียบกัน เบียดเบียนกัน ก็ไม่มีความสุข เพราะมีแต่จะเกิดอาฆาตพยาบาทในกันและกัน ขาดความสามัคคีกัน ต้องแตกเป็นก๊ก เป็นพวก ไม่ปรองดองกัน การอยู่ร่วมกันควรต้องมีเมตตากรุณาในกันและกันจึงจะตั้งมั่นอยู่ร่วมกันด้วยความสุข การประพฤติตนตั้งอยู่ในเมตตากรุณาไม่เบียดเบียนกัน จัดเป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

ขันติ ความอดทน พระราชาเมื่อทรงประกอบพระราชกรณียกิจทรงมีความพยายามบากบั่นมุ่งความสำเร็จเป็นที่ตั้ง แม้จะทรงประสพความหนาวร้อนเหน็ดเหนื่อยก็ทรงอดทน ทั้งทรงอดทนต่ออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง

ข้าราชการหรือผู้ปกครองหมู่ ก็พึงอนุวัติตาม คือต้องมีความอดทน การประกอบกิจการงานตามธรรมดาก็ต้องได้รับความเหนื่อยยากลำบาก และอาจต้องมีความขัดข้องเกิดขึ้นได้บ้างในระหว่าง จึงต้องอาศัยอดทนมุ่งทำไปให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย ถ้าไม่มีความอดทนทำการงานอะไรก็คงไม่สำเร็จ อนึ่งคนอยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่มากคนด้วยกัน เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องมีการกระทบกระทั่งกัน ซึ่งเป็นเหตุทำให้ไม่ชอบใจ ไม่พอใจกัน ถ้าต่างฝ่ายไม่มีความอดทน ก็ต้อง

เกิดการทะเลาะวิวาทกัน ทางกายประหัตประหารตีรันฟันแทงกัน ทางวาจาด่าว่ากล่าวร้ายในกันและกัน การอยู่ร่วมกันก็ไม่เป็นสุข จึงต้องอาศัยทุกคนด้วยกัน พยายามห้ามกันจิตใจของตน ฝึกหัดจิตใจให้ประกอบด้วยขันติ ให้อดทนข่มจิตใจอดทนต่อเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้จัดเป็นการประพฤติอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

อวิโรธนะ ความไม่ผิด พระราชาไม่ทรงทำความผิด คือเมื่อทรงทราบว่าเป็นผิดแล้ว ไม่ทรงทำ

ข้าราชการ หรือผู้ปกครองและประชาชน พึงอนุวัติตาม คนทุกคนเมื่อเกิดมาแล้ว ต่างต้องทำการงานทางกายบ้าง วาจาบ้าง แม้จิตใจก็ต้องนึกคิด การทำ เมื่อทำลงไป ก็ต้องมีถูกมีผิด ผิดในที่นี้หมายถึงผิดจากข้อความที่ถูกทุกอย่าง เช่น ประพฤติผิดจากหลักยุติธรรมกลับไปประพฤติอยู่ในอคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เพราะเกลียดเพราะกลัว เพราะเขลา นี้ชื่อว่า ผิดจากความยุติธรรม ทำไปตรง ๆ ไม่มีความลำเอียง ชื่อว่าประพฤติทุจริต ทางกาย วาจาใจ เช่นลักของเขา ประทุษร้ายเขา พยาบาทปองร้ายเขา ก็ชื่อว่าประพฤติผิดผิดจากความประพฤติที่เป็นสุจริต ผิดจากศีลธรรม จริงอยู่ คนเราทุกคนเมื่อยังไม่รู้ ก็ย่อมทำผิดบ้าง ท่านจึงสอนให้ศึกษาเพื่อให้รู้ แม้ในบัดนี้ การศึกษาได้เจริญก้าวหน้าไปมาก ทั้งในทางโลกทางธรรม แม้เช่นนี้ โลกของเราก็ยังไม่ไร้คนทำความชั่วทำผิด และการที่เขาทำผิดไม่ใช่ว่า เขาไม่รู้ ชื่อว่าทำชั่ว ทำผิด ทั้งที่รู้ คนทุกคนด้วยกัน จะ

เป็นข้าราชการหรือพลเรือนก็ตาม เมื่อรู้แล้วว่า สิ่งใดทำลงไปเป็นผิด ไม่พึงทำสิ่งนั้น ถ้าเป็นเช่นนี้ การอยู่ร่วมกัน ก็จะเป็นไปเพื่อความสุขสำราญ และชื่อว่า เป็นการอนุวัติตามพระราชาประการหนึ่ง

ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นธรรมของพระราชา คือพระราชาต้องทรงปฏิบัติ แต่เมื่อพิจารณาแล้ว ไม่ใช่เฉพาะพระราชา เป็นธรรมสำหรับหมู่ คือหมู่ชนที่อยู่ร่วมกัน ทั้งฝ่ายผู้ปกครอง และผู้อยู่ในปกครองต่างฝ่ายต่างได้ประพฤติปฏิบัติกันอยู่ การอยู่รวมกันก็จะมีแต่ความสุข

การทำความดี เป็นการยาก ต้องฝืนใจทำ เท่ากับว่า พายเรือทวนกระแสน้ำ ต้องออกกำลัง การทำชั่ว ทำได้ง่าย รู้สึกว่าไม่ต้องฝ่าฝืนใจ เหมือนพายเรือตามกระแสน้ำ สบายไม่ต้องลำบาก ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะพื้นอัธยาศัยจิตใจของคนเรา มักตกไปอยู่ในฝ่ายต่ำ ทั้งยังไม่ได้รับการอบรม ธรรมดาฝ่ายต่ำ จึงนำไปได้ง่าย แม้ได้อบรมแล้ว ก็ยังอดทำชั่วไม่ได้ จนถึงต้องหลบหลีกทำ ไม่กล้าทำในที่ต่อหน้าชนอื่น มักทำในที่ลับหลัง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นที่ลับ ไม่มีใครเห็น ความคิดเช่นนั้นก็ไม่ถูก พระพุทธเจ้าตรัสว่า นตฺถิ โลเก รโหนาม ขึ้นชื่อว่าที่ลับไม่มีในโลก คือที่ลับสำหรับประกอบกรรมทำชั่วนั้นไม่มีในโลก เมื่อทำความชั่วลงไปแล้ว แม้ผู้อื่นไม่เห็น แต่ตัวของตัวนั่นแหละ เป็นผู้รู้เห็น และจะต้องเป็นเครื่องสะกิดใจของตนอยู่ไม่รู้หาย เพราะฉนั้น ในบาลีบทที่ ๒ จึงแสดงไว้ว่า อาวิเจว รโหตฺสุ ไม่ทำความชั่ว ทั้งในที่ลับและเปิดเผย เพราะเป็นทางทำจิตใจของตน

ให้หยาบ เมื่อชินเข้า ก็ทำให้ขาดหิริ ความละอาย โอตตัปปะ ความเกรงกลัว เลยทำให้ใจด้าน คุณธรรม ๔ ประการ คือ ความไม่โลภ ความเป็นผู้มีศีล ความอนุวัติตามพระราชา ไม่ทำความชั่วในที่ลับและเปิดเผย ถ้ามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นเป็นข้าราชการ ก็จัดเป็นข้าราชการที่ดีสมแก่ความเป็นข้าราชการ เป็นผู้ปกครองก็เป็นผู้ปกครองที่ดี แม้หมู่ประชาชน ได้ตั้งใจปฏิบัติตาม ก็ชื่อว่า เป็นศรีแก่ประเทศชาติ กระทำให้ประเทศชาติถึงความเจริญรุ่งเรือง ตามที่ได้บรรยายมานี้ ก็เห็นว่าพอสมควรแก่กาลเวลาแล้ว

ในที่สุดนี้ ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัยจงทำความคุ้มครองป้องกันท่านทั้งหลายให้อยู่ปราศจากอุปสัคอุปัทวันตราย ให้ได้ประสพความสุขทุกประการ ..... สวัสดี.

รั้วของชาติ

อบรมนายทหาร–พลทหารหาญ

อำเภอเทิง–เชียงราย

๒๖ มกราคม ๒๕๑๓

ท่านทั้งหลาย เท่าที่มาประชุมกันอยู่นี้ ก็ล้วนแต่เป็นทหาร มาทำการระแวดระวังรักษาประเทศชาติบ้านเมือง ต้องมาอยู่ในเขตอัน ทุรกันดาร อาตมาไม่เคยมา แต่มาได้เห็นสถานที่เข้าแล้ว ก็รู้สึกว่า กันดารจริง ๆ แต่ก็จะทำอย่างไรได้ เพราะเราไม่ได้มาอยู่เปล่า ๆ หรือ อยู่หาความสุขสบาย ต้องการที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ เพื่อสนองพระราช ประสงค์แห่งพระประมุขของประเทศเรา ทุกคนน่าจะมีความยินดีด้วย ซ้ำไป เราได้รับทำกิจทำประโยชน์ของชาติ ซึ่งเป็นที่รักของเรา เป็น กิจที่ทำได้ยาก ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทุกคนจะทำได้ ประเทศชาติที่จะดำรงอยู่ เป็นเอกราชได้ ก็ด้วยอาศัยพวกเราเหล่าทหารนี้เอง ทหารชื่อว่าเป็น รั้ว หรือว่า เป็นกำแพงของชาติ นี่เป็นคำที่เขากล่าวอยู่ทั่วไป แต่ ความจริงก็เป็นเช่นนั้น บ้านเมืองถ้าไม่มีรั้วไม่มีกำแพงไม่มีทหาร ก็ เป็นหนทางที่ทำให้โจรผู้ร้าย และข้าศึกศัตรู เข้ามาในภายในได้ง่าย โดยเฉพาะ เพียงบ้านของเราเท่านั้น ยังไม่ต้องถึงประเทศชาติ เราก็ยัง ต้องมีรั้ว ถ้ายิ่งเป็นประเทศชาติของเราแล้ว จะต้องมี เพื่อการระแวด ระวังให้มาก ถ้าหากไม่มีรั้ว ข้าศึกศัตรูก็เข้ามาสู่ในภายในได้ง่าย แล้ว

ก็บ่อนทำลาย ประเทศชาติของเราก็ล่มจม ธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องได้รับความทุกข์ยากลำบาก เพราะธรรมดาของรั้ว เมื่อมีใครไปใครมาที่เป็นผู้ร้ายหรือข้าศึกศัตรู เขาก็ต้องมุ่งทำลาย เพราะเป็นเครื่องกีดขวางของเขา เรามาทำตนเป็นรั้วก็เช่นเดียวกัน จะต้องถูกกระทบกระเทือนบ้างเป็นบางประการ จากข้าศึกศัตรู แต่ก็ต้องอาศัยความอดทน ต้านทานด้วยปัญญา อดทนต่อความยากลำบากที่เราได้รับ ซึ่งผิดกันมากกับที่เราอยู่บ้านของเรา ประเทศชาติของเราในเวลานี้เต็มไปด้วยข้าศึกศัตรูในภายนอกเข้ามาเบียดเบียนหรือเข้ามาคุกคามมาก เพราะฉะนั้น รั้วจะต้องเป็นรั้วที่แน่นและแข็งแรง หรือกำแพงก็เป็นกำแพงที่แน่นและแข็งแรง เราเป็นรั้วเราก็จะต้องกระทำให้จิตใจมั่นคงแน่นหนา คือผนึก–ผนึกกำลังของเราไว้ให้มั่นคง เพื่อจะได้ป้องกันอันตรายที่มีมาในภายนอก แต่ว่าอันตรายที่มาในภายนอกนั้น มันเป็นเรื่องของคนเรานี่เอง มีความคิดแตกต่างกัน ถ้าคนเรามีความนึกคิดไปเสียแนวเดียวกัน บ้านใครมีอยู่ อู่ใครมีนอน เช่นนั้นมันก็สบาย แต่ไม่เป็นไปเช่นนั้น เพราะคนมีกิเลส มีความโลภ มีความโกรธ มีความหลงมัวเมา ก็ทำให้ความยุ่งยากเกิดขึ้น อยากจะขยายอำนาจ อยากจะครอบงำผู้อื่นให้อยู่ในอำนาจของตน แต่คนอื่นก็มีกิเลสเหมือนกัน ก็จำเป็นจะต้องมีการต่อต้านป้องกัน จึงได้เกิดเป็นข้าศึกศัตรูกันขึ้น ถ้าหากว่าข้าศึกศัตรูเกิดขึ้นแล้ว เราก็ไม่คอยป้องกัน ก็เข้ามาสู่ภายในบ้านเมืองของเราได้ นั่นหนทางแห่งความย่อยยับของเรา ของประเทศชาติก็ต้องมีแน่ แต่วิธีที่จะป้องกันนั้น เราจะต้องป้องกันด้วยอาการอย่างไร

นั้นก็ต้องเป็นเรื่องของทหารที่จะกระทำการป้องกัน จะทุกข์ยากลำบากอย่างไร ๆ ก็ตาม ก็ต้องอดทน แต่การอดทนนั้น ต้องอดทนด้วยปัญญาพิจารณาหาทางที่จะให้สำเร็จผลที่มุ่งหมายของเรา ไม่ใช่ว่าความอดทนจะดีเสมอไป ต้องให้มีปัญญาประกอบ เช่นควรต้าน คอยถอย ควรหลบหลีก เช่นเรารู้แล้วว่า เราอยู่ที่นี่เขาจะยิงมา แล้วเราไม่หลบ อดทนให้เขายิงทำลายได้ เช่นนี้ไม่ใช่ความประสงค์ของการอดทน เพราะเป็นการเสียผล มุ่งให้สำเร็จผล เป็นของมุ่งหมายของเรา แต่การที่จะป้องกัน ถ้าว่าถึงลักษณะของทหาร ก็ต้องป้องกันด้วยอาวุธ เมื่อใครมีอาวุธก็ต่างประหัตประหารกัน เป็นเครื่องเบียดเบียนกัน แต่ว่ามีอยู่ข้อหนึ่ง ขอให้พยายาม คือให้พยายามปราบด้วยวิธีที่ไม่ต้องใช้อาวุธได้ละก็เป็นการดี จะกระทำให้สงบได้ง่าย คือหาหนทางอย่างไร ที่เราจะกล่อมใจคออัธยาศัยของเขาให้เข้ามาเป็นพวกเดียวกับเราได้ ถ้าเช่นนี้การปราบจักสำเร็จได้โดยสวัสดี คือไม่มีภัยไม่มีเวร ถ้าเรายังปราบกันด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์อยู่เช่นนี้ ก็จะมีลักษณะว่าต่างคนต่างก็รบราฆ่าฟันกันอยู่เรื่อยไป ไม่รู้จักจบสิ้น เคยอ่านในหนังสือเรื่องจีน วิธีรบของเขามีทั้ง ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่งรบด้วยอาวุธ อีกอย่างหนึ่งรบด้วยปากคือเอาตัวเข้ามาเกลี้ยกล่อมนั่นเอง เกลี้ยกล่อมให้เป็นพวกเดียวกันได้เพื่อเอาไว้ใช้ในการต่อไป จึงทำให้กลายเป็นพวกเดียวกันไป ถ้าหากว่า เราพยายามอย่างนั้น คือว่า เราปราบ เราอย่ามุ่งทำร้ายเขาอย่างเดียว เราคอยป้องกันอย่าให้เขาทำร้ายเรา ไม่ใช่เรามุ่งแต่จะปราบเขาเจอะที่ไหน เป็นต้องฆ่าที่นั่น ก็ยากที่จะจบลงไปได้ ควรจะทดลอง

การปราบด้วยกำลังของการเกลี้ยกล่อมดู ถ้าหากว่าเรามุ่งแต่จะทำร้าย หรือมุ่งแต่จะประหัตประหารโดยส่วนเดียวเช่นนั้น ก็จะต้องทุกข์ยากลำบากไปอีกนาน เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีกำลังในเรื่องของอาวุธยุทธภัณฑ์และผู้คน

อีกประการหนึ่ง เมื่อเราเข้ามาอยู่ในที่เช่นนี้แล้ว ก็ต้องเป็นเป้าหมายของเขา เป็นเป้าหมายของข้าศึกศัตรู ข้าศึกศัตรูจะต้องคิดทำลายอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น จงอย่าประมาท ให้มีสติระวังรักษาตนของตนเพื่อให้ปลอดภัย พระพุทธเจ้าตรัสว่า **อปฺปมาโท อมตํ ปทํ** ความไม่ประมาทเป็นหนทางแห่งความไม่ตาย ไม่ประมาท คือมีสติคุมอยู่เสมอทุกเมื่อ เพราะฉะนั้น จะก้าวเดินไปทางไหนอย่างไรก็ตาม ก็ต้องพิจารณาให้ละเอียดเสียก่อน ถ้าสุ่มสี่สุ่มห้าไป จักพลาดพลั้ง และท่านก็ตรัสต่อไปว่า **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ** ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย ถ้าเราประมาทเลินเล่ออยู่ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ก็ต้องพลั้งพลาดลงด้วยอำนาจของข้าศึกศัตรู เราจึงต้องอาศัยความระมัดระวังตัวของเราทุกฝีก้าวไป นี่สำหรับที่เราจะต้องระวัง แต่ก็ไม่ใช่เป็นของง่าย ๆ นัก เป็นของยาก เพราะโบราณท่านกล่าวว่า คนมุ่ง กับคนเมิน คือเขาคอยมุ่งอยู่ เรามักจะมีความเผลอ โดยไม่ได้นึกไม่ได้คิดอยู่บ้างเข้าใจเสียว่า ตรงนี้คงไม่มีอันตราย แต่เขาเป็นผู้มุ่งอยู่เขาก็ต้องสะกดรอยเรา เมื่อเขาสะกดรอยเราแล้ว เขาก็ทำร้ายเราได้ง่าย อันนี้เป็นข้อที่เราจะต้องควรระมัดระวังในตัวของเราให้มาก อย่าขาดสติ ในการที่เรามาอยู่ในที่นี้ ก็รู้กันแล้วว่าเป็นที่ที่มีภัย อันเนื่องมาจากข้าศึกศัตรู

เราจะต้องหวาดผวาอยู่เสมอ คือมีความระแวดระวัง เกรงว่าเขาจะมาประทุษร้าย แต่ท่านกล่าวว่า ให้มีสติไม่กระทำความกลัวให้เกิด ตรงกันข้าม ต้องทำความกล้าให้เกิด เพราะเป็นทหาร ต้องแสดงความกล้าหาญเสมอทุกเมื่อ จึงจะได้ชื่อว่า เป็นรั้วของชาติที่แข็งแรง ถ้าหากว่าเป็นผู้ขลาด เป็นผู้ที่กลัว ก็จะกระทำให้กำลังใจอ่อน เมื่อกำลังใจอ่อนลงแล้ว ก็จักมีความพลาดพลั้งมากยิ่งขึ้น แต่เราจะทำอย่างไร จึงจะแก้ความหวาดความกลัวของเราได้ เราเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา นับถือพระรัตนตรัย เราจะต้องยึดมั่นอยู่ในพระรัตนตรัยนั้นให้เป็นกำลังใจ ดังมีเรื่องเล่าไว้ในพระสูตรเรื่องหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุผู้เข้าไปบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าว่า ในสมัยหนึ่ง ท้าวสักกะ คือพระอินทร์ เกิดรบกันขึ้นกับพวกอสูร พระอินทร์สอนบริษัทบริวารของตนว่า ถ้าไปในสงคราม หากความกลัวหรือความหวาดเสียวเกิดขึ้นให้มองดูชายธงของเรา ความหวาดหรือความกลัวอันนั้นจักหายไปได้ และพระองค์ก็ตรัสว่า ท้าวสักกะได้สอนเช่นนั้นไม่สำเร็จประโยชน์ บางคราวก็อาจหายไปได้บ้าง บางคราวก็ไม่หาย เพราะว่าตัวของท้าวสักกะเอง ยังมีราคะ โทสะ โมหะ จึงยังเป็นคนขี้กลัว ขี้แพ้ ขี้ขลาด หนีเขาง่าย เมื่อจะมองดูชายธง ก็เป็นชายธงของผู้ที่หนี ขี้แพ้ แล้วจะช่วยความกล้าให้เกิดขึ้นได้อย่างไร และท่านก็สอนต่อไปว่า บรรดาภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้เข้าไปอยู่ในป่าก็ดี อยู่ตามโคนไม้ก็ดี อันเป็นที่ว้าเหว่หรือเปล่าเปลี่ยว เมื่อความกลัว ความหวาดสะดุ้งเกิดขึ้นแล้ว พึงแลดูชายธงของเราไว้ คือให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธะว่า **อิติปิโส**

ภควา อรหํ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เป็นต้น ความหวาดหรือความกลัวก็จะหายไป ถ้าไม่ระลึกเช่นนั้น ก็พึงระลึกคุณของพระธรรม **สวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** เป็นต้น ความหวาดกลัวก็จะหายไป ถ้ามิฉะนั้น ก็ให้ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ คือ **สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ** เป็นต้น ความหวาดหรือความกลัวก็จะหายไป นี่เป็นเครื่องหนุนกำลังใจของเราให้มีที่ยึด เพราะธรรมดาของคนเรา ถ้าเกิดความหวาดกลัวอะไรขึ้นละก็ จิตใจมักจะหาที่พึ่ง คว้าอะไรได้อะไรสักนิด ๆ หน่อย ๆ ก็คว้าทันที แต่ท่านสอนให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ระลึกถึงคุณของพระธรรม ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ ว่าจะเป็นเครื่องกระทำให้หมดความหวาดกลัว ทำความกล้าให้เกิดขึ้นได้ เพราะอะไร เพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่หมดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นเหตุแห่งความกลัวแล้ว ไม่กลัว เป็นผู้ที่สละหมดแล้วทุกสิ่งทุกประการ ความหวาดเสียวหรือความหวาดกลัวสละหมด ไม่มีกลัว ไม่มียอมแพ้ ไม่มีหนี นี่พระองค์เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อระลึกถึงพระองค์ท่านแล้ว คุณของพระองค์ท่านนั้นเอง ก็จะเป็นที่พึ่งที่ป้องกันเราให้ปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู นี่ตามหลักว่าไว้อย่างนั้น นี่เป็นสิ่งสำคัญสำหรับเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของเรา ถ้าหากว่า ใจของเรามีที่ยึดเหนี่ยวอยู่เช่นนั้น คือระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระ-สงฆ์อยู่ ก็จะเพิ่มหรืออุดหนุนกำลังใจของเรา ให้เรามีจิตใจมีที่พึ่งอาศัยดีขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความกลัวก็จะสงบระงับไปได้ ดีกว่าจะปล่อยให้ใจอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวเดียวดาย ซึ่งจะเกิดความขลาดได้ง่าย อันนี้

เป็นหลักของจิตใจ แต่การที่กระทำการรักษาในหน้าที่ของเรา เราก็ต้องรักษากระทำด้วยความเข้มแข็ง ด้วยความมุ่งที่จะกระทำให้ประโยชน์สำเร็จให้สมกับที่ชื่อว่า เราเป็นรั้วแห่งชาติ และกระทำให้เป็นรั้วที่แน่นหนามั่นคง รั้วที่จะแข็งแรงหรือไม่แข็งแรงนั้นอยู่ที่เรานี่เอง เราเป็นประดุจดังว่า รั้ว ถ้าหากว่า เรากระทำตัวของเราให้อ่อนแอ ก็ชื่อว่าไม่มีกำลัง ถ้าเรากระทำให้เข้มแข็ง รั้วก็เป็นสิ่งที่มีกำลัง แต่ข้อสำคัญมีอยู่อย่างหนึ่ง เราอย่ามุ่งประทุษร้ายเขา ให้มุ่งป้องกันรักษา รักษาประเทศชาติ รักษาเกียรติของเรา นั่นเป็นทางที่ดีเพราะเราไม่ผูกพยาบาทอาฆาตมาดร้ายอะไรใคร แต่ว่า เราไม่หนีเมื่อเข้ามาเราก็ต้องปกปักรักษาหน้าที่ของเราไว้ ถ้าเช่นนี้ ประเทศชาติของเราก็จะเจริญมั่นคงอยู่ได้ ไม่มีใครสามารถเข้ามากระทำอันตรายได้ นี่เป็นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เป็นรั้วที่แน่นหนาถาวร ก็ต้องอาศัยความสามัคคีหรือความกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในหมู่คณะของเรานี้ อย่าให้แตกแยกกัน ถ้าในหมู่ของเรานี้ต่างไม่ลงรอยกัน ไม่ถูกกันนั้น คือความแตก ถ้าความแตกเกิดขึ้นแล้ว ทำอะไรไม่สำเร็จหรอก ถ้าหากว่ามีความกลมเกลียวกัน ติดต่อให้มั่นคงแข็งแรงไว้ ทำอะไรสำเร็จหมด ท่านเปรียบเหมือนด้ายเส้นเดียวหรือสองเส้น ดึงปุดเดียวก็ขาดหมด ถ้านำมารวมกันเข้าหลาย ๆ เส้นแล้ว ก็ดึงไม่ขาดข้อนี้ฉันใด ความสามัคคีความกลมเกลียวกัน ก็เป็นสิ่งสำคัญฉันนั้นใครจะมาทำลายให้แตกกระจัดกระจายไม่ได้ เพราะอาศัยความที่เรากลมเกลียวกันและกันนั่นเอง กำแพงที่ช่างก่อไม่ดี ผสมส่วนไม่ดี อิฐ

ปูน ทราย ไม่เกาะไม่ยึดกัน แลดูก็เป็นกำแพง แต่ความมั่งคงไม่มี ใครเอามือไปผลักก็ล้มทำลายไปได้ง่าย ถ้าผสมส่วนดี ก่อดี อิฐ ปูน ทราย เกาะยึดจับแน่น ใครจะมาผลักดัน ก็ไม่สามารถให้ล้มทลายไปได้ เพราะความเกาะกันยึดกันแน่นหนา ข้อนี้ฉันใด ความสามัคคีก็ฉันนั้น เราลองนึกดู เช่นเราอยู่ร่วมกันมาก ๆ คนเช่นนี้ ทำอะไร ก็พร้อมเพรียงกันทำ เลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก ถ้าเป็นไปเช่นนี้ กิจการงานสำเร็จหมดทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ถ้าไม่เป็นไปอย่างนั้น ต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างเลิก ไม่พร้อมเพรียงกันนายหรือผู้บังคับบัญชาจะสั่งงานอะไร ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ทำกันบ้างไม่ทำกันบ้าง นี่แสดงความแตก สิ่งนั้นไม่สำเร็จประโยชน์

เพราะฉะนั้น เมื่อท่านได้มาทำหน้าที่เป็นรั้วของชาติ ก็สมควรปฏิบัติให้สมกับความเป็นรั้วของชาติที่แข็งแรง คือให้มีขันติ ความอดทนที่จะยังประโยชน์ คือความมุ่งหมายของเราให้ลุล่วงไปด้วยดี ให้รักษาความสามัคคี ไม่ให้กระจัดกระจาย อยู่เช่นนี้ก็จะสำเร็จความมุ่งหมายได้ และจงอย่าประมาทเลินเล่อเผลอตัว ขอทุก ๆ ท่านด้วยกันจงนำไปพิจารณาหรือไปคิด เมื่อเห็นว่าเป็นทางที่ดี ที่ชอบก็ควรจะกระทำตามสมควรที่เราจะกระทำได้ ตามที่กล่าวมานี้ ก็เห็นว่าเป็นเวลาพอสมควรแล้ว

ในที่สุดนี้ ขออำนาจพระรัตนตรัย คือคุณของพระพุทธเจ้า พระ-ธรรม พระสงฆ์ จงปกป้องรักษาท่านทั้งหลาย ให้ปราศจากทุกข์โศก โรค ภัย อันตราย บรรดาอันตรายทั้งหลาย ให้ปราศจากไป ให้ประสบแต่ความสุขความเจริญ ตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ สวัสดี.

วิทยุธรรมเทศนา

พระมหาสนธิ์ ป. ๕ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
สีลวา หิ พหู มิตฺเต สญฺญเมนาธิคจฺฉติ
ทุสฺสีโล ปน มิตฺเตหิ ธํสเต ปาปมาจรนฺติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอเป็นเครื่องอบรมปัญญาสัมมาปฏิบัติ แห่งธัมมกามบุคคลผู้สนใจในธรรม ต่างก็พากันทราบดีอยู่แล้วว่า ธรรมย่อมอำนวยผลให้แก่บุคคลผู้ตั้งใจฟัง และตั้งใจปฏิบัติดีอย่างไร ธรรมเป็นของเย็นสงบ เมื่อผู้ฟังได้ฟังแต่สิ่งที่เย็นสงบ จิตของตนก็ย่อมเย็นสงบไปตาม ตรงกันข้ามกับการฟังสิ่งที่ร้อน ๆ เพราะสิ่งที่ร้อนย่อมทำให้จิตกระวนกระวาย เป็นทางนำมาซึ่งความทุกข์ เพราะเหตุนี้ผู้มีปัญญาจึงได้พากันนิยมการฟังธรรม

ก็แล ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้นมีมาก ในที่นี้จักได้นำมาแสดงสักปริยายหนึ่ง ตามนัยพระพุทธภาษิตซึ่งได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นว่า "สีลวา หิ พหู มิตฺเต" เป็นต้น แปลความว่า "ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ไร้ศีลประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร" ดังนี้ ต่อแต่นี้จักได้อรรถาธิบายขยายความไปตามลำดับ

ศีล แปลว่าปกติ หมายถึงความสำรวมกายวาจาเรียบร้อยเป็นปกติ ไม่แสดงอาการให้กำเริบร้ายกาจหยาบคาย เสื่อมเสียจรรยามรรยาท แท้จริงความประพฤติทางกายและวาจา ย่อมเป็นอาการที่สืบเนื่องมาจากใจ เมื่อใจคิดดี แสดงออกมาทางกายวาจา ก็ให้ทำดีพูดดี ถ้าใจชั่วแสดงออกมาทางกายวาจา ก็ให้ทำชั่ว พูดชั่ว เพราะใจเป็นใหญ่ สมดังในพระพุทธภาษิตว่า

"มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา"

เป็นต้น แปลความว่า "ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าผู้มีใจชั่ว พูดก็ตาม ทำก็ตาม ย่อมชั่ว ถ้ามีใจดีพูดก็ตาม ทำก็ตาม ย่อมดีตาม" เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงเครื่องเปรียบไว้ว่า ใจเหมือนนาย กายวาจาเหมือนบ่าวหรือคนใช้ ถ้าใจยังไม่สงบเป็นปกติ ก็ยากที่จะทำให้กายวาจาสงบเป็นปกติได้ สำหรับผู้ที่ยังทำความประพฤติ ทางกาย วาจา ของตนให้สงบเรียบร้อยเป็นปกติไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ เพื่อเป็นเครื่องป้องกันความชั่วอันจะพึงก้าวล่วงทางกายวาจา ซึ่งรวมเรียกว่าศีล หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติศีลไว้เป็นเครื่องป้องกันความชั่วทางกายวาจาอันเป็นอาการที่เนื่องมาจากใจ จะทรงบัญญัติป้องกันความชั่วที่จะพึงเกิดขึ้นทางใจเสียทีเดียวมิดีกว่าหรือ มีคำบริหารในข้อนี้ว่า จะทรงบัญญัติป้องกันความชั่วที่จะพึงเกิดขึ้นทางใจโดยส่วนเดียวนั้นไม่ได้ จริงอยู่กายวาจา เป็นอาการที่เนื่องมาจากใจ

แต่ก็เป็นทางที่จะทำความชั่วให้เกิดขึ้นแก่ใจได้อีกมากเหมือนกัน

อนึ่ง พึงทราบว่า ใจเป็นธรรมชาติที่ละเอียด ความชั่วที่เกิดขึ้นทางใจ บางคราวก็แสดงออกมาให้ปรากฏทางวาจา บางคราวก็ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏ ความชั่วชนิดที่ปรากฏทางกายวาจา จัดเป็นความชั่วส่วนหยาบ ความชั่วที่ไม่แสดงออกมาทางกายวาจา จัดเป็นความชั่วส่วนละเอียด การที่จะป้องกันหรือขจัดความชั่ว จำต้องป้องกันหรือขจัดทั้งส่วนหยาบและส่วนละเอียด ศีลที่ทรงตั้งไว้จัดว่าเป็นเครื่องป้องกันความชั่วส่วนหยาบ ซึ่งจะพึงก้าวล่วงทางกายวาจา ศีลปานประหนึ่งว่ารั้วหรือกำแพง เป็นเครื่องป้องกันผู้ร้ายภายนอกบ้านมิให้เข้ามาภายในบ้าน แต่รั้วหรือกำแพงนั้น ไม่สามารถจะเป็นเครื่องป้องกันผู้ร้ายซึ่งเกิดขึ้นภายในบ้านได้ ถ้าบ้านไม่มีรั้วหรือกำแพง ตั้งหน้าแต่คอยระวังผู้ร้ายที่เกิดขึ้นภายในเท่านั้น ก็เป็นช่องทางที่ผู้ร้ายภายนอกจะเข้ามาภายในได้โดยสะดวก ถ้าผู้ร้ายภายในก็มีอยู่ด้วย และยังมีผู้ร้ายภายนอกเข้ามาอีก ก็ต้องเป็น ๒ ฝ่ายระดมกัน ยากที่จะรักษาให้ปลอดภัยได้ ข้อนี้ฉันใด ศีลที่ทรงตั้งไว้ก็ฉันนั้น เป็นเครื่องป้องกันความชั่วอันเป็นส่วนภายนอก ซึ่งจะพึงเกิดทางกายวาจา เมื่อป้องกันทางกายวาจาไว้ส่วนหนึ่งแล้ว ก็จะสะดวกแก่การขจัดความชั่วอันเป็นไปในทางใจ ซึ่งนับว่าเป็นส่วนภายใน เพราะเหตุนี้ จึงทรงบัญญัติศีลขึ้นไว้ส่วนหนึ่ง

ศีลนั้น ท่านจำแนกไว้หลายประเภท เป็นไปตามสมควรแก่ภูมิและชั้นของบุคคลผู้รักษา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗

เป็นต้น ศีล ๕ สำหรับคฤหัสถชนทั่วไปจะพึงรักษาไว้เป็นนิตย์ เรียกว่านิจศีลบ้าง เบญจศีลบ้าง ศีล ๘ สำหรับคฤหัสถชนผู้แสวงหาบุญกุศลอันเป็นส่วนพิเศษ จะพึงรักษาเป็นครั้งเป็นคราวเรียกว่าอุโบสถศีล ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร และคฤหัถบางพวก เช่นพระอนาคามีเป็นต้น จะพึงรักษา ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะพึงปฏิบัติ ศีลมีประเภทดังแสดงมานี้ ผู้ตั้งใจสำรวมระวังไม่ล่วงละเมิดในข้อที่ห้าม ทำตามในข้อที่ทรงอนุญาตได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล ผู้รักษาศีลแท้จริง ศีลทุกประเภทเท่าที่แสดงมานี้ มิใช่เป็นตัวศีลที่แท้ เป็นเพียงอาการของศีล เพราะสิกขาบทเหล่านั้น เป็นส่วนข้อห้ามข้อหนึ่ง ๆ เท่านั้น ตัวศีลที่แท้ได้แก่เจตนาคิดงดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ ซึ่งเรียกว่าวิรัติ อันสำเร็จมาจากจิตซึ่งเป็นส่วนภายใน เพราะฉะนั้น การรักษาศีล จึงต้องรักษาให้แนบสนิทกับจิต ถ้าจิตไม่คิดงดเว้นจากความชั่ว เพียงแต่ทำอาการกายวาจาให้นิ่ง ๆ เฉย ๆ เป็นปกติอยู่เท่านั้น ยังไม่จัดว่าเป็นผู้มีศีล หรือผู้รักษาศีลที่แท้ได้ แม้จะแสดงอาการกายเปล่งวาจาสมาทานว่า ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากทำอย่างนั้น ๆ ไปสักเท่าไร ๆ ก็ตาม ถ้าจิตไม่คิดงดเว้นด้วย ก็ยังไม่จัดว่าเป็นผู้รักษาศีลที่แท้ได้เหมือนกัน การรักษาศีล ข้อสำคัญอันเป็นจุดหมายอยู่ที่วิรัติ คือความคิดงดเว้น

อนึ่ง การรักษาศีล ย่อมสมควรแก่ชนทุกวัยทุกเพศ จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ หญิงชายย่อมสมควรรักษา บุคคลบางคนมักคิดเห็นไปว่าการรักษาศีลย่อมสมควรแก่ผู้ที่แก่เฒ่า จนถึงกับพูดกันจนติดปากว่า

แก่เฒ่าแล้ว ควรไปวัดไปวาถือศีลกินเพลเสียบ้าง ดูประหนึ่งว่า คนหนุ่มคนสาวยังไม่ต้องรักษาศีล บางคนจะไปรักษาศีลบ้างก็นึกอายเกรงจะถูกหาว่าเป็นคนครึ ความคิดเห็นเช่นนี้จัดว่าผิด และชื่อว่าอายในสิ่งไม่ควรอาย เพราะเป็นเรื่องของการทำความดี การที่ไม่มีศีลรักษานั้นแล ยิ่งจะน่าอายกว่า เพราะศีลเป็นเครื่องส่งเสริมคุณความดีเป็นเครื่องทำจรรยามรรยาทให้ดีงาม ลองนึกเพียงผิน ๆ ก็จะเห็นได้ บุคคลผู้มีจรรยามรรยาทสงบเสงี่ยมเรียบร้อย กับผู้มีจรรยามรรยาทไม่เรียบร้อยจำพวกไหนจะดีกว่ากัน ทุก ๆ คนคงปฏิเสธไม่ได้ว่า ผู้มีจรรยามรรยาทเรียบร้อยนั้นไม่ดี นี้จึงเห็นได้ว่าการรักษาศีลย่อมสมควรแก่ชนทุกวัยทุกเพศ การรักษาศีล ก็ไม่มีจำกัดนิยมกาลและสถานที่ซึ่งจะรักษา จะรักษาในวันไร เวลาไร และที่ไหนก็ได้ บุคคลบางคนมักเข้าใจไปว่าศีลจะต้องมีอยู่ที่วัด มีอยู่ที่พระ เมื่อจะรักษาก็ต้องไปวัด ไปขอที่พระถ้าไม่มีโอกาสไปวัด ก็เลยไม่ได้รักษาศีล บางท่านได้ไปยังวัดแล้วก็ตั้งใจขอหรือสมาทานกับพระ เวลารักษาก็รักษาอยู่แต่ที่วัด เวลากลับบ้านหานำเอาศีลมาด้วยไม่ ประหนึ่งว่าศีลเป็นของพระแท้ ๆ จะนำเอาของท่านมาเสียไม่ได้ และศีลก็ไม่ตามมาบ้าน เมื่อจะรักษาอีกก็ต้องไปวัดไปขอที่พระอีก ต้องตามขอกันอยู่ไม่รู้แล้ว แท้จริงศีลมิใช่จะมีอยู่แต่ที่วัดและที่พระเท่านั้น มีอยู่ทุกแห่ง จะรักษาอยู่ที่ไหน ๆ ที่บ้าน ที่ป่า ที่วัดได้ทั้งสิ้น สุดแต่ผู้รักษาจะตั้งวิรัติขึ้นที่ไหนศีลก็เกิดขึ้นที่นั้น หากจะมีปัญหาถามขึ้นอีกว่า เมื่อศีลมีอยู่ทุกแห่ง จะรักษาที่ไหนก็ได้ เหตุไฉนคนโดยมากจึงนิยมพากันไปรักษาที่วัด ทำไม

ไม่จึงไม่รักษาอยู่ที่บ้านเล่า พึงเฉลยว่า จริงอยู่ ศีลมีได้หรือมีอยู่ในที่ทุกแห่ง สุดแต่ผู้รักษาจะตั้งวิรัติขึ้น เพราะศีลสำเร็จได้ด้วยเจตนาคิดงดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ แต่ที่พากันนิยมไปรักษาที่วัด เพราะวัดเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญคุณความดีทุกอย่าง เป็นสถานที่ไกลจากอารมณ์อันจะเป็นเหตุให้อกุศลเกิดขึ้น และวัดเป็นที่อยู่ของพระ พระเป็นผู้ปฏิบัติตั้งอยู่ในศีล เป็นไปเพื่อความสงบ เมื่อได้ไปรักษาศีลอยู่ในที่ใกล้หรือในหมู่ผู้มีศีล ย่อมเป็นทางที่จะทำให้การรักษาบริสุทธิ์บริบูรณ์ดีได้ง่ายกว่ารักษาอยู่ที่บ้าน "ยํ เว เสวติ ตาทิโส" คบคนใดย่อมเป็นเช่นคนนั้น เมื่อไปอยู่ในหมู่ท่านผู้มีศีล ท่านย่อมสั่งสอนให้ได้รับความปฏิบัติอันดีงามไปตามหมู่ผู้มีศีล ต่างจากการรักษาอยู่ในหมู่ผู้ไม่มีศีล ด้วยเหตุนี้ จึงพากันนิยมการรักษาศีลที่วัด แต่ถ้าไม่มีโอกาสจะไปที่วัดได้ จะตั้งวิรัติขึ้นแล้วรักษาอยู่ที่บ้านก็ได้ ถ้ามีโอกาสก็ควรไปที่วัดหรือไปในหมู่ผู้มีศีล เพื่อจักได้ดูแบบอย่างของกันและกัน และจักได้ศึกษาในข้อปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้น

ศีล เมื่อกล่าวถึงอาการที่รักษามี ๒ อย่าง คือ รักษาไปตามอาการของศีล ๑ รักษาตัวศีล ๑ สำหรับผู้แรกเริ่มรักษาก็ต้องรักษาไปตามอาการของศีล คือรักษาไปตามสิกขาบทซึ่งเป็นข้อห้าม ตามที่ตนสมาทานไว้ เช่น สมาทานว่า เว้นจากการฆ่าสัตว์ ก็คอยระวังในอันที่จะไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น นี้เรียกว่ารักษาตามอาการของศีล ผู้มีปัญญาแก่กล้า เมื่อตั้งใจสมาทานสิกขาบทแล้ว มีสติสำรวมกายวาจาไม่ให้กำเริบ แสดงอาการร้ายกาจ คอยตรวจตราอาการกายวาจาให้บริสุทธิ์ปราศจากโทษ

ทำให้เป็นปรกติสม่ำเสมอ นี้เรียกว่ารักษาศีล ได้ชื่อว่า "สีลวา" ผู้มีศีล "สีลสมฺปนฺโน" ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล การรักษาตามอาการแห่งศีลเป็นปัจจัยให้ได้รักษาตัวศีล ผู้รักษาตัวศีลชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลที่แท้เป็นปัจจัยแห่งคุณเบื้องสูง การรักษาศีลเช่นนั้น ถ้าพิจารณาดูให้ละเอียดแล้ว ย่อมเป็นภาระแก่ผู้ที่รักษามาก คือต้องคอยระวังไม่ให้ขาดหรือด่างพร้อย แม้จะทำกิจการอะไร มักไม่สะดวกแก่ใจ เพราะเกรงจะพลั้งพลาดศีลจะขาด จึงสู้ทำให้ศีลรักษาเราบ้างไม่ได้ เมื่อผู้รักษาศีล ทำให้ศีลรักษาตนได้แล้ว ย่อมเป็นสุขสบายกายวาจาใจ ไม่ต้องไปคอยระมัดระวังในเรื่องที่ศีลจะขาดหรือด่างพร้อย แต่การที่จะทำให้ศีลรักษาตนได้นั้น ต้องอาศัยการบำเพ็ญธรรมให้เป็นคู่กันไป ในที่นี้จักแสดงศีล ๕ เป็นตัวอย่าง คือ

เมื่อตั้งวิรัติในสิกขาบทที่ ๑ ว่าข้าพเจ้างดเว้นจากการฆ่าสัตว์ พึงเจริญเมตตาแผ่ไมตรีจิตคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข และกรุณาให้มีจิตคิดสงสารผู้อื่น เมื่อเห็นเขาได้รับทุกข์ หาอุบายช่วยให้เขาพ้นจากความทุกข์โดยทางที่ชอบ คุณ ๒ ข้อนี้เป็นเหตุให้บุคคลมีความรักใคร่เคารพนับถือกันและกัน เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนกัน

เมื่อตั้งวิรัติในสิกขาบทที่ ๒ ว่า ข้าพเจ้างดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้แล้ว พึงตั้งหน้าประกอบความเพียรแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ อันไม่ขัดต่อศีลธรรมและกฎหมาย ซึ่งเรียกว่าสัมมาอาชีวะ คุณข้อนี้เป็นเหตุให้บุคคลเว้นจากการเบียดเบียนกันและกัน ในทางทรัพย์สมบัติและวัตถุสิ่งของต่าง ๆ

เมื่อตั้งวิรัติในสิกขาบทที่ ๓ ว่า ข้าพเจ้างดเว้นจากการประพฤติผิดในกามแล้ว พึงทำความสำรวมในกาม บำเพ็ญสทารสันโดษ ยินดีฉะเพาะแต่คู่ครองของตน คุณข้อนี้เป็นเหตุที่จะทำให้บุคคลไม่เบียดเบียนกันในทางกาม

เมื่อตั้งวิรัติในสิกขาบทที่ ๔ ว่า ข้าพเจ้างดเว้นจากการกล่าวมุสาวาท คือกล่าวเท็จแล้ว พึงตั้งใจบำเพ็ญสัจจะคือความมีสัตย์ ทำความประพฤติของตนให้เป็นคนซื่อตรง ตั้งต้นแต่พูดจริง ทำจริง ไม่พูด ไม่ทำให้เป็นเครื่องหลอกลวงผู้อื่น คุณข้อนี้เป็นเหตุที่จะทำบุคคลให้เป็นผู้ซื่อสัตย์สุจริตต่อกันและกัน

เมื่อตั้งวิรัติในสิกขาบทที่ ๕ ว่า ข้าพเจ้างดเว้นจากการดื่มกินน้ำดองของเมาอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาทแล้ว พึงอุตสาหะปลูกสติให้เกิดขึ้นในคนทำตนให้เป็นผู้มีสติรอบคอบไม่เลินเล่อต่อเหตุการณ์ทั้งปวง คุณข้อนี้เป็นเหตุที่จะทำให้บุคคลเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะกำกับอยู่กับจิต ทำ พูด คิด ไม่ให้ผิดพลาด

เมื่อผู้มีปัญญารักษาศีลโดยนัยที่ได้แสดงมานี้ ได้แล้ว ย่อมตัดกังวลในเรื่องที่ศีลจะขาดหรือด่างพร้อยไม่ต้องไปสมาทานแล้ว ๆ เล่า ๆ ผู้มีศีลรักษาตนเช่นนี้ ศีลนั้นจักอุดหนุนให้เป็นผู้มีจรรยามรรยาทเรียบร้อยสง่าผ่าเผยองอาจ เป็นที่น่าดูน่าชมของผู้ที่ได้พบเห็น กิตติศัพท์กิตติคุณย่อมฟุ้งขจรไปในทิศานุทิศ ต้องตามพระพุทธภาษิตว่า

“จนฺทนํ ตครํ วาปิ อุปฺปลํ อถ วสฺสิกี
เอเตสํ คนฺธชาตานํ สีลคนฺโธ อนุตฺตโร”

แปลความว่า "กลิ่นแห่งศีลเป็นเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมแห่งสุคนธชาติทั้งหลายนี้ คือ จันทน์ กฤษณา ดอกอุบล ดอกมะลิ"

"อปฺปมตฺโต อยํ คนฺโธ ยฺวายํ ตครจนฺทนี
โย จ สีลวตํ คนฺโธ วาติ เทเวสุ อุตฺตโม"

แปลความว่า "กลิ่นกฤษณาและจันทน์นี้ใด กลิ่นนี้มีประมาณเล็กน้อย ส่วนว่ากลิ่นของผู้มีศีลอันใด กลิ่นนั้นสูงสุดเฟื่องฟุ้งไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" ดังนี้

ผู้มีศีล ตั้งอยู่ในศีล ย่อมเป็นที่รักใคร่ชอบใจของปวงชน ผู้มีปัญญาย่อมยินดีสมาคมเป็นมิตรสหายรักใคร่สนิทสนม เพราะผู้เช่นนั้นเป็นผู้ไม่มีภัยเวรแก่ใคร ๆ เมื่อคบแล้วก็มีแต่จะนำความสุขกายสบายใจมาให้ แม้ผู้อยู่ไกลไม่เคยรู้จักมักคุ้นมาก่อน เมื่อได้ยินกิตติศัพท์กิตติคุณก็ชวนให้อยากพบเห็นอยากทำความรู้จักและคบเป็นมิตร ยอมตนเข้าเป็นบริษัทบริวาร ผู้ที่ได้เป็นมิตรอยู่แล้ว ก็มีความเคารพนับถือยิ่ง ๆ ขึ้น ตั้งอยู่ในความเป็นมิตรที่ดี มีความจงรักภักดีมิได้มีใจออกหาก และมิตรเหล่านั้นก็ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ยินดีเข้ามาเป็นมิตรด้วยตนเอง ไม่ต้องมีใครไปเกลี้ยกล่อมหรือชักชวน พึงเห็นเช่นอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อแรกออกบรรพชาพระองค์ก็ทรงเสด็จอยู่แต่ผู้เดียว ครั้นเมื่อพระคุณคือความเป็นผู้มีศีลปรากฏขึ้นแล้ว ใคร ๆ ก็พากันมาแสดงอาการเคารพนับถือโดยพระองค์มิได้ไปชักชวนหรือวิงวอนให้มาเลย แม้ผู้ที่อยู่ไกลเมื่อได้ทราบกิตติศัพท์แล้วก็พากันมา จนในที่สุด เหล่าบริษัทบริวารของพระองค์ก็เป็นหมู่ที่ใหญ่ แต่ก็เป็นธรรมดาที่จะทำให้คนทุกคนมาเป็นมิตรด้วย

ทั้งหมดไม่ได้ เพราะอัธยาศัยของบุคคลต่างๆกัน เป็นผู้มีปัญญาดีบ้าง ทรามบ้าง ที่มาร่วมเป็นมิตรก็เฉพาะแต่ผู้มีปัญญาดี รู้จักดีชั่ว คุณโทษแห่งการคบ ส่วนผู้มีปัญญาทรามย่อมออกห่าง พึงเห็นเมื่อครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำเนินทางไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อจะทรงแสดงประถมเทศนา พบกับอุปกาชีวกในระหว่างทาง ชีวกผู้มีปัญญาโฉดเขลา แม้ได้สนทนาปราศรัยแล้วก็หลีกไป หาเห็นดีเห็นชอบด้วยไม่ สำหรับผู้มีศีล ตั้งอยู่ในศีล ถึงพร้อมด้วยจรรยามรรยาท ย่อมเป็นที่หวาดเกรงของผู้มีปัญญาทราม มีความประพฤติชั่ว อย่าว่าแต่จะมาสมาคมเป็นมิตรเลย แม้เพียงเข้าใกล้กับผู้มีศีล ก็ชวนให้มีความกระดากอายประดุจผู้ร้ายไม่อยากเข้าใกล้เจ้าหน้าที่ แม้เจ้าหน้าที่ไม่รู้ว่าเป็นผู้ร้าย แต่ก็มีความหวาดไปเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้มีศีลเมื่อมีบริษัทบริวารหรือมิตรสหาย ก็ล้วนแต่เป็นผู้มีปัญญา มีความปรารถนาดี ผลเช่นนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีศีล เพราะสัญญมะ คือความสำรวมกายวาจา ของผู้มีศีล สัญญมะ โดยความก็ได้แก่ศีล ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมากเพราะศีลเป็นเหตุ

ส่วนผู้ไร้ศีล มีความประพฤติชั่ว ย่อมตรงกันข้ามกับผู้มีศีล คือหามิตรได้ยาก เมื่อมีมิตรแล้วก็รักษาให้คงอยู่ไม่ได้ ย่อมแตกจากมิตร

ผู้ไม่มีศีล ไม่ตั้งอยู่ในศีล มีจรรยามรรยาทไม่เรียบร้อย ชื่อว่าผู้ไร้ศีล

ผู้มีความประพฤติอันเป็นไปในทุจริตทางกาย วาจา ใจ คือฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ให้ถึงซึ่งชีวิตบ้าง ให้ได้รับความเจ็บปวดบ้าง

ลักทรัพย์ ประทุษร้ายทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ประพฤติผิดในกามกล่าวคำเท็จ หลอกลวงผู้อื่น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสัตย์จริง กล่าวส่อเสียดยุยงให้เขาแตกจากกัน กล่าววาจาโปรยเสียซึ่งประโยชน์ มีความโลภเพ่งเล็งอยากได้อันแรงกล้า พยาบาทปองร้าย ตลอดถึงมีอิสสาริษยาผู้อื่น คือเห็นเขาดีกว่า ทนอยู่ไม่ได้ หาอุบายทำลายล้างคุณความดีของเขาให้หมดสิ้นไป มีความเห็นผิดทำนองคลองธรรมเช่นนี้เป็นต้น เมื่อรวมกล่าวก็คือ ผู้มีความประพฤติทางกายวาจาใจอันปราศจากศีลธรรม ชื่อว่าผู้มีความประพฤติลามก

ผู้ไร้ศีลมีความประพฤติลามกดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นผู้ขาดจากคุณธรรมอันดีงาม ผู้มีปัญญาย่อมเว้นห่างไกล ไม่คบหาสมาคมเป็นมิตรสหาย ผู้ที่จะมาร่วมเป็นมิตรด้วยก็เฉพาะผู้ยังไม่รู้หรือผู้มีความประ-พฤติเช่นเดียวกัน เมื่อต้องการจะหาพวกพ้องมิตรสหายบ้าง ก็ต้องเที่ยวเกลี้ยกล่อมแนะนำชักจูง เมื่อได้ผู้เป็นมิตรมาแล้ว ก็รักษาความเป็นมิตรไว้ให้ตลอดไปไม่ได้ ต้องแตกแยกจากกันในระหว่าง ๆ เพราะความประพฤติของตนขาดจากคุณความดี จึงไม่สามารถจะยึดเหนี่ยวสมานให้กลมเกลียวกันอยู่ได้ พึงเห็นตัวอย่างดังพระเทวทัตต์ ในชั้นต้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงให้บรรพชาอุปสมบทอยู่ในสำนักของพระองค์ ต่อมาพระเทวทัตต์ เห็นพระผู้มีพระภาคทรงมีลาภมาก จึงคิดปรารถนาจะเป็นผู้เช่นนั้นบ้าง หาอุบายทำลายพระผู้มีพระภาคผู้มีพระคุณอันล้นพ้น ไปเกลี้ยกล่อมชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูให้มีความเชื่อเลื่อมใสในตน จนแนะนำให้ปลงพระชนม์ของพระราชบิดา ฝ่ายพระเทวทัตต์

ก็คิดทำลายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังจักเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง พยายามเท่าไร ๆ ก็ไม่สำเร็จ มิหนำซ้ำต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูทรงรู้ว่าพระองค์ผิด จึงตีตนออกหากจากพระเทวทัตต์พระเทวทัตต์ก็ต้องแตกแยกออกจากพระเจ้าชาตศัตรู จะป่วยกล่าวไปใย ถึงผู้ที่จะเข้ามาเป็นมิตรสหายด้วยความพอใจของตนเองแล้ว จะคบกันอยู่ได้ตลอดกาล แม้ไปชักชวนมาได้แล้ว ยังยึดเหนี่ยวน้ำใจไม่ได้ ต้องแตกออกจากกัน อันธรรมดาของคนผู้ทุศีล มีแต่จะเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ไหนเลยจะมีคุณธรรมอันเป็นเครื่องที่จะชักนำผู้อื่นให้มีความจงรักภักดีในกันและกันได้ ผู้เช่นนี้แม้มีอยู่ในหมู่ใดคณะใด หมู่นั้นคณะนั้น ก็มีแต่จะได้รับความเดือดร้อน ในที่สุดหมู่คณะก็ตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นไม่ได้ มีแต่จะต้องแตกแยกจากกันโดยส่วนเดียว อันคนผู้ทุศีลมีความประพฤติชั่วนี้สำคัญยิ่งนัก เป็นเหตุที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมอันยิ่งใหญ่ แม้ในการครอบครองเรือนท่านยังห้ามการตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ทุศีลไว้ให้เป็นแม่บ้านพ่อเรือน โดยความคือจะแต่งตั้งผู้ทุศีลมีความประพฤติชั่วไว้ในฐานะเป็นหัวหน้าแห่งหมู่คณะไม่ได้ เมื่อตั้งขึ้นก็มีแต่จะทำให้ผู้อยู่ร่วมแตกแยกกัน เป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อม แม้ตนของเขาเองก็มีแต่จะต้องแตกกันกับผู้อยู่ร่วมอีก เพราะเขาเป็นผู้ไม่มีคุณธรรมอันจะเป็นเครื่องสมัครสมานดังกล่าวแล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่าผู้ทุศีล มีความประพฤติชั่วย่อมแตกจากมิตร

ธรรม ๒ ประการ คือความเป็นผู้มีศีล ๑ ความเป็นผู้ทุศีล ๑ ผู้มีศีล มีจรรยามรรยาทเรียบร้อยเป็นเหตุให้ได้มิตรมาก คือ มีพวกมาก

และเป็นทางที่จะนำความสุขความจริญมาสู่ตนและหมู่คณะ ตลอดจนผู้ที่ได้มาสมาคมผู้ทุศีล มีความประพฤติลามก มีแต่จะแตกจากมิตร เพราะไร้จากคุณธรรมอันดีงาม ย่อมมีผลต่างกันดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสอนไว้ว่า

"สีลวา หิ พหู มิตฺเต สญฺญเมนาธิคจฺฉติ
ทุสฺสีโล ปน มิตฺเตหิ ธํสเต ปาปมาจรํ"

แปลว่า "ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ไร้ศีลประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร" มีอรรถาธิบาย ดังวิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา

พระครูพุทธมนต์ปรีชา วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันจันทร์ ที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๓

เอกํ สมยํ ภควา โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม เตน โข ปน สมเยน โกสมฺพิยํ ภิกฺขู ภณฺฑนชาตา กลหชาตา วิวาทาปนฺนา อญฺญมญฺญํ มุขสตฺตีหิ วิตุทนฺตา วิหรนฺตีติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาพรรณนาความในอุปกิเลสสูตร ซึ่งได้มีมาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ตามสมควรแก่เวลา ดำเนินความว่า

สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สำนักโฆสิตา-รามใกล้กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น ภิกษุในกรุงโกสัมพีได้เกิดทะเลาะวิวาทกัน ต่างก็กล่าวถ้อยคำหยาบคายทิ่มแทงกันโดยประการต่าง ๆ สมเด็จพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จไปเพื่อระงับ ได้ตรัสตักเตือนห้ามปรามถึง ๓ ครั้ง ภิกษุเหล่านั้นหาเชื่อฟังไม่ กลับกล่าวถ้อยคำทัดทานเสียอีก สมเด็จพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตักเตือนอีกเป็นอเนกปริยาย ครั้นแล้ว จึงเสด็จหลีกไปยังสำนักพาลกโลณการาม ซึ่งพระภัคคุอยู่ แล้วเสด็จไปยังที่ซึ่งพระ-อนุรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมพิละอยู่ เมื่อเสด็จไปถึงแล้ว ท่าน-

เหล่านั้นก็ทำการปฏิสันถารต้อนรับตามกิจวัตร (มีล้างพระบาท ปูอาสนะเป็นต้น) ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว ท่านเหล่านั้นก็พากันถวายบังคม แล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสถามถึงความเป็นอยู่และการประพฤติธรรม ตลอดจนความที่ได้อยู่ร่วมกัน ท่านเหล่านั้นจึงกราบทูลเป็นใจความว่า การประพฤติธรรมก็ยังเป็นไปโดยสะดวกดี การอยู่ร่วมกันก็ยังเป็นไปด้วยความสามัคคี แม้กายจะแตกต่างกัน แต่ส่วนจิตดูเหมือนคล้ายกัน เมื่อจะแลดูหรือเจรจาปราศรัยกันและกัน ก็ประกอบไปด้วยสีหน้าอันชื่นบาน ไม่มีภัยเวรแก่กันและกัน แล้วจึงกราบทูลถึงการประพฤติธรรมต่อไปว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรหมายรู้โอภาส คือแสงสว่าง และรูปทัสสนะ คือการเห็นรูปด้วยทิพยจักษุ อันเป็นอารมณ์ที่เกิดจากสมาธิ แต่อารมณ์นั้นตั้งอยู่ได้ไม่นานแล้วก็เสื่อมไป ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงธรรม ๑๑ ประการ มีวิจิกิจฉาเป็นต้น ว่าเป็นอุปกิเลส เพราะเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งสมาธิ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นเหตุให้สมาธิเสื่อม นี้เป็นใจความย่อในพระสูตรนี้

ตามนัยแห่งพระสูตรนี้ มีข้อความที่จะพึงหยิบยกขึ้นบรรยายได้เป็น ๒ ตอน คือตอนต้นทรงแสดงถึงโทษแห่งการทะเลาะวิวาท ตอนปลายทรงแสดงถึงอุปกิเลสแห่งสมาธิ ในที่นี้ก็จักได้บรรยายข้อความตั้งแต่ตอนต้นเป็นลำดับไป

ตามธรรมดาของมนุษย์ในโลกต่างต้องอาศัยกัน แม้จะปลีกตน

ออกไปอยู่ลำพังคนเดียวได้ก็ยังต้องมีกรณียะที่จะต้องอาศัยหมู่อยู่บ้าง ทั้งในเบื้องต้นก็ยังต้องอาศัยหมู่ เมื่อรวมกันอยู่เป็นหมวดหมู่แล้ว จะเป็นไปได้ด้วยความสงบสุข ก็เพราะคนในหมู่อยู่กันด้วยความสงบ ไม่มีภัยเวรแก่กัน ไม่เกิดเกี่ยงหรือแก่งแย่งกัน ถ้าความแก่งแย่งกันเกิดขึ้นในหมู่เช่นคนในครอบครัวเรือน หรือภิกษุสามเณรในวัด เกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกันขึ้น หมู่ก็ไม่มีความสุข ไม่มีความเจริญ ความที่ได้แก่งแย่งกันนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะคนในหมู่ตีตนเสมอกัน ไม่ยอมให้ใครดีกว่าใคร ไม่ยอมให้ใครเป็นใหญ่กว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า

ปุถุสทฺโท สมชโน น พาโล โกจิ มญฺญถ
สงฺฆสฺมึ ภิชฺชมานสฺมึ นาญฺญํ ภิยฺโย อมญฺญถ

แปลความว่า คนเสมอกันมีมากเสียง ไม่มีใครสำนึกตนว่าเราโง่ ยิ่งกว่านั้น เมื่อหมู่คณะแตกกันก็ไม่มีใครสำนึกตัวว่า แตกเพราะเรา ดังนี้

ตามธรรมดาของหมู่คณะ ถ้าคนในหมู่คณะ เป็นคนวางตนเสมอกันไปหมด มีเสียงเสมอกัน ไม่ยอมให้ใครดีเกินกว่าตน ทั้งไม่ยอมตนว่าเป็นคนโง่ คอยแต่อวดฉลาด ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ ต่างก็จะว่ากล่าวตักเตือนหรือแนะนำกันไม่ได้ หากจะมีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น จะตักเตือนกัน ผู้ที่ถูกตักเตือนก็คงไม่ยอมฟัง เพราะเขาสำคัญตนว่าเป็นคนดีเป็นคนฉลาดพอ ถ้าจะพูดกันมากไป ต่างก็จักไม่ฟังเหตุผลของกันและกัน จักเกิดเป็นการทุ่มเถียงกันขึ้น แต่นั้นก็จะตั้งหน้าเถียงกันไปด้วยอำนาจมานะทิฏฐิ เป็นทางที่จะนำไปให้เกิดความทะเลาะวิวาทถึงกับ

แตกจากกัน เมื่อแตกกันแล้ว ต่างก็จะไม่มีใครยอมรับว่าที่แตกกันนั้นเป็นเพราะเรา

ปริมุฏฺฐา ปณฺฑิตา ภาสา วาจาโคจรภาณิโน
ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ เยน นีตา น ตํ วิทู

ความว่า ชนนั้นลืมตัว กล่าวอวดอ้างตนเป็นคนฉลาด เป็นเจ้าคารมเล่นสำนวน ปรารถนาแต่จะต่อปากต่อคำ ไม่รู้สึกว่า ความทะเลาะนำตนไป

ธรรมดาของคนผู้หนักไปตามอำนาจมานะทิฏฐิ ย่อมเป็นผู้ทะนงตนว่าเป็นคนดีกว่าเขาหรือเสมอเขา ลืมนึกถึงตัวว่าจะเป็นคนเขลาเพียงไร เมื่อจะทำจะพูด ก็แสดงว่าเป็นคนฉลาด ทำตนเป็นเจ้าถ้อยเจ้าคารม เล่นสำบัดสำนวน แม้เมื่อตนผิด ใครจะว่ากล่าวก็ต้องเถียงนึกอยู่แต่เพียงว่าใครพูดสู้เราไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นไปเพื่อความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน เมื่อเกิดทะเลาะวิวาทขึ้นก็ไม่รู้สึกว่าเป็นเพราะตน ตนต้องตกอยู่ในอำนาจแห่งความทะเลาะวิวาทนำไป เมื่อเหตุเกิดขึ้นและเป็นไปเช่นนี้ ในที่สุดก็ต้องแตกจากกัน ข้อนี้ไม่ต้องดูอื่นไกล เพียงในครอบครัวหนึ่งเท่านั้น ถ้าคนในครอบครัวนั้นวางตนเสมอกัน ต่างดึงดื้อถือดีกัน ต่างก็ถือว่าตนเป็นคนดีด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย จะว่าอะไรกันก็ไม่ได้ แม้ใครมีความผิดความชั่วเกิดขึ้น อีกฝ่ายหนึ่งตักเตือน ก็จักต้องเกิดทุ่มเถียงกัน จนถึงทะเลาะกัน หาได้พิจารณาดูไม่ว่า ที่เราถูกเขาว่ากล่าวตักเตือนเช่นนั้น เพราะเรามีความผิดอะไรหรืออย่างไร ทางที่ถูกเมื่อค้นดูรู้ว่าตนผิดจริงแล้ว ก็ไม่ควรถือรั้นไป

ด้วยอำนาจมานะทิฏฐิ ถ้าพิจารณาดูแล้วเห็นว่าไม่มีผิด ก็ควรพูดปรับปรุงความเข้าใจในกันให้รู้ เรื่องก็จะสงบไปไม่ต้องถึงทะเลาะกัน และที่ทำเช่นนี้ ก็ไม่น่าจะมีทางเสียหายอะไร นอกจากจะถือดีกันด้วยอำนาจมานะทิฏฐิ เมื่อเกิดทะเลาะกันขึ้นแล้ว ก็มิใช่ว่าจะเป็นความเสียหายอยู่เพียงความทะเลาะกันเท่านั้น ยังจะเป็นเครื่องตัดประโยชน์ของตนอีกเป็นต้นว่าได้เคยทำสิ่งไรไว้ สิ่งนั้นก็จะต้องถูกทอดทิ้งให้คั่งค้าง แม้ใจของตนเองก็เดือดร้อน นี้เป็นส่วนย่อย ถ้าเป็นส่วนใหญ่ เป็นไปในหมู่คณะก็ยิ่งซ้ำร้าย เพราะมากคนด้วยกัน เมื่อมากคน ก็ต้องมากความคิดความเห็น เมื่อเป็นผู้เสมอกันขึ้นทั้งหมด ก็ยากที่จะสงบ และจะตัดเสียซึ่งประโยชน์อันใหญ่ที่จะพึงได้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนในหมู่วางตนเสมอกันไปหมด ดังกล่าวแล้ว เพื่อป้องกันความเป็นเช่นนี้ท่านจึงต้องให้มีหัวหน้าหรือมีผู้ใหญ่ไว้สำหรับหมู่คน ๑ แม้ที่ประชุมก็ยังต้องให้มีประธานคน ๑ เพื่อเป็นผู้ควบคุมการแสดงความคิดความเห็นตลอดจนความประพฤติของชนนั้น ๆ และผู้ที่อยู่ในหมู่ก็ต้องคอยเชื่อถ้อยฟังคำของท่านที่เป็นหัวหน้า เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นก็พึงพูดจาปราศรัยไต่ถามกันโดยดี คอยฟังเหตุผลของกันและกัน เมื่อเห็นว่าถ้อยคำของใครดีมีเหตุผลควรถือเป็นเยี่ยงได้ ก็พึงถือเอา เมื่อเห็นว่าตนผิดก็ยอมรับสารภาพโดยดี ไม่ดื้อรั้นอยู่เฉพาะแต่ความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถ้าเป็นเช่นนี้ ผู้ที่อยู่ในหมู่คณะก็จักไม่ต้องเกิดทะเลาะวิวาทกัน ทั้งจะเป็นไปเพื่อความสุขความเจริญทางกายใจ.

อันผู้ถือดีอวดฉลาดนี้ เมื่อจะไปอยู่ที่ไหน ย่อมจะทำให้ที่นั้นไม่

ได้รับความสุข มีแต่จะชวนให้เกิดทะเลาะวิวาท ยิ่งกว่านั้นตนเองก็ชื่อว่าเป็นผู้ขาดรายได้อย่างใหญ่ ไม่มีทางที่จะส่งเสริมความรู้ของตนให้ยิ่งขึ้นได้เลย การอวดตนว่าเป็นคนฉลาด ก็ชื่อว่าโง่พออยู่แล้ว มิหนำซ้ำไม่หาทางแห่งความรู้ให้เจริญแก่ตน ด้วยการดูการฟังของผู้อื่นบ้าง มีแต่จะยิ่งโง่ขึ้นทุกที จึงสู้ยอมเป็นคนโง่ไปก่อนไม่ได้ ยังจะเป็นปัจจัยให้ฉลาดได้ง่ายกว่า แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงตรัสสอนไว้ ซึ่งมีมาในธรรมบทขุททกนิกายว่า

โย พาโล มญฺญติ พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส
พาโล จ ปณฺฑิตมานี ส เว พาโลติ วุจฺจติ

แปลความว่า ผู้ใดเป็นคนโง่ ย่อมรู้สึกความที่ตนเป็นคนโง่ ด้วยความที่ได้รู้สึกนั้น คนนั้นจะกลับเป็นคนฉลาดได้บ้าง ก็แต่ว่าผู้ใดเป็นคนโง่ กลับสำคัญตนว่าเป็นคนฉลาด คนนั้นแล เขาเรียกว่าคนโง่ละดังนี้

ความอวดดีทุ่มเถียงกัน ใช่ว่าจะเป็นทางนำไปสู่ความทะเลาะวิวาทกันเท่านั้นหามิได้ ยังจะเป็นปัจจัยให้ผูกโกรธก่อกรรมทำเวรกันต่อไปอีก เพราะผู้ทะเลาะกัน เมื่อแรงกล้าขึ้น ก็ต้องโกรธเคืองกัน แต่นั้นก็จักยึดเอาความโกรธนั้นไว้ ซึ่งเรียกว่าผูกโกรธ เมื่อความผูกโกรธมีอยู่ก็เป็นทางที่จักให้ก่อกรรมทำเวรแก่กันและกันสืบไปไม่สิ้นสุด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้อีกว่า

อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม
เย จ ตํ อุปนยฺหนฺติ เวรํ เตสํ น สมฺมติ

เป็นต้นมีความว่า เมื่อผูกโกรธอยู่ว่า เขาได้ด่าเรา ได้ทำร้ายเรา ได้ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไป เวรย่อมไม่ระงับ เมื่อไม่เข้าไปผูกโกรธเช่นนั้น เวรย่อมระงับ ดังนี้

ความโกรธที่จะเกิดได้ ก็ต่อเมื่อได้ประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจ เป็นต้นว่า ได้ยินคำที่เขาด่าว่าตน จึงเกิดโกรธขึ้นและเป็นปัจจัยที่จะให้เกิดโทสะร้ายกาจ นี้ก็เพราะการที่เข้าไปยึดถืออารมณ์นั้น ถ้าพิจารณาดูตามความจริงแล้ว ถ้อยคำเช่นนั้นดู ๆ ไม่น่าจะไปยึดเอามาเป็นข้อโกรธเคืองอะไร เพราะเราก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเขาด่าว่า เช่นเขาจะด่าว่าเราเลว เราชั่ว เราก็ไม่ได้เลว ไม่ได้ชั่วไปตามคำของเขา นอกจากเราจะทำขึ้นเอง ผู้ที่เขาด่าเรานั่นแล กลับจะเลวจะชั่วไปกว่าเรา เพราะกล่าววาจาทุจริต ผิดอกุศลกรรมบถ เราซิไม่ได้ทำทุจริต และไม่ได้ผิดอกุศลกรรมบถอย่างเขาเลย เมื่อเขาอยากด่า ก็ปล่อยให้เขาด่าไป เรามีหู ก็ทำเป็นหูหนวกเสีย มีปากก็ทำเป็นใบ้เสีย ไม่เอาใจใส่ในถ้อยคำนั้น เมื่อเขาด่าเราไปข้างเดียว เราไม่โต้ตอบ พอเขาเหนื่อยเขาก็ต้องหยุดไปเอง เป็นอันยอมแพ้เราอยู่ในตัว จึงไม่น่าจะต้องไปโกรธเคืองอะไรเขา

ความที่เข้าไปผูกโกรธ ย่อมให้โทษหลายประการ ตั้งต้นแต่ทำใจของตนให้เร่าร้อน ไม่ได้รับความสำราญ ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นปัจจัยให้ก่อกรรมทำเวรกันอีก แต่การที่จะทำใจไม่ให้เข้าผูกโกรธได้นั้น จำต้องหาอุบายมาปราบปรามจิตเพื่อหักล้างไม่ให้โกรธ เช่นนึกถึงความดีของเขาบ้าง นึกพิจารณากรรมของตนบ้าง เช่น ได้ประสบถ้อยคำด่าว่า

หรือมีผู้มาทำร้าย ได้ชัยชนะ หรือลักสิ่งของของเราไปเป็นต้น ไม่พึงใส่ใจในอารมณ์นั้น ๆ พยายามน้อมใจนึกถึงความดีของเขา เพราะธรรมดาของคน ในคนหนึ่งต้องมีทั้งดีและชั่วปนกัน ไม่ใช่ดีหรือชั่วไปโดยส่วนเดียว เช่นบางคนตระหนี่ แต่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ให้หยิบยกเอาความดีของเขาขึ้นนึก ไม่นึกถึงส่วนชั่วของเขา เช่นนี้ก็จักเป็นอุบายให้หายโกรธได้ ถ้านึกเช่นนั้นยังไม่หาย ก็พึงนึกดูกรรมของตนว่า เราได้ทำอะไรให้แก่เขาไว้บ้าง เราได้เคยด่า เคยประหัตประหารหรือเคยลักอะไรของเขาไปบ้าง หรือเรามีความผิดอะไรเขาจึงได้ด่าหรือได้ทำแก่เราเช่นนี้ ถ้าเห็นว่าเรามีจริง ก็ไม่ควรโกรธเคืองเขา เพราะเราเคยทำแก่เขา ถ้าพิจารณาดูแล้วไม่เห็นข้อผิด ทั้งไม่เคยทำอะไรให้แก่เขาเลย ก็ควรพิจารณาต่อไปว่า ชรอยในปางก่อนเราคงเคยทำให้แก่เขาเป็นแน่ ดีแล้วจักได้หมดกันไปเสียที เมื่อคอยนึกพิจารณาอยู่อย่างนี้ก็จักเป็นอุบายแก้โกรธได้ แต่นั้นความผูกโกรธ ก็จักหมดไป เมื่อไม่มีความเข้าไปผูกโกรธ เวรย่อมระงับไปด้วย เพราะไม่ได้ไปก่อให้ยืดยาวต่อไปอีก สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเป็นบาทพระคาถาต่อไปอีกในพระสูตรนี้ว่า

น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนํ
อเวเรน จ สมฺมนฺติ เอส ธมฺโม สนนฺตโน

แปลความว่า ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เวรย่อมไม่ระงับลงได้ด้วยเวรเลย แต่ระงับลงได้ด้วยความไม่มีเวร นี้เป็นธรรมเก่า คือมีมานมนานแล้วดังนี้

ที่เรียกว่าเวร โดยความคือกิริยาที่หมายมั่นและทำโต้ตอบกันกลับไปกลับมา เช่นฝ่ายหนึ่งทำให้แก่อีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายผู้ถูกทำ ก็ทำตอบมาอีก แต่ประสงค์ถึงการทำโต้ตอบในสิ่งที่ชั่วให้แก่กัน เช่นเขาด่ามา เราด่าไป เขาประหารมา เราประหารไป เขาลักสิ่งของ ๆ เรา เราก็ลักสิ่งของ ๆ เขาบ้าง นี้เรียกว่าเวร และการที่จะเกิดเป็นเวรขึ้น ก็เพราะการที่เข้าไปผูกโกรธไว้ และเมื่อยังมีการโต้ตอบกันอยู่ตราบใด เวรก็ไม่ระงับลงได้ตราบนั้น การที่จะเอาเวรไประงับเวรนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ พึงนึกเทียบเคียงดู เช่นมีผู้มาด่าเรา เราอยากให้เขาเลิก แล้วเราก็ด่าตอบไป เขาประหารเรา เราประหารตอบไป เขาลักของเรา เราก็ลักของเขาบ้าง เช่นนี้จะเลิกกันได้อย่างไร เปรียบเหมือนไฟไหม้ เราประสงค์จะให้ดับกลับเอาน้ำมันไปรด หรือจะล้างที่โสโครกให้สะอาดกลับเอาน้ำโสโครกไปล้าง คงสำเร็จประโยชน์ไม่ได้ มีแต่จะทวีขึ้นกว่าเก่า สกปรกขึ้นกว่าเก่า ถ้อยคำด่าว่าหรือการเบียดเบียนกัน ลักสิ่งของของกันเป็นต้น ล้วนเป็นอารมณ์ที่ไม่มีใครชอบ พึงเห็นเช่นผู้ที่ด่าเป็นต้น ถ้าปล่อยให้เขาด่าได้ ดูเหมือนเขาจะชอบ แต่ถ้ามีผู้ด่าตอบเข้า เขาก็ไม่ชอบคำที่ด่าเขา เป็นอันว่าไม่มีใครชอบ เมื่อเราไม่ชอบ เราก็ไม่ควรด่าเขาก่อน หรือเขาด่าก่อน เราก็ไม่ควรจะด่าตอบเขา นิ่งเสียเขาก็เลิกไปเอง ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อเราไม่ทำโต้ตอบเขา เขาเห็นว่าเราไม่เป็นข้าศึก ไม่มีภัยเวรแก่เขา ในไม่ช้าเท่าไรเขาก็ต้องมาสวามิภักดิ์รักใคร่ในเรา พึงเห็นตัวอย่าง เมื่อครั้งพระศาสดาเสด็จไปทรมานอาฬวกยักษ์ซึ่งเป็นผู้ดุร้าย เมื่อแรกเสด็จไปถึง อาฬวก-

ยักษ์แสดงความเกรี้ยวกราดหยาบคายต่อพระศาสดา พระองค์ไม่ทรงถือ-เอาเป็นอารมณ์ ในที่สุดเขาไล่ให้ออกจากที่อยู่ พระองค์ก็เสด็จออกเมื่อเขาเรียกให้กลับเข้าไป พระองค์ก็เสด็จเข้าไป เมื่ออาฬวกยักษ์เห็นว่าพระองค์ไม่โกรธเคืองว่านอนสอนง่าย ก็มีความรักใคร่ ในที่สุดยอมตนเพื่อฟังพระธรรมเทศนา นี้เพราะพระองค์ไม่ทรงถือโทษและไม่แสดงอาการ โกรธเคืองในเรื่องที่เขาทำให้แก่พระองค์ นี้เป็นตัวอย่างที่จะให้เห็นได้ว่า ความไม่โกรธไม่ผูกโกรธ ไม่ตอบเวร มีคุณค่าเพียงไร แม้ในสมัยปัจจุบันนี้ พึงลองนึกดูเถิดว่า ถ้าเรากล่าววาจาว่าเขาอย่างไร อันเป็นไปในทำนองที่เขานิยมว่า เป็นเครื่องเสียหายแก่ผู้ที่ถูกว่า เขาไม่แสดงอาการโกรธเคืองหรือโต้ตอบ กลับทำความดีตอบให้แก่เราอีก ผู้เช่นนี้เราจะรักใคร่เขาเพียงไร เราก็จะปฏิเสธไม่ได้ว่าน่าเกลียด เมื่อเป็นเช่นนี้เวรก็จะระงับกันไป แต่ถ้าไม่พิจารณาให้รู้เท่าทันมุ่งแต่จะก่อเวร เวรก็ไม่มีเวลาที่จะระงับลงได้ ยิ่งกว่านั้นความเสื่อมหรือความพินาศย่อยยับ ก็จะต้องเกิดขึ้นในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือแม้ทั้ง ๒ ฝ่ายพึงดูตัวอย่างผู้ที่ด่าว่า หรือประหัตประหารกันเป็นต้น ถูกเจ้าหน้าที่จับกุมไปลงโทษจองจำ หรือปรับไหมเป็นต้น ตนก็ต้องเสื่อมหรือย่อยยับ ถ้าตนถูกกักขัง ก็ทำให้เสื่อมเสียกิจการงานซึ่งเป็นอาชีพ ถ้าถูกปรับไหมทรัพย์ก็ย่อยยับไป โดยปราศจากประโยชน์ที่จะพึงได้ เมื่อเสร็จจากถูกกักขังหรือปรับไหมแล้ว ก็จักต้องมานั่งเศร้ากรอมเกรียมใจ ในชั้นต้นตนไม่ทำความรู้สึกตนให้เกิดขึ้น มารู้สึกต่อเมื่อสายแล้ว แก้ไม่ไหว นี้เพราะความเขลาเข้ามาปิดบังจึงทำให้ไม่รู้สึก สมดังที่สมเด็จพระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรนี้อีกว่า

ปเร จ น วิชานนฺติ มยเมตฺถ ยมามฺห เส
เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ ตโต สมฺมนฺติ เมธคา

แปลความว่า ชนเหล่าอื่น นอกจากบัณฑิต คือผู้รู้ ไม่รู้สึกเลยว่า เราต้องป่นปี้อยู่ในท่ามกลางหมู่นี้ ในชนพวกนั้น ถ้าใครรู้สึก ความบาดหมางกัน ตลอดจนภัยเวรย่อมระงับไปเพราะชนพวกนั้น

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสฉะนี้แล้ว จึงได้ตรัสอุปมาอีกโดยปริยายต่าง ๆ ในที่สุดจึงตรัสสอนโดยนัยว่า เมื่ออยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นพวกแล้ว ล้วนแต่มีการทะเลาะวิวาทผูกเวรกัน หาผู้ที่ฉลาดรู้เท่าทันมิได้ อยู่คนเดียวประเสริฐกว่า เพราะความเป็นสหายไม่มีในชนพาล

เมื่อตรัสสอนภิกษุชาวเมืองโกสัมพีผู้ทะเลาะวิวาทกันโดยนัยฉะนี้แล้ว จึงเสด็จหลีกจากที่นั้นไป เมื่อเสด็จไปถึงสำนักของท่านพระอนุรุทธะ นันทิยะ กิมพิละ ท่านทั้ง ๓ เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ก็ลุกขึ้นปฏิสันถาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามถึงความเป็นอยู่ของท่านทั้ง ๓ นั้น และได้ตรัสถามถึงความประพฤติธรรม ว่าเป็นสุขสบายดีหรือ ยังมีความเพียรประพฤติธรรมดีหรือ ท่านทั้ง ๓ จึงกราบทูลว่า การเป็นอยู่ของข้าพระองค์ทั้ง ๓ เป็นสุขสบาย พวกข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปในความเพียรอยู่อย่างนั้น ธรรมพิเศษคือญาณทัสสนะแห่งพระอริยะผู้ประเสริฐ เป็นธรรมอันยิ่งของมนุษย์ เป็นธรรมเครื่องอยู่สบาย อันท่านได้บรรลุมีอยู่หรือ จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ประมาทหมายรู้โอภาส (แสงสว่างเกิดแต่บริ-

กรรม) และรูปทัสสนะ (ปรีชาเห็นรูปด้วยทิพยจักษุ) เป็นอารมณ์อยู่ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ไม่นาน เมื่อข้าพระองค์ไปดูโอภาสและรูปทัสสนะ โอภาสและรูปทัสสนะนั้นก็หายไป ไม่ทันรู้แจ้งในนิมิตนั้นเป็นอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนว่า ท่านทั้งหลายพึงทำความกำหนดให้รู้แจ้งนิมิตนั้น แล้วจึงตรัสเล่าถึงเรื่องของพระองค์ว่า เมื่อครั้งเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ตรัสรู้ ก็หมายรู้โอภาสและรูปทัสสนะเป็นอารมณ์ แต่ไม่นานนักนิมิตนั้นก็หายไป เราจึงได้มีความรำพึงว่าอะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้นิมิตหายไป จึงรู้แจ้งได้ว่าวิจิกิจฉาเกิดขึ้นแก่เรา สมาธิของเราจึงเสื่อม เมื่อเสื่อมแล้ว นิมิตก็หายไปเราจักทำไม่ให้วิจิกิจฉาเกิดขึ้นได้อีก แล้วจึงทรงแสดงอุปกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของสมาธิ ๑๑ ประการคือ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๑ อมนสิการ ความไม่ทำไว้ในใจให้เป็นอารมณ์ ๑ ถีนมิทธะความง่วงเหงาหดหู่ ๑ ความกลัว ๑ ความตื่นเต้น ๑ ความท้อถอย ๑ ปรารภความเพียรเกินส่วน ๑ ความเพียรย่อหย่อน ๑ ความทะยาน ๑ ความสำคัญรูปเป็นต่าง ๆ ๑ เพ่งดูเกินส่วน ๑ เหล่านี้เป็นเหตุให้สมาธิเสื่อม.

ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ปราศจากความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิ ทางที่จะทำจิตให้เป็นสมาธินั้น เท่าที่ท่านแสดงไว้มีมากมายหลายประการ สอนให้ระลึก เช่นอนุสสติ มีพุทธานุสสติระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้น หรือสติปัฏฐาน ให้ระลึกถึงกายเวทนา จิต ธรรม สอนให้เพ่ง คือให้เพ่งดูวัตถุเช่นกสิณ มีเพ่งดิน

เป็นต้น อารมณ์ที่ระลึกก็ดี วัตถุที่เพ่งก็ดี เป็นอุบายที่จะทำให้จิตสงบ รวมเรียกว่า กัมมัฏฐาน เมื่อกล่าวโดยย่อมี ๒ อย่าง คือรูปกัมมัฏฐาน ได้แก่กัมมัฏฐานที่มีรูปปรากฏ ๑ อรูปกัมมัฏฐาน ได้แก่กัมมัฏฐานที่ไม่มีรูปปรากฏ ๑ บุคคลมาเจริญกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเพียงบริกรรมคือนึกก็ตาม หรือพร้อมทั้งบริกรรมและเพ่งวัตถุก็ตาม จิตของตนสงบจากนิวรณธรรม มีกามฉันท์ความพอใจรักใคร่ในกามเป็นต้นเสียได้ จักได้ชื่อว่าจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพราะจิตเข้าไปติดอยู่ในอารมณ์เดียว ถ้าจิตตั้งอยู่ในชั่วขณะเล็กน้อยก็ได้ชื่อว่า ขณิกสมาธิ ถ้าตั้งมั่นอยู่ได้นานหน่อย ก็ชื่อว่าอุปจารสมาธิ ถ้าตั้งมั่นอยู่ได้นาน เป็นไปตามความประสงค์ เช่นต้องการจะให้ตั้งมั่นอยู่สัก ๑ ชั่วโมงหรือ ๒ ชั่วโมงเป็นต้นก็อยู่ได้ นี้เรียกว่าอัปปนาสมาธิ ซึ่งแปลว่าสมาธิอย่างแน่นแฟ้น ประโยชน์ของการทำจิตให้เป็นสมาธินั้นมีมาก ลองนึกเพียงเผิน ๆ ก็ย่อมเห็นได้ บุคคลมีจิตมีอารมณ์มาก จิตฟุ้งซ่านในบางคราวถึงกับทำให้นอนไม่หลับก็มี ถ้าความฟุ้งซ่านแรงกล้าข่มไม่อยู่ ถึงกับให้วิกลจริตไปก็มี นี้โทษของความที่มีจิตฟุ้งซ่านไม่สงบ ถ้ามีจิตสงบแล้ว แม้นอนก็เป็นสุข หลับก็เป็นสุข หากจะนำไปคิดในข้ออรรถธรรมอันละเอียดสุขุม ก็ย่อมใช้คิดได้ดี เพราะความที่จิตนั้นสงบ เมื่อจะคิดอะไรจึงมุ่งคิดได้ละเอียดดี เปรียบเหมือนคนที่ทำงานหลายหน้าที่ กับทำหน้าที่เดียว คนที่ทำหลายหน้าที่จะให้กิจการงานเรียบร้อย เหมือนกับทำงานหน้าที่เดียวไม่ได้ ก็และในขณะที่ทำให้จิตเป็นสมาธินั้นเอง จะเพียงบริกรรม

คือนึกหรือพร้อมทั้งเพ่งอยู่ก็ตาม ท่านแสดงว่า ในบางคราวบางสมัย ย่อมมีนิมิตดีเกิดขึ้นเป็นต้นว่า โอภาส แสงสว่าง หรือรูปที่จะพึงปรากฏให้เห็นในขณะจิตเป็นสมาธินั้น แต่พอนิมิตเช่นนั้นปรากฏขึ้น โดยมากตั้งอยู่ไม่นาน ย่อมเสื่อมไป แต่พอนิมิตนั้นเสื่อม สมาธิก็ต้องเสื่อมไปด้วย ถ้าพิจารณาดูตามนัยนี้แล้ว มิใช่ว่านิมิตเสื่อมก่อน สมาธิต้องเสื่อมก่อน แล้วนิมิตจึงหาย ผู้มีปัญญาน้อยย่อมรู้ไม่ได้ว่าเป็นเพราะอะไรจึงเสื่อมไป แท้จริงย่อมเสื่อมไปเพราะอุปกิเลสเกิดขึ้นภาย-ในจิต ในอุปกิเลส ๑๑ ประการนั้น แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นแล้ว ล้วนเป็นเหตุให้สมาธิเสื่อม เพราะทำผู้เจริญให้มีความสำคัญไปต่าง ๆ ท่านจึงเรียกธรรมเหล่านั้นว่า อุปกิเลส เพราะเป็นเครื่องเศร้าหมองของสมาธิ หรือเป็นเครื่องยังจิตของผู้เจริญให้เศร้าหมอง พึงเห็นตัวอย่างเช่นผู้เจริญ เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิได้แล้ว พอนิมิตมีรูปหรือโอภาสเป็นต้น เกิดขึ้นปรากฏ ถ้ามีความสงสัยว่า นี่อะไร จิตก็ต้องงงงวยพลาดจากสมาธิ หรือเมื่อประสพนิมิตเช่นนั้น เกิดความตกใจสะดุ้งกลัว จิตก็ต้องพลาดจากสมาธิ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจัดว่าเป็นเครื่องเศร้าหมอง คือทำให้สมาธิเสื่อม

สำหรับผู้มุ่งบำเพ็ญสมาธิ จึงต้องคอยระมัดระวังอย่าให้อุปกิเลสถูกต้องครอบงำจิตได้ พึงรักษาอารมณ์ที่ตนได้ไว้นั้นอย่าให้เสื่อมคลาย รักษาจิตที่ตั้งมั่นไว้ อย่าให้พลาดจากสมาธิ แล้วพึงยังจิตที่มั่นนั้นให้เจริญยิ่ง เพื่อคุณธรรมชั้นสูงต่อไป เมื่อนิมิตมีโอภาสหรือรูปเป็นต้นเกิดขึ้น ก็พึงกำหนดให้รู้ว่า นี้เป็นอุปกิเลสแห่งจิต แล้วพึง

กำหนดทำการละ เมื่อละได้แล้ว ก็พึงกำหนดว่าเราละได้แล้ว เช่นนี้ จิตที่เป็นสมาธิจึงจักดำเนินไปสู่คุณธรรมชั้นสูงได้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้จบลงแล้ว ท่านพระอนุรุทธะก็มีใจยินดี เพลิดเพลินและชื่นชมภาษิตของสมเด็จ-พระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้แสดงมาในอุปกิเลสสูตรพร้อมทั้งอรรถาธิบายโดยย่อ พอเป็นข้อกำหนดแห่งผู้สนใจในพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา

พระสาธุศีลสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันจันทร์ที่ ๔ มกราคม ๒๔๙๗

สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ ปญฺญา เม ยุคนงฺคลํ
หิรี อีสา มโน โยตฺตํ สติ เม ผาลปาจนนฺติ

บัดนี้จักแสดงธรรมีกถา พรรณนาความตามกสิภารทวาชสูตร พอสมควรแก่กาลเวลา เพื่อเป็นเครื่องบำรุงปัญญาของผู้สนใจธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระสูตรนี้มีใจความโดยย่อว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พราหมณคาม ชื่อเอกนาฬาในทักขิณาคิรี แคว้นมคธ สมัยฤดูกาลทำนา พราหมณ์ชื่อกสิภารทวาชได้ทำนาเป็นการใหญ่ มีไถประมาณ ๕๐๐ ประกอบการไถและหว่าน ครั้งนั้นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้า (ทรงนุ่งและทรงบาตรจีวรแล้ว) เสร็จไปยังที่ที่พราหมณ์ทำงานอยู่ เวลานั้นเป็นเวลาที่พราหมณ์กำลังตระเตรียมบริโภคอาหาร พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปแล้ว ได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง พราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนเพื่อบิณฑบาตแล้ว จึงกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า สมณะ ข้าพเจ้าต้องไถ ต้องหว่าน ไถแล้ว หว่านแล้วจึงจะได้บริโภค แม้ท่านก็จงไถ จงหว่าน ไถแล้ว หว่านแล้ว จงบริโภคเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ แม้ตัวเราเอง ก็ไถและหว่าน ครั้นไถแล้ว หว่านแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน พราหมณ์จึง

กล่าวว่าดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นแอก ไถ ผาล ปฏัก และโค ซึ่งเป็นเครื่องทำนาของท่านเลย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยืนพระวาจาอยู่ว่า เราไถ เราหว่าน ไถแล้ว หว่านแล้วจึงได้บริโภค พราหมณ์จึงได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคด้วยบาทคาถามีความว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นไถเป็นต้นของท่าน ท่านจงบอกเครื่องไถเป็นต้นของท่านให้ข้าพเจ้ารู้เถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกด้วยพระคาถามีนัยดังที่ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า **สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ** เป็นอาทิ แปลว่า สัทธา เป็นพืช ตปะเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริ เป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและปฏัก เราคุ้มครองทางกาย ทางวาจาแล้ว รู้ประมาณในเรื่องอาหาร เราทำสัจจะให้เป็นเคียวเกี่ยวตัด ทำโสรัจจะให้เป็นการปลดแอกและไถ คือเสร็จธุระ หมดกังวล เรามีวิริยะ คือความเพียรเป็นพาหนะนำให้ไปถึงที่อันเกษมจากโยคะ ไปสู่ที่ไม่กลับ ที่ไปถึงแล้วไม่เศร้าโศก การทำนานี้ใครทำได้อย่างนี้ ย่อมเป็นที่มีอมตะเป็นผล บุคคลทำนานี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

ต่อนี้ไปจักได้อรรถาธิบายความ พอเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่กาลเวลา.

ตามนัยแห่งพระสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องการปฏิบัติธรรม เพื่อให้บรรลุถึงผลคือความสุขอันแท้จริง เปรียบด้วยการทำนา ผู้ทำนาย่อมหวังผลคือข้าว อันเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ทำชีวิตให้เป็นสุข แต่การทำนานั้นจำต้องมีเครื่องมือที่จะทำ ตั้งต้นแต่ต้องมีพืช มีแอก มีไถ เป็นเครื่องประกอบกัน ถ้าขาดก็ทำไม่ได้ การปฏิบัติ

ธรรมะ ก็เช่นเดียวกัน ถ้าขาดหลักธรรมที่จะพึงปฏิบัติให้ถูกส่วนอันสมควรแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์จริงได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกสัทธาแสดงเป็นเบื้องต้นว่า มีสัทธาเป็นพืช.

สัทธา แปลว่าความเชื่อ เป็นธรรมเบื้องต้น ซึ่งจะต้องทำให้มีขึ้นก่อน เพราะผู้ที่ทำกิจการงานทุกอย่างตลอดจนการศึกษาศิลปวิทยาเบื้องต้นก็ต้องมีความเชื่อก่อน เช่นเชื่อครูอาจารย์ผู้สั่งสอน เชื่อในสิ่งที่ตนทำว่ามีผล การปฏิบัติธรรม เบื้องต้นก็ต้องมีความเชื่อ ถ้าไม่มีความเชื่อก็ไร้ผล เปรียบเหมือนผู้ทำนา ถ้าขาดพืชก็ทำไม่ได้ เพราะพืชเป็นสิ่งสำคัญ ข้าวที่ได้นำมาทำเป็นอาหารต่าง ๆ บริโภค ล้วนแล้วสำเร็จมาจากพืชทั้งสิ้น ธรรมะทั้งหลาย ทั้งที่เป็นชั้นต่ำ ชั้นกลางตลอดจนมรรคผลนิพพานซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ล้วนเกิดมาจากสัทธาเป็นเบื้องต้นทั้งสิ้น เพราะสัทธาเป็นพืชซึ่งรวบรวมกุศลธรรมไว้ ดังนัยพระพุทธภาษิตว่า สัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสบียงกุศล สัทธา ความเชื่อโดยย่อมีเป็น ๒ คือ เชื่อโดยปราศจากปัญญา ตั้งอยู่ในฐานะการเชื่องมงาย เช่นเชื่อตามคำบอกเล่าเป็นต้น มีผลดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เป็นสิ่งไม่แน่นอน เชื่อโดยมีเหตุมีผล คือพิจารณาทบทวนก่อนแล้วจึงเชื่อ หรือเรียกว่าความเชื่อประกอบด้วยปัญญา นี้เป็นสิ่งที่อำนวยผลอันเป็นคุณประโยชน์อย่างแท้จริง.

สัทธาที่ประกอบด้วยญาณหรือปัญญานี้ เมื่อทำให้เกิดมีแล้วย่อมเป็นทางให้เกิดบุญกุศล คุณความดีต่าง ๆ เปรียบเหมือนพืชที่ดีปลูกหรือหว่านลงในเนื้อนาที่ดีย่อมเจริญงอกงาม มีผลไพบูลย์ ท่านจึง

ได้สรรเสริญสัทธาไว้ว่า สัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้บ้าง สัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จดังนี้บ้าง สัทธาที่จะตั้งมั่นนั้นต้องอาศัยตปะ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสในลำดับว่า ตปะ เป็นฝน

ตปะ คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผาความชั่วและกิเลสอันเป็นเครื่องประทุษร้ายจิตให้หมดสิ้นไป ตปะ ในที่นี้ ท่านหมายอินทรีย-สังวร คือความสำรวมอินทรีย์ ระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่าให้ความยินดียินร้ายในสิ่งหรืออารมณ์อันพึงประสพ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งจัดเป็นลักษณะของศีลอย่างหนึ่ง ผู้ที่ไม่คอยสำรวมระวังอินทรีย์ของตน ปล่อยให้ความยินดียินร้ายเข้าครอบงำ บรรดากิเลสอันเป็นเหตุแห่งการทำชั่วก็ไม่มีเวลาที่จะหมดไปได้ มีแต่จะเพิ่มให้มากขึ้นโดยส่วนเดียว แม้คุณความดีที่มีอยู่แล้ว ก็จะไม่งอกงามเจริญ มีแต่จะเสื่อมสูญไป สัทธา ความเชื่อ เมื่อได้อาศัยตปะเป็นเครื่องสนับสนุนแล้ว จึงมีแต่เจริญยิ่งขึ้นไม่เสื่อมถอย พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเปรียบด้วยฝน พืชเมื่อเพาะหว่านลงแล้วไม่มีน้ำเลี้ยง ย่อมมีแต่จะเหี่ยวแห้งและตายไปฉันใด สัทธา ถ้าไม่มีตปะเป็นเครื่องสนับสนุนก็ฉันนั้น มีแต่จะเสื่อมถอยไม่เจริญงอกงาม ตปะที่จะอำนวยความเจริญได้ก็ต้องอาศัยปัญญา ถ้าปราศจากปัญญา ย่อมไม่ยังผลอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลให้เกิด เพราะฉะนั้นตปะจึงต้องมีปัญญาเป็นเครื่องประกอบ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสต่อไปว่า เรามีปัญญาเป็นแอกและไถ

ปัญญา ได้แก่ความรอบรู้ ความเฉลียวฉลาด ความพิจารณาเลือกฟั้น และความรู้จักเหตุผล ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในอันประกอบกิจ

การงานทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม ผู้ทำการงานทางโลกก็ต้องมีปัญญา คือความรู้ในหน้าที่หรือในกิจที่ตนทำ เช่นทำนาก็ต้องรู้จักในการทำนา คอยพิจารณาดูว่าทำอย่างไรจึงจะได้ผลดี ทำอย่างไรไม่ได้ผล ทำราชการก็ต้องรู้จักหน้าที่ในราชการ ถ้าเพียงแต่เห็นเขาทำก็ทำตามเขาเช่นนั้นย่อมมีเสียมากกว่าดี คือมักจะเป็นในทางผิด ๆ แม้ไม่ผิด ก็ไม่ยังกิจการอันนั้นให้เจริญก้าวหน้าไปได้ ถ้ายิ่งในการปฏิบัติธรรมยิ่งจำต้องปรารถนาปัญญามาก เมื่อกล่าวโดยทั่วไป ปัญญาความรอบรู้ถึงเหตุผลเป็นเหตุที่จะให้ดำเนินตนไปในทางวัฒนะ คือความเจริญ หลีกเลี่ยงจากเหตุแห่งหายนะ ความเสื่อม ถ้าอบรมหรือบำเพ็ญให้ปัญญามีมากหรือแก่กล้าขึ้นได้ จักอำนวยผลให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่ตนและบุคคลอื่น ๆ ทั่วไป ปัญญามีคุณประโยชน์ดังนี้ ท่านจึงสรรเสริญไว้ว่าปัญญาเป็นแสงสว่างในโลกบ้าง ปัญญาย่อมคุ้มครองตนบ้าง ปัญญามีคุณดังแสดงมานี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเป็นแอกและไถ ชาวนานำแอกและไถประกอบกันเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในการไถฉันใด ปัญญาก็เป็นเครื่องประกอบให้สำเร็จประโยชน์ด้วยดีฉันนั้น ปัญญาจะเป็นคุณประโยชน์แก่ตนได้ ก็ต้องอาศัยหิริเป็นเครื่องสนับสนุน เพื่อป้องกันควบคุมให้ปัญญาเป็นไปแต่ในทางที่ถูก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า หิริเป็นงอนไถ

หิริ ได้แก่ความละอายแก่ใจตนเองซึ่งเป็นธรรมคู่กับ โอตตัปปะ ความเกรงกลัว คือกลัวต่อผลแห่งความชั่ว หิริกับโอตตัปปะ ทั้งสองนี้ ท่านเรียกว่าโลกปาลธรรม คือ ธรรมคุ้มครองโลก ยังชาวโลกอยู่ให้

ด้วยความสงบสุข คนทุกคนต่างมีหิริ ความละอาย โอตตัปปะ ความเกรงกลัวอยู่ด้วยกันแล้ว ต่างก็จะอยู่ด้วยความสุข เพราะปราศจากการเบียดเบียนกันและกัน แม้จะอยู่ด้วยกันมากมายเท่าไร ก็เป็นไปเพื่อความสุขความเจริญ ที่มีความเบียดเบียนกัน ก็เพราะต่างคนต่างขาดหิริโอตตัปปะ จึงทำให้จิตใจเอนเอียงไปในทางชั่ว เพราะฉะนั้น หิริพระผู้มีพระภาคจึงทรงเปรียบด้วยงอนไถ สำหรับประกอบไว้กับแอก คนจะดีหรือชั่วได้ ก็เพราะจิตใจของตน จิตใจของคนย่อมเป็นต่าง ๆ กัน ถึงกระนั้นถ้าได้มีหิริประจำใจอยู่แล้ว ก็จะทำให้ได้ระดับเป็นอันเดียวกัน คือต่างคนต่างมีเมตตาต่อกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสในลำดับต่อมาว่า "**มโน โยตฺตํ**" มีใจเป็นเชือก

คนที่จะดีหรือชั่วก็ด้วยอำนาจใจ ดังมีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้ามีใจดี ทำก็ดี พูดก็ดี ถ้ามีใจชั่ว ทำก็ชั่ว พูดก็ชั่ว ใจเป็นนามธรรมอาศัยอยู่ในร่างกาย เป็นผู้มีอำนาจเหนือกายวาจา จึงได้มีคำเปรียบไว้ว่า ใจเป็นเหมือนนาย กายวาจาเป็นเหมือนบ่าว กายวาจาจะดีจะชั่ว ก็เป็นไปตามอำนาจของใจ ใจเป็นผู้บงการ เพราะฉะนั้นถ้าใจไม่เป็นธรรมหรือใจไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อบงการออกมาทางกาย วาจา ก็ทำให้เขวไปทางผิด ใจจึงชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญเปรียบประดุจเชือกที่ผูกแอกไว้กับโคหรือกระบือในเวลาไถ และเชือกที่ผูกไว้กับโคและกระบือ สำหรับคอยกระตุกหรือดึงให้เดินไปตรงตามความประสงค์ ใจที่จะให้ตรงไม่เอนเอียงไปฝ่ายชั่ว ฝ่ายผิด ให้มั่นคงตรงอยู่ในทางดี ก็ต้องเป็นใจที่ได้รักษา

ไว้ดี การที่จะรักษาใจ ก็ต้องมีสติรักษา ดังภาษิตว่า เมื่อรักษาพึงมีสติรักษา ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสในลำดับต่อมาว่า สติของเราเป็นผาลและปฏัก

ความระลึกหรือนึกได้ก่อนแล้วจึงทำ จึงพูด จึงคิด ตลอดจนนึกถึงกาลที่ทำ คำที่พูดแล้วแม้นานได้ ชื่อว่าสติ แปลว่า ความระลึก สติเป็นธรรมที่คู่กันกับสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว สัมปชัญญะ เป็นตัวปัญญา คอยช่วยป้องกันมิให้สติเป็นไปในทางพลั้งพลาด จะอำนวยผลให้สมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อใช้ถูกขณะ ก่อนแต่จะทำจะพูดจะคิด พึงใช้สติคือความระลึก ขณะทำพูดคิด พึงใช้สัมปชัญญะเป็นเครื่องใคร่ครวญพิจารณา ป้องกันผิดพลาด คนที่ทำผิด พูดผิด คิดผิด เพราะขาดสติสัมปชัญญะ สติสัมปชัญญะทั้ง ๒ นี้ เป็นอุปการะแก่กิจการงานอันสำคัญซึ่งจะขาดเสียมิได้ ทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม ท่านจึงเรียกว่าอุปการะธรรม ใจเมื่อได้อาศัยสติสัมปชัญญะคอยควบคุมกำกับอยู่แล้ว ใจก็จะเป็นใจที่ดี ถ้าหากจะเอนไปในทางชั่วทางผิด สติและสัมปชัญญะก็จักคอยเหนี่ยวรั้งกระตุ้นเตือน ทำให้รู้เหตุรู้ผลดีชั่ว ผิด ถูก จึงเปรียบด้วยผาลเป็นเครื่องชำแรกพื้นฟูแผ่นดิน ถ้าใจย่อหย่อนก็จักกระตุ้นเตือนให้มีกำลังเปรียบเหมือนปฏักคอยกระตุ้นเตือนโคกระบือตัวที่ย่อหย่อน เมื่อใจได้อาศัยสติคุ้มครองเช่นนั้น ก็จักถึงความมั่นคง เป็นไปในทางสุจริต แม้กายวาจาอันเป็นอาการของใจ ก็ชื่อว่าถึงซึ่งการคุ้มครองไปด้วย เมื่อได้คุ้มครองทางกาย วาจา ใจ อันเป็นส่วนภายในแล้ว จำต้องคอยป้องกันเหตุภายนอก ซึ่งจักเป็นเครื่องทำใจให้กระวนกระวาย โดย

เฉพาะคืออาหาร ให้รู้จักประมาณในการบริโภค ให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นคุณ สิ่งใดเป็นโทษ สติจะเหนี่ยวรั้งใจไว้ได้มั่นคงก็ด้วยอาศัยสัจจะ เพราะเหตุนั้นสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสัจจะไว้ในลำดับแห่งสติว่า เราทำสัจจะให้เป็นเคียวสำหรับเกี่ยวตัดพืชผล

สัจจะ ได้แก่ความจริง โดยทั่วไปได้แก่ธรรมะที่เป็นสัจจะ คือ สภาพที่จริงอย่างหนึ่ง ความจริงใจอันมีอยู่ในตนอย่างหนึ่ง ในที่นี้หมายถึงความจริงใจ อันเป็นเหตุแห่งการทำการพูด เช่นสัจจะ ความจริง อธิฏฐานะ ความตั้งใจ เป็นต้น ความจริงใจนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นเหตุให้เกิดความตั้งใจทำจริง พูดจริง เช่นทำกิจการทางกายก็ทำจริงๆ มุ่งความสำเร็จผลเป็นที่ตั้ง กล่าววาจาก็ให้เป็นไปเพื่อความจริง ไม่ให้เป็นไปเพื่อลวงตนและผู้อื่น ความจริงในที่นี้หมายเฉพาะที่เป็นไปในทางดี ทุกคนถ้าขาดความจริง ทำอะไรก็ไม่สำเร็จผล พูดก็ไม่มีหลักฐาน หมดความเชื่อถือไว้วางใจในกันแลกัน สัจจะจึงชื่อว่าเป็นคุณธรรมอันสำคัญ เป็นที่ปรารถนาทุกสถาน เพราะเป็นทางทำประโยชน์ให้ลุล่วง พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปรียบด้วยเคียวสำหรับตัดเกี่ยวพืชผล นำมาใช้เกื้อกูลแก่ตนและคนอื่น สัจจะความจริงที่จะตั้งมั่นและยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ก็ด้วยอาศัยมีโสรัจจะกำกับ เพราะเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนให้มีกำลังแข็งแรง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสโสรัจจะไว้ในลำดับต่อมาว่า มีโสรัจจะเป็นการปลดแอกและไถ คือ เสร็จธุระ

โสรัจจะ ได้แก่ความพิจารณาธรรมอันงาม หรือความแช่มชื่นความพอใจ โดยความได้แก่พิจารณาหาทางหลีกเลี่ยงจากความเสื่อมหรือ

ทุกข์ภัย ยังตนให้ขึ้นสู่ความเจริญ พ้นจากทุกข์ภัยเสียได้ พิจารณาดูผลของกิจการที่ทำให้ลุล่วงจนเป็นที่พอใจ เมื่อกิจการบรรลุผลเป็นที่พอใจไม่ต้องทำต่อไปอีก ก็ชื่อว่าเสร็จกิจหมดกังวล เปรียบเหมือนชาวนาเสร็จธุระแล้วปลดแอกไถเก็บ กิจการเหล่านั้นที่จะสำเร็จลุล่วงไปได้ ก็ด้วยอาศัยความเพียร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เรามีความเพียรเป็นพาหนะนำไปให้ถึงที่อันเกษมจากโยคะ คือพ้นจากเครื่องผูกพัน หรือเครื่องประกอบให้ติดอยู่

ความพยายาม ความบากบั่นก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้า โดยติดต่อไม่ท้อถอยชื่อว่า วิริยะ คือความเพียร กิจการงานทั้งสิ้นจะลุล่วงไปได้ก็เพราะความเพียร คนที่จะถือความสุขได้ก็เพราะความเพียร คนล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ความเพียรท่านจึงจัดเป็นอิทธิบาท คือคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ความเพียรในที่นี้ประสงค์ฝ่ายดีมีสุขเป็นผล โดยนัยหนึ่ง ท่านจำแนกเป็น ๔ คือ เพียรป้องกันความชั่วไม่ให้เกิดขึ้นในตน ๑ เพียรละความชั่วที่มีอยู่แล้วให้หมดไป ๑ เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น ๑ เพียรรักษาความดีที่มีไว้ไม่ให้เสื่อม ๑ ความเพียรเป็นสิ่งสำคัญนำให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ท่านจึงเปรียบด้วยพาหนะเป็นเครื่องนำไปให้ถึงที่มุ่งหมาย เป็นคุณพึงปรารถนาทั้งคดีโลกคดีธรรม นำให้ถึงที่อันเกษมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ความเพียรจึงชื่อว่าเป็นพาหนะ นำไปให้ถึงที่แล้วไม่กลับอีก คือไม่ต้องกลับมาทำอีก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า การทำนานี้ ใครทำได้อย่างนี้ย่อมมีผลเป็นอมตะ คือมีผลไม่ตาย และกว้างใหญ่ไพศาล ทำให้เกิดสุข

ได้ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น.

การทำนาด้วยวิธีนี้ มีสิทธิ์ที่จะทำได้ทุกคนไม่ว่าชาววัด ชาวบ้าน ไม่ต้องเปลืองทุนทรัพย์ที่จะต้องจับจ่ายหาพืชและเครื่องมือ และทำได้ทุกฤดูกาล ทุก ๆ คนน่าจะได้ลงมือทดลองทำกันดูบ้าง แม้จะไม่ได้ผลเต็มที่ ที่เหลือจากหญ้าประทุษร้าย หรือเหลือจากที่ถูกสัตว์ทำลาย ก็ยังพอจะเอาส่วนที่เหลือมาบำรุงให้ได้รับความสุขได้บ้างตามสมควร.

เมื่อผู้สนใจในธรรมปฏิบัติ น้อมเข้ามาในตน ตั้งใจปฏิบัติให้เป็นธัมมานุธัมมปฏิปันนะ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมสามารถยังตนของตนให้ก้าวล่วงทุกข์ทั้งปวงได้ แม้จะยังไม่ถึงที่สุด ก็สามารถจะยังความสุขให้เกิดขึ้นได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบแล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์ เกิดความเลื่อมใส ได้แสดงตนเป็นอุบาสก และกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระองค์ทรงประทานแล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์ บวชแล้วไม่นานได้เป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญเพียร ก็ได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นพระขีณาสพมีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์.

กสิภารทวาชสูตร พร้อมทั้งอรรถาธิบายโดยย่อ มีนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา

พระสาธุศีลสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันเสาร์ที่ ๘ มกราคม ๒๔๙๘

โอโรปยิตฺวา คิหิพยญฺชนานิ
สญฺฉินฺนปตฺโต ยถา โกวิฬาโร
เฉตฺวาน ธีโร คิหิพนฺธนานิ
เอโก จเร **ขคฺควิสาณกปฺโปติ.**

บัดนี้จักแสดงศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ และส่งเสริมความปฏิบัติธรรม ของท่านผู้สนใจในการฟังทางพระพุทธศาสนา

อันการฟังนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นเหตุที่จะให้เกิดความรู้ความเข้าใจเฉลียวฉลาด ถ้าฟังในทางโลก ก็ฉลาดในทางโลก ฟังในทางธรรม ก็ฉลาดในทางธรรม ทางพระพุทธศาสนาท่านสรรเสริญการฟังธรรมว่าเป็นมงคล เหตุเครื่องเจริญ ดังพระบาลีว่า **กาเลน ธมฺมสฺสวนํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ** การฟังธรรมตามกาลเป็นมงคลอันอุดม ดังนี้ เพราะธรรมะเป็นสิ่งสำคัญ ทุก ๆ คนจำต้องปฏิบัติธรรมะ ถ้าไม่ได้ศึกษาให้มีความรู้ก็ปฏิบัติไม่ถูก ชีวิตของคนที่จะดำเนินไปโดยราบรื่น ต้องเป็นชีวิตที่ประกอบด้วยธรรม เพราะธรรมะเป็นสิ่งที่อำนวยผลคือความสุขให้แก่ผู้ปฏิบัติ ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า **ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ**

ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ นี้แสดงให้เห็นว่า ไม่ใช่สำเร็จอยู่แต่เพียงมีความรู้ตามที่ได้ศึกษามาเท่านั้น ต้องอาศัยการปฏิบัติด้วย คือปฏิบัติไปตามธรรม เว้นในส่วนที่เป็นโทษ ทำในส่วนที่อำนวยประโยชน์มาให้ การฟังหรือการศึกษาที่จะให้สำเร็จประโยชน์โดยแท้จริงได้ ต้องคอยน้อมธรรมะมากำหนดพิจารณาเทียบดูกับตน ดูความประพฤติของตน ท่านจึงเปรียบธรรมะไว้ว่าเป็นประดุจกระจกเงาสำหรับส่อง ผู้ต้องการจะดูร่างกายอันเป็นส่วนภายนอกของตน แล้วนำกระจกเงามาส่อง ย่อมเห็นได้ฉันใด ผู้ต้องการดูความประพฤติของตนเอง นำธรรมะมาส่อง คือ มาพิจารณาย่อมเห็นความประพฤติของตนได้ฉันนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้ธรรมะอันสูงสุดได้ก็ด้วยพระองค์ทรงพิจารณาสภาพความจริงที่เป็นหลักธรรมดา ซึ่งมีอยู่ที่พระองค์นั้น ผู้ฟังธรรม หรือศึกษาธรรม มุ่งเพียงให้มีความรู้ แต่หาได้น้อมเข้ามาพิจารณาเทียบดูภายในตนไม่ การฟัง การศึกษานั้นก็ย่อมให้สำเร็จผลได้แต่เพียงภายนอก คือ ทำให้เกิดความรู้ได้ตามที่ตนได้ฟัง ได้ศึกษา ยังไม่อาจอำนวยผลทำตนให้เป็นคนดีได้ ต่อเมื่อได้ฟัง ได้ศึกษาแล้ว นำมาเทียบเคียงดูความประพฤติของตนเห็นว่าชั่วจัดการละ ถ้าดีก็ทำให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น นี้ย่อมสำเร็จผลให้เป็นคนดีและเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ก้าวขึ้นสู่ความดีโดยลำดับ ถ้าทุกคนด้วยกันต่างมุ่งศึกษาแล้ว พิจารณาดูตนของตนอยู่ด้วยกันแล้ว หมู่คณะ บ้านเมือง ประเทศชาติ จะอยู่ด้วยกันสงบสุขหาน้อยไม่ ทั้งนี้ เพราะอะไรเพราะกิเลสที่เป็นเหตุให้ทำชั่วอยู่ภายใน ไม่ได้อยู่ในภายนอก มอง

ข้างนอกไม่เห็น เมื่อมองเข้าดูข้างในจึงจะเห็น คนที่ทำดีทำชั่วก็เพราะเหตุในภายใน เช่นผู้ไม่มีความโลภ ก็แสดงอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น ไม่เบียดเบียนกันในทางทรัพย์พัสดุสิ่งของ ไม่เอารัดเอาเปรียบกันในทางแสวงหารายได้เพื่อตนเป็นต้น ไม่มีโทสะ คือโกรธเคืองประทุษร้าย ก็ทำให้แสดงอัธยาศัยเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายกันและกันให้ได้รับความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนเป็นต้น ผู้ไม่มีโมหะ ความหลง ก็แสดงอัธยาศัยเป็นผู้มีสติปัญญาไม่หลงงมงาย ไม่มัวเมาเพลิดเพลินในการเล่น อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมาเพลิดเพลินเป็นต้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นและมีอยู่ภายในตน ไม่ใช่มีภายนอก ถ้าไม่พิจารณาจึงไม่เห็น การพิจารณาดูตนเองนั้น เป็นสิ่งสำคัญ อันนี้เป็นโอกาสที่จะได้รู้ว่าตนดีชั่วอย่างไร จักได้ตักเตือนว่ากล่าวให้กลับจิตกลับใจได้ง่าย ว่าถึงเรื่องการภายในแล้ว ใครจะมารู้ดีไปกว่าตนของตนนั้นไม่มี คนอื่นใครเล่าที่จะอาจเอื้อมเข้ามารอบรู้ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้โดยนัยว่า อตฺตนา **โจทยตฺตานํ** จงเตือนตนด้วยตน **ปฏิมํเสตมตฺตนา** จงพิจารณาดูตนด้วยตนเอง แต่โดยมากมักจะไม่ชอบมองดูตน ชอบแต่คอยดูผู้อื่น ส่วนภายในตนของตนเอง แม้รู้อยู่ว่าชั่วก็ปล่อยไว้ ซึ่งเป็นการสั่งสมความชั่วให้ทวียิ่งขึ้น และก็เป็นเยี่ยงอย่างแห่งผู้อื่นต่อ ๆ ไป เพราะฉะนั้นการฟังหรือการศึกษาธรรมะจะให้สำเร็จประโยชน์ได้ จึงต้องอาศัยการน้อมธรรมเข้ามาสู่ภายในตนให้เป็นโอปนยิโก คือน้อมเข้ามาในตน หรือน้อมตนเข้าไปหา นั่นจึงจะสำเร็จผลได้โดยสมบูรณ์.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ซึ่งเป็นที่พึ่งที่นับถือของเราทั้งหลายนั้น เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ มุ่งแสวงหาความสุขให้แก่ผู้อื่น เสด็จเที่ยวทรงแสดงธรรมแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ด้วยมิได้ทรงย่อท้อต่อทุกข์ยากลำบากในส่วนพระองค์และการที่พระองค์ทรงสั่งสอน ก็ทรงสั่งสอนไปตามหลักธรรมดาที่มีปรากฏอยู่ ซึ่งบุคคลสามารถที่จะพิจารณาให้รู้เห็นได้ ถ้าเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะรู้เห็น พระองค์ก็ไม่ทรงแสดง กับทั้งทรงแสดงเป็นไปพอเหมาะสมตามภูมิชั้นของบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ทั้งที่เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง เป็นคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน และเป็นบรรพชิต ผู้นักบวชออกแล้วจากเรือน เป็นไปตามกำลังความปฏิบัติของบุคคลนั้น ๆ ในที่นี้จักแสดงโดยนัยหนึ่งที่เป็นข้อปฏิบัติทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต อันเป็นทางนำความสุขมาให้แก่ตนตามสมควรแก่ภูมิชั้น.

คนทุก ๆ คนด้วยกันที่เป็นไปโดยมาก ย่อมรวมกันอยู่เป็นหมวดหมู่ตั้งแต่ครัวเรือนหนึ่ง ถึงตำบล จังหวัด ประเทศ และมีกรณียกิจเกี่ยวเนื่องถึงกัน ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ยังจะต้องเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กันเป็นธรรมดาของคนที่อยู่ด้วยกันมากคน ในบางคราว บางครั้งจักต้องมีข้อขัดแย้งซึ่งเป็นเหตุให้บาดหมางใจกัน ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยับยั้งใจของตนไว้ไม่ได้ ก็ต้องถึงทะเลาะวิวาทกัน หมู่ก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ต้องแตกแยกกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่เป็นทางที่จะนำสุขมาให้ เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้รู้จักทำความสามัคคีปรองดองกัน ดังวจนประพันธ์ว่า สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี ความพร้อมเพียงของหมู่ให้เกิดสุข ความพร้อมเพรียงในที่นี้

หมายถึงความเป็นผู้มีจิตใจกลมเกลียวกัน ช่วยกันนึกคิดกระทำกิจการในทางดี ไม่ได้หมายถึงพร้อมเพรียงกันกระทำชั่ว การที่ทำให้จิตใจกลมเกลียวกันได้ ก็ต้องต่างเป็นผู้รู้สึกในสุขทุกข์ของกันและกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแสดงหลักเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันไว้ ๖ ประการ คือ ๑. เมตตากายกรรม ได้แก่การมีไมตรีจิต ช่วยขวนขวายและจัดทำภาระกิจของกันและกันตามกำลังที่จะพึงทำได้ เป็นต้นว่าช่วยกันทำกิจที่คน ๆ เดียวไม่สามารถจะทำได้ ๒. เมตตาวจีกรรม ได้แก่การช่วยกันในทางวาจา ด้วยไมตรีจิต เป็นต้นว่า เมื่อเห็นผู้ใดพลาดพลั้ง หรือใกล้จะพลาดพลั้งก็คอยแนะนำตักเตือน ให้สติไม่ให้ผิดพลาด ๓. เมตตามโนกรรม ไมตรีจิต ช่วยนึกคิดหาทางแห่งความเจริญให้แก่กัน ๔. อัปปฏิวิภัตตโภคี มีจิตใจเอื้อเฟื้ออารีแบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมไม่หวงไว้บริโภคแต่ผู้เดียว ๕. สีลสามัญญตา มีความประพฤติทางกายวาจาเรียบร้อยสม่ำเสมอกัน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนกัน ๖. ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นชอบร่วมกัน ไม่แตกแยกกัน ถ้าทุกคนด้วยกันต่างมีคุณธรรมเหล่านี้อยู่ในตัว ก็จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันไว้ กระทำให้ความกลมเกลียวของหมู่แน่นแฟ้นมั่นคงและเป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้า ตราบใดความพร้อมเพรียงยังมีอยู่ก็ย่อมจะทำให้หมู่ได้รับความสุขความเจริญตราบนั้น คือต่างคนต่างก็ได้รับความสุขกายสุขใจ ความสุขที่เกิดขึ้นนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผลที่ดี เป็นที่น่าปรารถนา แต่ความสุขเช่นนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็เพียงครั้งคราวแล้วก็เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จะให้มั่นคงอย่างแท้จริงก็ยังไม่ได้ เพราะเป็น

เครื่องเกี่ยวข้องพัวพันกันอยู่กับบุคคลอื่นๆ ก็จำเป็นอยู่เองที่ต้องทุกข์บ้างสุขบ้างตามกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงทางแห่งความสุขอย่างสูงไว้สำหรับผู้ต้องการแสวงหาความสุขอย่างแท้จริง ยิ่งขึ้นไปกว่าความสุขที่เกิดจากการอยู่ในหมู่ ได้แก่วิเวก คือความสงัด การปลีกตนออกจากหมู่อยู่ในสถานที่สงัดปราศจากความพลุกพล่านด้วยคนและสัตว์ เงียบสงัดด้วยสิ่งเป็นเครื่องก่อกวนให้ฟุ้งซ่าน การอยู่ในที่เช่นนี้จัดเป็นกายวิเวก ย่อมทำให้เกิดสุขสำราญแก่ผู้ต้องการด้วยความสงบอย่างหนึ่ง จิตใจของคน เดิมก็เป็นธรรมชาติที่ผ่องใส แต่มาเกลือกกลั้วด้วยอารมณ์ต่าง ๆ อันชวนให้รักบ้าง ให้โกรธบ้าง ให้หลงบ้าง จึงมีความเศร้าหมองและฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์นั้น เมื่อมาสงบเสียได้จากอารมณ์นั้น ๆ ด้วยการสำรวม หรือทำให้ยึดมั่นอยู่ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบจัดเป็นจิตวิเวก การหยั่งปัญญาพิจารณาให้รู้เท่าทันต่ออารมณ์ จนถอนความยึดมั่นถือมั่นเสียได้โดยประการทั้งปวง จัดเป็นอุปธิวิเวก วิเวกทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเหตุผลเกี่ยวเนื่องถึงกัน คือการปลีกตนออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียวซึ่งจัดเป็นกายวิเวก เป็นเหตุที่จะเป็นโอกาสทำจิตให้สงบโดยง่าย เพราะไกลจากอารมณ์อันเป็นเครื่องที่จะนำให้ฟุ้งซ่านเป็นจิตวิเวก เมื่อจิตสงบ ก็เป็นทางที่จะให้พิจารณาให้รู้เท่าต่อธรรมดา ถอนกิเลสที่มีอยู่ให้หมดไป เป็นอุปธิวิเวก ผู้ที่จะทำจิตของตนให้เข้าถึงซึ่งวิเวกเช่นนี้ได้อย่างแท้จริง ก็ต้องตัดเครื่องกังวลห่วงใยซึ่งเป็นเครื่องพันธนาการ ดังนัยคาถาอุทานของพระเจ้าพรหมทัต ซึ่งมีมาในขัคควิสาณสูตร ดังได้ยกไว้ ณ เบื้องต้น

ว่า โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ เป็นอาทิ แปลความว่า ผู้มีปัญญา และเพศของคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองหลางที่สิ้นใบแล้ว พึงเที่ยวไปคนเดียวประดุจว่านอแรด ดังนี้.

การละเพศคฤหัสถ์ กล่าวอนุโลมแก่การปฏิบัติ จัดเป็น ๒ คือ ทางกาย ๑ ทางใจ ๑ ทางกายได้แก่การออกบวชถือเพศบรรพชิต ทางใจได้แก่การปลีกใจของตนออกจากกามและเครื่องพัวพัน

ชื่อว่าความเป็นคฤหัสถ์ คือผู้ที่ครอบครองเคหสถาน ย่อมเกี่ยวเนื่องพัวพันอยู่ด้วยเครื่องผูกนานาประการ โดยตรงก็คือมีกามเป็นเครื่องผูกได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่น่าชอบใจน่าปรารถนาเป็นต้น เป็นเครื่องรัดรึงตรึงตราให้ติดอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องสุขทุกข์ไปตามวิสัยของผู้หมกอยู่ในกาม ความติดอยู่ด้วยอำนาจกาม จัดเป็นกิเลสชนิดละเอียดอันนอนอยู่ในสันดานเรียกกามราคานุสัย อันเป็นมูลเหตุที่ก่อความทุกข์ยากลำบากต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าละไม่ได้ความสุขที่แท้จริงก็ไม่มีทางที่จะเกิด ทางที่จะบำเพ็ญเพื่อละท่านก็สอนให้บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ การบำเพ็ญ คือการปฏิบัติในองค์มรรค ๘ ประการนี้ ข้อสำคัญต้องทำสัมมาทิฏฐิ คือปัญญาเห็นชอบให้เกิดขึ้นก่อน เพราะเป็นประธานหลักใหญ่ขององค์อริยมรรค ใช้ปัญญาพิจารณาในอริยสัจ ๔ คือให้กำหนดพิจารณาดู

ทุกข์ ให้รู้แจ้งเห็นจริง ทุกข์เป็นส่วนผล ตามธรรมดาผลย่อมไหลมาจากเหตุ เมื่อค้นลงไปก็จะรู้ได้ว่า ทุกข์นั้นเกิดขึ้นจากเหตุ คือความที่ใจดิ้นรนทะเยอทะยานอยาก เรียกว่าตัณหาอันเป็นสมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด ที่จะทำให้ทุกข์หมดไปหรือดับไปได้ จึงต้องละเหตุ ไม่ทำเหตุให้มีขึ้น เมื่อละตัวเหตุก่อทุกข์ได้ ก็ชื่อว่า นิโรธ ความดับได้แก่การสละ การปล่อยวาง เมื่อทำนิโรธให้เกิดขึ้นแล้ว จิตก็เป็นปกติจิตเพราะไม่มีความทะเยอทะยานดิ้นรนกระสับกระส่ายไปตามอารมณ์ที่เป็นเครื่องล่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความดำริในทางกาม ในทางปองร้ายเบียดเบียนก็ไม่มี เป็นสัมมาสังกัปปะ วาจาที่กล่าว การงานที่ทำ ก็เป็นสุจริต เป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ เมื่อใจเป็นสุจริต การเลี้ยงชีพก็บริสุทธิ์ เป็นสัมมาอาชีวะ ก็เกิดขึ้นด้วยกัน ความเพียรเพ่งพิจารณาเป็นสัมมาสติ การที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสัมมาสมาธิ ก็พากันเกิดขึ้น ในเบื้องต้นยังมีกำลังอ่อน และมีกำลังยังไม่เสมอกัน ก็ยังกำจัดกิเลสชนิดละเอียดไม่ได้ แต่ก็ทำให้ลดน้อยลงได้บ้าง

เมื่อบำเพ็ญอริยมรรคให้เกิดมีกำลังเสมอกันเป็นมัคคสมังคี คือมีกำลังร่วมกัน ก็จักทำการละให้หมดสิ้นไป ด้วยอำนาจของอริยมรรคนั้น เมื่อละได้ก็ชื่อว่า ตัดเครื่องผูกได้ กล่าวคือ ตัดกิเลสเสียได้โดยสิ้นเชิง เปรียบเหมือนต้นทองหลางที่มีใบหล่นสิ้นไป เป็นต้นที่ไม่มีใบ เมื่อไม่มีกิเลสเป็นเครื่องผูก ก็ชื่อว่าเป็นผู้ๆ เดียว จะนั่ง นอน ยืน เดิน ก็เป็นอิสระ ไม่ต้องอยู่ในภายใต้บังคับของกิเลส ท่านจึงเปรียบประดุจนอแรด นี้เป็นทางให้เกิดความสุขอย่างแท้จริง ไม่มีสุขอื่น

จะเทียมถึง ดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

พุทธบริษัทผู้ได้สดับธรรมปฏิบัติดังแสดงมานี้ น้อมมาในภายใน ตั้งใจปฏิบัติ สามารถที่จะยังผลให้เกิดขึ้นได้ตามสมควร แม้จะยังไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานก็อาจยังความสุขให้เกิดมีขึ้นแก่ตน และแก่หมู่ของตนได้ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ โดยนัยที่แสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา

พระราชกวี วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๐๐

กตเม ฉ ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา ฉ อนุตฺตริยานิ ทสฺสนานุตฺตริยํ สวนานุตฺตริยํ ลาภานุตฺตริยํ สิกฺขานุตฺตริยํ ปาริจริยานุตฺตริยํ อนุสฺสตานุตฺตริยํ อิเม ฉ ธมฺมา อภิญฺเญยฺยาติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมมีกถา พรรณนาข้อธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๖ ประการ ตามนัยที่ได้มีมาในทสุตตรสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย พอสมควรแก่กาลเวลา

ดำเนินความตามในพระสูตรนี้ว่า ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๖ ประการอะไรบ้าง ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๖ ประการ คือ ทสฺสนานุตฺตริย ความเห็นอันเยี่ยม ๑ สวนานุตฺตริย ความฟังอันเยี่ยม ๑ ลาภานุตฺตริย ความได้อันเยี่ยม ๑ สิกฺขานุตฺตริย การศึกษาอันเยี่ยม ๑ ปาริจริยานุตฺตริย ความบำรุงอันเยี่ยม ๑ อนุสฺสตานุตฺตริย ความระลึกอย่างเยี่ยม ๑ ธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่ควรรู้ยิ่ง อนุตฺตริย ๖ ประการนี้ ๕ ประการต้น ท่านได้แสดงมาแล้วโดยลำดับ ในที่นี้จักยกขึ้นแสดงเฉพาะข้อที่ ๖ อันเป็นประการสุดท้ายคือการระลึกอันเยี่ยม ซึ่งเรียกว่า อนุสฺสตานุตฺตริย การระลึกหรือนึกของคนเราในโลกนี้มีมากหลายย่อมเป็นไปตามอารมณ์ของแต่ละบุคคล (ระลึกถึงในสิ่งหรืออารมณ์ที่ดี

ก็มี ไม่ดีก็มี เป็นสิ่งที่ล่วงเลยไปแล้วก็มี ยังไม่ทันมาถึงปัจจุบันขึ้นเป็นอารมณ์เหนี่ยวมานึกก็มี เป็นไปเฉพาะหน้าก็มี) ก็แลการระลึกนั้นถ้าไปเกี่ยวข้องกับคนสัตว์หรือสิ่งของที่เกี่ยวกับตน ก็เป็นเหตุให้เกิดความยินดี ยินร้ายไปตามคนสัตว์และสิ่งของนั้น ๆ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสงบ แต่การระลึกเช่นนั้น ก็เป็นอนุสสติเหมือนกัน จัดเป็นอนุสสติในทางโลก ไม่ใช่เป็นอนุสสติในทางธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้โดยนัยแห่งพระสูตรนี้ว่า อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุตฺตลาภมฺปิ อนุสฺสติ เป็นอาทิ ความว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนบางคนบางพวกในโลกนี้ ระลึกถึงการได้บุตรได้ภรรยาได้ทรัพย์สมบัติเป็นต้น ตลอดจนระลึกถึงสมณะ พราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ปฏิบัติผิด อตฺเถสา ภิกฺขเว เนสา นตฺถีติ วทามิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุสสติ ความตามระลึกนั้นมีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าความระลึกนั้น เป็นความระลึกที่ทราม เป็นเหตุสร้างบ้านสร้างเรือน เป็นของปุถุชนคนหนาด้วยกิเลส ไม่ใช่เป็นทางของพระอริยผู้ไกลจากกิเลส ไม่เป็นทางที่จะพ้นไปจากกองทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง การระลึกถึงการได้บุตร ภรรยา ทรัพย์สมบัติเป็นต้นเหล่านั้นธรรมดาของสิ่งเหล่านั้น เป็นของไม่ยั่งยืน ต้องมีความแปรปรวนไปตามธรรมดา ถ้านึกถึงการได้มา ก็น่าจะทำให้ดีใจได้ แต่ถ้าสิ่งเหล่านั้น ต้องแปรปรวนแตกดับก็ต้องเป็นที่ตั้งแห่งกองทุกข์ ทำให้เกิดเป็นทุกข์ร้อนใจ (เพลิดเพลินเมื่อสมความปรารถนาบ้าง) นี้จัดเป็นอนุสสติทางโลก ส่วนในทางธรรม ตามหลักทางพระพุทธศาสนา พระ-

สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนในการทำการพูดการคิด ล้วนแต่ทรงมุ่ง-ให้เป็นไปเพื่อความสงบทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น อนุสสติในทางธรรมโดยตรงจึงทรงยกอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบมาเป็นเครื่องสำหรับนึกเพื่อทำใจให้สงบ แอบแนบอยู่ในอารมณ์เช่นนั้นย่อมเป็นทางทำใจให้เยือกเย็นสงบเป็นสุขสบาย ทั้งเป็นทางให้บัลลุถึงบรมสุขพ้นจากทุกข์โดยประการทั้งปวงได้ อนุสสติในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดงไว้หลายประการ สำหรับในที่นี้จักยกขึ้นแสดงเพียงพุทธานุสสติ ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พอให้เป็นนิทัศนะของท่านผู้สนใจในธรรม พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั้น พระองค์ทรงมีพระคุณน่าระลึกยิ่งนัก **สนฺโต โส ภควา** พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นผู้สงบจากกิเลส ไกลจากกิเลสอาสวะโดยสิ้นเชิง เมื่อจะทรงทำทรงแสดงก็เป็นตัวอย่างที่ดี สมควรที่เราทั้งหลายจะพึงดำเนินตามรอยและรับปฏิบัติตามพระโอวาท แท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนแต่จะได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ยังคงเป็นผู้มีกิเลสเครื่องเกาะเหนี่ยวยึดถือในสัตว์บุคคลและอารมณ์ ทั้งที่เป็นภายในภายนอกนั้นเอง แต่อาศัยพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถพิจารณารู้เห็นตามสภาพความมีจริง เป็นจริง ที่ได้มีอยู่ตามธรรมดา เช่นเห็นคนทั้งปวงรวมทั้งพระองค์เอง ต้องแก่ เจ็บ ตาย ไปตาม ๆ กัน เมื่อความแก่ เจ็บ ตาย มีมาครอบงำแล้ว ไม่มีอะไรเลยที่จะเป็นที่พึ่งอาศัยช่วยป้องกันไว้ได้ บรรดาทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ที่ได้พากันเข้าไปยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา เมื่อถึงคราวพลัดพรากจากไป ก็เป็นเหตุให้เกิด

ความเศร้าสร้อยเสียดายอาลัย เมื่อทรงเห็นสภาพเป็นอยู่เช่นนี้ จึงทรงสังเวชเบื่อหน่ายจนถึงสละสมบัติฆราวาสออกไปแสวงธรรม ที่ทำให้พ้นไปจากความเกาะเกี่ยวอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์โดยประการทั้งปวง ได้ทรงกระทำจิตของพระองค์ให้ตั้งมั่นก่อนแล้ว ทรงพิจารณาตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง จึงเกิดปัญญาความรู้ ความฉลาด ความเข้าใจถูกในสิ่งและอารมณ์นั้น ๆ ทั้งที่เป็นภายใน คือในกายของพระองค์เองทั้งที่เป็นภายนอก เมื่อเกิดปัญญาความรู้ ความฉลาด ความเข้าใจถูกตามความเป็นจริงเช่นนั้น จึงถึงความหลุดพ้นจากความเกาะเกี่ยวยึดถือโดยประการทั้งปวง ด้วยอำนาจเห็นของจริงปรากฏแจ่มแจ้ง ได้ชื่อว่าตรัสรู้ คือ รู้อริยสัจจธรรม ๔ ประการ คือทุกข์ อันเป็นผลซึ่งปรากฏขึ้นแก่ตน สมุทัย คือเหตุที่ให้ทุกข์เกิด นิโรธ ความดับทุกข์อันเป็นส่วนเหตุ มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์อันเป็นเหตุเป็นพระพุทธเจ้า แต่กว่าจะได้ตรัสรู้ ก็ต้องอาศัยที่พระองค์ทรงมีพระอุตสาหะ วิริยะเต็มกำลัง ปรากฏตามพระพุทธประวัติ เกือบแทบจะดำรงพระชนม์ชีพไม่รอด ซึ่งไม่มีคนอื่นที่จะบำเพ็ญเพียรให้เสมอพระองค์ได้ เมื่อได้ตรัสรู้ธรรมอันยิ่งเช่นนั้นแล้ว ก็ไม่ทรงพอพระหฤทัยอยู่ในความสุขเฉพาะพระองค์ ยังทรงเที่ยวเสด็จไปในที่ต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม โดยมิได้ทรงเห็นแก่ความทุกข์ยากส่วนพระองค์เลย ทรงมุ่งสงเคราะห์ผู้อื่นให้ได้รับประโยชน์เป็นที่ตั้ง (เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงชื่อว่า พระองค์ทรงเป็นผู้มีพระคุณมากแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ยากที่ใคร ๆ จะพรรณนาให้สิ้นสุดได้ ท่านเปรียบ

เหมือนนกน้อยบินอยู่บนอากาศ อากาศมีส่วนกว้างขวางกว่านกเหลือ-ประมาณ เมื่อกล่าวโดยนัยหนึ่งซึ่งท่านแบ่งเป็นบท ๆ ก็คงได้พระคุณเป็น ๙ ประการ ซึ่งเรียกว่า อนุสสรณปาฐ คำที่สำหรับนึกหรือสาธยาย ที่ท่านประพันธ์ไว้ว่า อิติปิ โส ภควา เป็นอาทิ โดยเนื้อความย่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลสอาสวะ เครื่องเศร้าหมองหมักดองภายในใจกับทั้งวาสนา พระองค์ทรงละเสียได้ด้วยมรรคญาณนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีพระหฤทัยตลอดจนจิตใจผุดผ่องใสสะอาดปราศจากมลทิน ไม่ทรงหวั่นไหวด้วยโลก-ธรรมทั้งปวง พระองค์ทรงเป็นผู้ควรรับสักการะเคารพนับถือของปวงชน พระคุณความดีของพระองค์เป็นเช่นนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหํ แปลว่า ผู้ควร ผู้ไกล พระผู้มีพระภาคนั้น ได้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบแท้ มิได้วิปริตผิดไปจากความจริง โดยลำพังของพระองค์เอง มิได้มีใครเป็นครูอาจารย์สั่งสอน แม้ผู้ปฏิบัติตามธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วนั้น ก็สามารถละกิเลสทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ เช่นนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ แปลว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชา คือ ความรู้พิเศษ มีประเภทต่าง ๆ ซึ่งนับว่าเป็นวิชชาอย่างสูงในพระพุทธศาสนา และทรงถึงพร้อมด้วยจรณะ คือ ธรรมเครื่องดำเนินให้บรรลุถึงซึ่งวิชชา อันมีความสำรวมในพระปาติโมกข์เป็นต้น พระองค์ทรงมีพระคุณเช่นนี้ จึงทรงพระนามว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ พระองค์เสด็จอุบัติมาในโลกนี้ ได้ทรงบำเพ็ญเพียรให้ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา-

สัมพุทธเจ้าแล้ว เสด็จจาริกไปในคามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ ทรงประทานพระพุทธโอวาทแก่เวไนยนิกรทุกหมู่เหล่า ได้ทรงทำกิจอันเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาประโยชน์แก่เวไนยนิกรนั้น จนประดิษฐานพระพุทธศาสนาลงไว้เป็นหลักฐานมั่นคง เพื่ออนุชนในภายหลังได้ประพฤติปฏิบัติให้ได้ประสพสุขตามสมควร แล้วจึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน นี้จึงทรงพระนามว่า สุคโต พระองค์ทรงรู้แจ้งโลก คือ โอกาสอันได้แก่ปฐพี พร้อมด้วยสัตว์ผู้อาศัย และสังขารปรุงแต่งสิ่งนั้น ๆ ตลอดจนทรงทราบความเปลี่ยนแปลงไปโดยเป็นสภาวธรรม มีเกิดมีดับ มีความแปรปรวน ทรงรู้ตามสภาพแห่งความเป็นไปเช่นนี้ จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู รู้แจ้งโลก พระองค์ทรงเป็นผู้ฉลาดฝึกคนที่มีนิสัยอาจฝึกให้ดีได้โดยมิต้องใช้อาชญา แส้หวายบังคับ ทำคนที่ไม่ดีให้เป็นคนดีได้ มิได้มีใครที่จะเป็นผู้ฝึกได้เยี่ยงพระองค์ จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ทรงเป็นสารถีแห่งบุรุษพึงฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่าพระองค์) ทรงมุ่งแสดงธรรมนั้น ๆ สั่งสอนผู้อื่น เพื่อให้ได้รับความรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมนั้น ๆ (ทรงเปิดเผยไม่มีการซ่อนเร้นปิดบังอย่างอาจารย์บางพวกบางคนเป็นผู้หวงวิชา ซ้ำยังตกอยู่ในอำนาจแห่งอคติ คือความลำเอียงบอกวิชาให้แก่ศิษย์ไม่เสมอกัน คนไหนรักมาก สอนให้มาก รักน้อยสอนให้น้อย ถ้าเกลียด ก็ไม่สอนเสียเลย และปิดบังไว้บางวิชา ไม่บอกให้หมด พระพุทธเจ้า พระองค์มิได้เป็นเช่นนั้น ทรงสั่งสอนไม่มีนอก ไม่มีใน) ทรงแนะนำสั่งสอนเปิดเผยโดยสิ้นเชิง ทรงปรารถนา

จะให้ผู้ได้รับสั่งสอนรู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์ทรงแสดง มิได้ทรงมุ่งต่อลาภหรืออามิส ดังจะเห็นได้ ในสมัยใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน เหล่าพุทธบริษัทได้นำเครื่องสักการะมาบูชาเป็นอันมาก มากระทำสักการะบูชา แม้เช่นนั้น พระพุทธองค์ ยังตรัสแก่พระอานนท์ว่า "อานนท์ ตถาคตไม่ชื่อว่า อันบริษัทสักการบูชาแล้ว ด้วยเครื่องสักการะมีประมาณเท่านี้ ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติธรรมสมควร ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมสักการบูชาพระตถาคตด้วยบูชาอย่างยิ่ง" พระพุทธดำรัสนี้ ส่องความว่า พระองค์ทรงสั่งสอนด้วยพระมหากรุณา มุ่งแต่จะให้ผู้พึ่งได้ประโยชน์ ไม่มุ่งลาภสักการะหรือสินจ้างรางวัล ตลอดจนชื่อเสียง ผู้ใดตั้งใจพึ่ง ตั้งใจปฏิบัติธรรม ธรรมนั้นย่อมจะรักษาผู้นั้นไว้ ไม่ให้ตกลงสู่ฐานะที่ต่ำทราม เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ก็ทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง พึงเห็นพระพุทธดำรัสตอนหนึ่งซึ่งมีมาว่า "วาจาใดไม่จริง และไม่เป็นประโยชน์ แม้เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระตถาคตไม่กล่าววาจานั้นเลย วาจาใดแม้จริงแต่ไม่เป็นประโยชน์ หรือแม้เป็นประโยชน์แต่ไม่จริง เป็นที่ชอบใจของคนอื่นก็ตาม ไม่ชอบใจก็ตาม พระตถาคตไม่กล่าววาจานั้น วาจาใด ทั้งจริง ทั้งเป็นประโยชน์ แม้ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระตถาคตก็กล่าววาจานั้น ในเมื่อเห็นว่าเป็นกาลอันสมควร" ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ไม่ได้ทรงมุ่งประโยชน์ส่วนพระองค์ นำเรื่องที่ไม่เป็นจริง แต่เห็นว่าเขาชอบ มาตรัส เพื่อเป็นการลวงผู้อื่นให้หลงเข้าใจผิด ทำให้เขาชอบอกชอบใจในพระองค์ ทรงมุ่งประโยชน์ ยึด

หลักธรรมเป็นที่ตั้ง ส่วนที่ใครจะชอบหรือไม่ชอบ มิได้ทรงถือเอาประมาณ และทรงชี้ถึงเหตุผล ให้พิจารณาให้เห็นแท้แน่แก่ใจของตนเสียก่อน มิให้เชื่อดายไปตามคำสอนดังพวกศาสดาบางเหล่าซึ่งถือว่าใครพิจารณาคำสอน ถือว่าเป็นบาป เมื่อสอนอย่างไรให้เชื่ออย่างนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์มิได้เป็นเช่นนั้น กลับทรงตำหนิผู้มิได้พิจารณาเสียก่อนแล้วเชื่อลงไปว่า เป็นคนหลงงมงาย พระองค์ทรงสอนให้พิจารณาให้เห็นเสียก่อนจึงเชื่อ เช่นบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ถ้าพิจารณาแล้ว เห็นว่าส่วนไหนไม่ดีมีผลให้เกิดโทษทุกข์มิเป็นไปเพื่อประโยชน์ ก็ให้เว้นในส่วนนั้น ถ้าส่วนไหนดีมีผลให้เกิดคุณประโยชน์และเป็นสุขพึงบำเพ็ญส่วนนั้น นี้เพราะพระองค์ทรงยึดหลักแห่งความจริงที่เป็นไปตามเหตุผล เป็นที่ตั้ง ทั้งพระองค์เองจะทรงทำ หรือตรัสอย่างไรย่อมเป็นตัวอย่างและเป็นที่เชื่อถือของผู้อื่นได้ เพราะไม่มีผิดพลาดเมื่อทรงทำทางกายได้อย่างไร พระวาจาก็ตรัสอย่างนั้น คือ ทรงทำกับตรัสเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระองค์ทรงสั่งสอนเขาอย่างไร ทรงทำได้ตามคำที่สอนเขานั้นทุกประการ มิใช่ว่าสอนเขาอย่างหนึ่ง ตนทำเองอย่างหนึ่ง หรือสอนเขาได้ ส่วนตนทำเองไม่ได้ หรือ ได้แต่สอนไม่ได้ทำเสียเลย พระพุทธเจ้ามิได้เป็นเช่นนั้น ทรงกระทำพระองค์ให้เป็นที่เชื่อถือของผู้อื่นได้โดยสนิทใจ และยังได้ตรัสเตือนไว้อีกว่าถ้าสอนผู้อื่นอย่างใด ควรทำตนอย่างนั้น พึงฝึกหัดตนของตนให้ดีเสียก่อนแล้ว จึงค่อยฝึกหัดผู้อื่น เพราะตนเองย่อมฝึกได้ยาก ด้วยเหตุที่พระพุทธองค์ทรงมีพระพุทธจรรยาอย่างนี้ จึงเป็นที่เคารพนับถือ

ของชนทั้งหลาย (จึงทรงพระนามว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ พระองค์ทรงเป็นผู้ตื่น คือไม่ทรงหลงงมงาย ปราศจากกิเลสเป็นเหตุให้หลงงมงาย จึงเรียกว่าตื่น อันเปรียบด้วยการนอนหลับ เท่ากับว่าเป็นผู้มีกิเลส ผู้ตื่นเป็นผู้ไม่มีกิเลส พระพุทธ-เจ้าเป็นผู้ไม่มีกิเลสจึงชื่อว่าเป็นผู้ตื่น ทรงมีพระปรีชาหยั่งรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ควรและไม่ควร ทรงบำเพ็ญพุทธกิจให้สมควรแก่เหตุการณ์นั้นได้ดี โดยไม่มีความพลั้งพลาด ทรงเป็นผู้เบิกบานเต็มที่ คือทรงพระคุณเต็มที่ ไม่มีบกพร่อง ใช่ว่าจะตื่นอยู่เฉพาะพระองค์ผู้เดียวก็หาไม่ ยังทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นอีก คือ ทรงแสดงธรรมแนะนำผู้อื่นให้ปฏิบัติตามจนละกิเลสอาสวะเสียได้ มิได้มีความเกิดอีก นี้จึงทรงพระนามว่า พุทฺโธ ผู้ตื่น พระองค์ทรงเป็นผู้มีพระคุณสมบัติอันเป็นเหตุชักจูงให้ผู้อื่นเข้ามาคบหา ผู้ใดเข้ามาคบพระองค์ ๆ ก็ทรงสั่งสอนผู้นั้นให้ตั้งอยู่ในความปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ จำแนกแจกอรรถธรรมให้เข้าใจชัด อนึ่ง จัดว่า พระองค์ทรงเป็นผู้มีโชคดี เพราะทรงสามารถประดิษฐาน พระพุทธศาสนาไว้ได้เป็นหลักฐานมั่นคง และในคราวที่ทรงประกาศพระศาสนาอยู่ ก็ปรากฏว่าพวกเดียรถีย์ที่เป็นคณาจารย์ใหญ่ ๆ คิดร้ายเพื่อทำลายพระองค์ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายได้ ตรงกันข้ามยิ่งคิดร้ายต่อพระองค์ พวกของตนก็ยิ่งเสื่อมความนับถือของปวงชนได้พากันมานับถือสักการะบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่งขึ้น แม้ทรงสั่งสอนทรมานโจรและยักษ์ผู้ดุร้าย โจรและยักษ์เหล่านั้นก็ไม่สามารถทำอันตรายพระองค์ได้ ในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้ และยอมเคารพรับคำ

สั่งสอนของพระองค์ พระองค์เป็นผู้ทรงพระคุณเช่นนี้ จึงทรงพระนามว่า ภควา ผู้มีโชค พระคุณทั้งหลายมีนัยดังแสดงมาโดยย่อพอเป็นนิทัศนะนี้ เมื่อจัดรวบรวมให้สั้นบั่นเป็น ๒ ประการ คือ อัตตหิตคุณประการหนึ่ง ปรหิตคุณ ประการหนึ่ง พระคุณตั้งแต่บท อรหํ ถึงโลกวิทู นี้จัดเป็นอัตตหิตคุณ คือพระคุณที่เกื้อกูลแก่พระองค์ ซึ่งมีประจำเป็นส่วนพระองค์ ตั้งแต่ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นต้นไป จัดเป็นปรหิตคุณ คือ พระคุณที่เป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ผู้อื่น) พระคุณทั้ง ๒ ส่วนนี้ มีอยู่ในพระองค์พร้อมมูลบริบูรณ์ทุกประการ เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงเป็นอัจฉริยมนุษย์ เลิศกว่าสรรพสัตว์ในไตรภพหาผู้ใดผู้หนึ่งเปรียบปานมิได้ การระลึกถึงพระคุณของพระสัมมาสัม-พุทธเจ้า จะเป็นไปโดยกว้างขวาง หรือ โดยย่อก็ตาม ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบแห่งใจ เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สงบ ทรงแสดงธรรมก็เป็นไปเพื่อความสงบ เมื่อกระทำใจให้มีพุทธานุสสติเป็นอารมณ์แอบแนบอยู่กับจิต ทำจิตให้ตั้งมั่น ยังอุปจารสมาธิให้เกิดขึ้น ข่มหรือปราบกิเลสที่เกิดขึ้นรุมจิตทำให้กลับสงบระงับ เป็นทางที่จะยังปัญญาให้เกิดขึ้นโดยลำดับ สัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใสก็ย่อมเกิดขึ้นตั้งมั่นอยู่ภายในจิตแรงกล้าขึ้น และอนุสสติเท่าที่ยกขึ้นแสดงไว้นี้ ก็เพียงเพื่อให้เป็นนิทัศนะ แม้นอกจากพุทธานุสสติแล้วอารมณ์ใดอันเป็นอนุสสติเป็นไปเพื่อความสงบ อารมณ์นั้นก็จัดเป็นอารมณ์สมควร เช่น ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม สังฆา-นุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ เป็นต้น จัดเป็นอารมณ์ ที่ควร

ระลึกเช่นเดียวกัน สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า โย จ โข ภิกฺขเว ตถาคตํ วา ตถาคตสาวกํ วา อนุสฺสติ เป็นอาทิ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหว มีใจเลื่อมใสแน่วแน่ ระลึกถึงพระตถาคตหรือสาวกของตถาคต การระลึกนั้นประเสริฐกว่าการระลึกทั้งหลาย เพราะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวง ก้าวล่วงซึ่งความโศก ความร่ำไร ทุกข์ โทมนัส และเป็นไปเพื่ออริยมรรค ทำพระนิพพานให้แจ้ง อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อนุสฺสตานุตฺตริยํ ภิกษุทั้งหลาย นี่เรากล่าวว่า เป็นการระลึกอย่างเยี่ยม

อนุตฺตริย ๖ ประการ คือ ทสฺสนานุตฺตริย ความเห็นอันเยี่ยม สวนานุตฺตริย ความฟังอันเยี่ยม ลาภานุตฺตริย การได้อันเยี่ยม สิกฺขานุตฺตริย การศึกษาอันเยี่ยม ปาริจริยานุตฺตริย ความบำรุงอย่างเยี่ยม อนุสฺสตานุตฺตริย การระลึกอย่างเยี่ยม ตามนัยที่ได้แสดงมาแล้วแต่ละประการ เมื่อท่านผู้ใดได้อบรมทำให้เกิดขึ้นภายในจิต ย่อมเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุถึงซึ่งมรรคผลนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรม พระ-สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสนิคมคาถา แสดงความข้อนี้ไว้ในตอนท้ายแห่งพระสูตรนี้ว่า "ชนเหล่าใดได้การเห็นอันเยี่ยม ได้การฟังอันเยี่ยม ได้ลาภอันเยี่ยม ยินดีในการศึกษาอย่างเยี่ยม บำรุงคนที่ควรบำรุง และเจริญอนุสสติ อันประกอบด้วยความสงัดอันเกษม อันยังบุคคลผู้ปฏิบัติให้บรรลุถึงพระนิพพาน ชนเหล่านั้น ยินดีในความไม่ประมาท มีปัญญา รักษาศีลดีแล้ว ย่อมบรรลุพระนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์

โดยประการทั้งปวง

ท่านผู้สนใจในธรรมทางพระพุทธศาสนา เมื่อได้สดับและทราบเนื้อความในอนุตตริยนี้แล้ว ตั้งใจอบรมกระทำให้เกิดขึ้นแนบแน่นภายในจิต แม้จะยังไม่ได้บรรลุถึงพระนิพพาน เพราะอินทรีย์ยังอ่อนก็ดี ก็ยังจะเป็นทางทำจิตให้สงบได้ ได้รับความสุขตามสมควรแก่ความปฏิบัติ และการตั้งใจปฏิบัติเช่นนี้ ก็ยังได้ชื่อว่า ปฏิบัติบูชาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติอย่างยิ่ง แสดงมาในอนุตตริยสูตร พอสมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระเทพญาณกวี วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๖

อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา
อุสุการา นมยนฺติ เตชนํ
ทารุํ นมยนฺติ ตจฺฉกา
อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตาติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันมีมาในทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ อันเป็นไปในทางธรรม

ธรรม อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ย่อมทรงแสดงเป็นไปตามธรรมดา เป็นไปตามเหตุผล ตามสภาพความเป็นจริงตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงที่สุด ซึ่งบุคคลผู้ตั้งใจพิจารณาแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง แต่ทั้งนี้ ก็ต้องอาศัยการศึกษา ด้วยการฟัง การอ่านตำรับตำราเป็นเบื้องต้น ด้วยความสนใจ แล้วน้อมเข้ามาภายในใจพิจารณาเนื้อความนั้นให้เข้าใจชัด จึงจะชื่อว่า ถือเอาประโยชน์จากการฟัง การศึกษา และเป็นทางให้ได้รับความรู้จริงเห็นจริง ตามสภาพความเป็นจริง เมื่อได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามความเห็นที่เป็นจริงตามธรรมนั้น ๆ ย่อมจะทำตนให้ก้าวขึ้นสู่ความดีงาม พ้นจากความ

ชั่วได้โดยประการทั้งปวง แต่ถ้าผู้ฟัง ผู้ศึกษา เพียงหาความรู้ แต่ไม่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติตาม ก็ไม่ทำให้ความประพฤติผิดแผกไปกว่าเดิมได้ เมื่อกายวาจาใจ เคยทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่วอยู่อย่างไร ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น ต่อเมื่อได้ฟังได้ศึกษามีความรู้แล้ว ตั้งใจปฏิบัติตาม ละในส่วนที่ควรละ เจริญ คือทำในส่วนที่ควรทำ ทุกคนด้วยกัน ล้วนแล้วแต่มุ่งที่จะเป็นคนดีอยู่ด้วยกัน การฟัง การศึกษาก็มีอยู่มาก แต่ก็ไม่ได้รับผลตามที่ปรารถนาโดยทั่วถึงกัน ที่เป็นเช่นนี้ ตามทางพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เพราะอาศัยความประมาทเลินเล่อ เข้าครอบงำจิตใจ ทำให้เพลิดเพลินไปตามอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปในวัยบ้าง ในความไม่มีโรคบ้าง ในชีวิตบ้าง เมื่อมีความประมาทอยู่เช่นนี้ ย่อมทำให้เพลิดเพลินไปตามอารมณ์ที่เป็นส่วนโลก เข้าใจเสียว่า เรายังเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว โรคภัยไข้เจ็บไม่เบียดเบียน ชีวิตของเรายังห่างไกลต่อความตาย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงยังไม่สนใจ ไม่ขมักเขม้นรีบทำคุณงามความดี ไม่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม แต่ส่วนร่างกายย่อมแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเข้าไปใกล้ต่อความตายทุกวันทุกเวลา ท่านจึงเปรียบไว้ว่า เหมือนแม่น้ำน้อย ในคราวฤดูแล้ง มีแต่จะเหือดแห้งไปฝ่ายเดียว ท่านจึงสอนให้บรรเทาความประมาท ละความประมาท รีบทำความดี เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีศีรษะถูกเพลิงไหม้ ต้องรีบดับโดยเร็ว ฉะนั้น.

ทุกคนล้วนมีตนเป็นที่รัก ไม่มีสิ่งอื่นซึ่งจะยิ่งไปกว่าตน ต้องการเป็นคนดีอยู่ด้วยกัน ต้องการให้ตนได้รับความเจริญเป็นที่ไปใน

เบื้องหน้า นี้เป็นข้อประสงค์ แต่ย่อมไม่ได้ผลสมประสงค์เสมอกันทุกคนไป เพราะการทำนั้นเองเป็นเหตุ ในบางคราวบางครั้ง มุ่งผลให้แก่ตนเกินไป จนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว มุ่งเฉพาะตัวเท่านั้น คนอื่นจะเป็นอย่างไร ไม่คำนึงถึง ผู้เช่นนี้ ไม่ชื่อว่าเป็นผู้รักตนที่แท้จริง เพราะมีแต่จะเพิ่มความชั่วให้แก่ตนเอง ไม่เป็นทางที่จะยกตนให้ก้าวขึ้นสู่ความดีได้ ตามปกติวิสัยของบุคคลผู้ที่ไม่ได้ศึกษาอบรม ยังหนาแน่นไปด้วยกิเลสภายใน คือ ความโลภ โกรธ หลง มักจะมีความคิดความเห็นเข้าแก่ตัว เมื่อจะทำ จะพูด จะคิด ย่อมถือเอาตนของตนเป็นที่ตั้ง ผู้เช่นนี้มักไม่เห็นโทษของตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงสอนให้คอยเตือนตนของตนด้วยตน พิจารณาดูตนของตนด้วยตน ทั้งนี้ ก็เพราะตนเองนั้นแล เป็นหลักใหญ่ เป็นบ่อเกิดแห่งความดีความชั่วทั้ง ๒ ประการ คนอื่น สิ่งอื่นเป็นเพียงปัจจัยภายนอกเท่านั้น และจะมาทำให้ใครดีใครชั่วไม่ได้ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ตัวทำขึ้นเองทั้งนั้น เมื่อตนทำขึ้นเองแล้ว ก็ต้องคอยดูตัวของตัวเอง และเตือนตนเอง คนอื่นจะช่วยดูได้ ก็เพียงเท่าที่พบเห็น จะช่วยเตือนได้ก็เท่าที่รู้ ไม่เหมือนตนของตนเอง เพราะรู้เห็นอยู่ทุกขณะที่ทำ ตามปรกติของคนโดยมาก มักไม่คอยพิจารณาดูตน คอยจ้องมองดูแต่ผู้อื่น คอยมองเพ่งแต่โทษของผู้อื่น การที่คอยเพ่งมองดูโทษของผู้อื่นโดยส่วนเดียว ไม่ใช่เป็นทางดี มีแต่จะเพิ่มโทษของตนให้มากขึ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสไว้ว่า "ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน เป็นต้น แปลความว่า บุคคลมัวมุ่ง

มองแต่จับผิดโทษของผู้อื่นอยู่ร่ำไป อาสวะคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่ดองอยู่ในสันดาน ย่อมเจริญแก่กล้าขึ้น เขาไกลจากความสิ้นไปแห่งอาสวะ" ธรรมดาโทษคือความชั่วของคนอื่น แม้เล็กน้อยก็เห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนแม้เท่าภูเขาเห็นได้ยาก ทั้งนี้ ก็เพราะค่าที่คอยเข้าแก่ตัวดังกล่าวแล้ว จึงยากที่จะยกตนของตนให้ก้าวขึ้นสู่ความดีได้ เพราะฉะนั้น การเตือนตน พิจารณาดูโทษของตน จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของผู้มุ่งความดี เมื่อพิจารณาดูตนของตนแล้ว ว่าเป็นอย่างไร ประกอบไปด้วยคุณหรือโทษ ถ้าเห็นว่าเป็นโทษหรือเป็นทางให้เกิดโทษ ก็ให้ตักเตือนเพื่องดเว้น ถ้าเห็นว่าเป็นคุณ หรือเป็นทางให้เกิดคุณ ก็จงเตือนตนให้รักษาไว้หรือรีบทำให้เกิดทวียิ่ง ๆ ขึ้น แต่ธรรมดาของจิตใจอันเป็นไปในความนึกคิด มักจะตกไปในธรรมดาฝ่ายต่ำ ธรรมดาฝ่ายต่ำชักนำไปได้ง่ายกว่าฝ่ายสูง ท่านจึงสอนให้ฝึกหัดดัดตนของตน ดังพุทธนิพนธ์ภาษิตซึ่งได้ยกไว้ในเบื้องต้น ซึ่งมีความว่า "ผู้ไขน้ำ ย่อมนำน้ำไปได้ ช่างทำลูกศร ย่อมดัดลูกศรให้ตรงได้ ช่างถากไม้ ย่อมดัดไม้ให้ตรงได้ บัณฑิต ย่อมฝึกตนได้" ใจความของพระพุทธภาษิตนี้ ก็ทรงสอนให้มุ่งฝึกหัดดัดตนของตน โดยยกเหตุภายนอกมาเป็นเครื่องเปรียบเทียบ. น้ำก็ดี ไม้ก็ดีซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นของไม่มีชีวิตจิตใจ ผู้ต้องการยังทำได้ตามความประสงค์ น้ำย่อมไหลไปตามแม่น้ำลำคลอง ชาวนาก็หาวิธีทำเป็นรางให้น้ำไหลเข้าสู่นาเลี้ยงข้าวกล้าได้ ไม้ที่คด นายช่างก็นำมาดัดมาถากให้ตรงได้ ส่วนคนเราต่างก็มีชีวิตจิตใจอยู่ด้วยกัน ไฉนจะฝึกหัดดัดให้ตรงไม่ได้

ทุกคนที่เกิดมา ในเบื้องต้น ไม่ได้มีอะไรมาเลย ล้วนแล้วแต่มาทำขึ้นใหม่ทั้งนั้น ตั้งต้นแต่วิชาความรู้ ก็ไม่ได้ติดตัวมา ต้องมาศึกษาขึ้นใหม่ นอกจากนี้ก็มีอีกมาก ซึ่งไม่ได้มีประจำตัวมาแต่เบื้องต้น ที่เห็นได้ง่าย ๆ เช่นเป็นคนติดหมาก บุหรี่ ดื่มสุรา เล่นการพนัน ชินเข้าก็เลยติดหมาก ติดบุหรี่ ติดสุรายาเมา ติดการพนัน เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งไม่ได้ติดมาแต่เดิม มาฝึกหัดและติดขึ้นใหม่ เมื่อมาทำให้เกิดขึ้นใหม่ได้ ก็ต้องละได้เช่นกัน เว้นไว้แต่จักไม่คิดพยายามเพื่อละเท่านั้น หรือบางคนบางท่านอาจสำคัญไปว่า เป็นของเล็กน้อย ความจริงสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่เป็นของเล็กน้อย เป็นทางแห่งความเสื่อมจากคุณความดี เป็นทางเสื่อมแห่งทรัพย์สมบัติ พึงเห็นเช่นสุรา เมื่อดื่มมีความมึนเมาเกิดขึ้น ก็ทำให้เป็นผู้ประมาท ท่านจึงจัดเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คนเมาแล้ว ย่อมทำได้ในสิ่งที่คนธรรมดาทำไม่ได้หมดความละอาย ทั้งเป็นทางให้ใช้จ่ายทรัพย์หมดสิ้นไปโดยไร้ประโยชน์ แทนที่จะนำทรัพย์เหล่านั้นมาเลี้ยงครอบครัวของตน ก็ไม่ได้มา เล่นการพนัน เป็นการเสี่ยงได้เสี่ยงเสีย แต่ก็มีส่วนเสียนั่นแหละมากกว่าส่วนได้ ผู้เล่นการพนัน ต้องถึงความล่มจมสูญสิ้นทรัพย์สมบัติ เท่าที่ปรากฏอยู่ก็เป็นจำนวนไม่น้อย ผู้ที่รวยเพราะการพนันน้อยนัก หรือแทบจะไม่มี เมื่อตนเป็นผู้ขัดข้องด้วยทรัพย์สมบัติเช่นนั้นแล้วก็นำให้ทำทุจริตต่าง ๆ เช่นฉ้อโกงเขาบ้าง ลักเขาบ้าง ไม่มีทางที่จะนำไปสู่คุณความดีเลย นี้เป็นเพียงส่วนภายนอกที่ได้มาทำให้เกิดขึ้นใหม่ ถ้ายิ่งเป็นส่วนภายใน ก็ยิ่งซ้ำร้าย ทั้งเมื่อเกิดมีขึ้นแล้ว ละได้

ยากแสนยาก เช่นความอยากได้ในสิ่งที่ชอบ ความโกรธความเกลียดในสิ่งที่ไม่ชอบ ความหลงมัวเมาในสิ่งนั้น ๆ เหล่านี้ เมื่อทวีแรงกล้าขึ้น ข่มไว้ไม่ได้ ก็ทำให้ประพฤติทุจริตด้วยอาการต่าง ๆ ฆ่าเขาบ้าง แย่งชิงลักฉ้อคดโกงกันบ้าง เบียดเบียนประทุษร้ายกันบ้าง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ละได้ยาก ต้องหาอุบายวิธีที่จะพึงละ แต่ก็ไม่พ้นจากการฝึกหัดดัดตนของตนนั่นแหละ ผู้มีปัญญาเมื่อมีความรักตน ต้องการให้ตนเป็นคนดี ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า จึงต้องฝึกตนของตน การฝึกตนนั้น ก็ไม่ใช่ง่ายนัก แต่ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งสุดวิสัยซึ่งจะทำไม่ได้ เพราะว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงสั่งสอนในเรื่องที่คนทำไม่ได้ แต่ที่ปรากฏว่าเป็นของยาก ก็เพราะผู้นั้นไม่พยายามฝึก ปล่อยจิตของตนไปเกลือกกลั้วเคยชินอยู่กับความชั่วเสียเป็นส่วนมาก โดยมากมัวปล่อยไปตามบุญตามกรรม กาลเวลาที่ปล่อยให้ล่วงไป มีจำนวนมากกว่ากาลเวลาที่ฝึกหัดจิตของตนหลายเท่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นการฝึกหัดดัดได้ยากอยู่เอง จึงไม่สามารถที่จะยกตนให้ขึ้นสู่ความดี พ้นจากส่วนที่เป็นโทษได้ ตนเมื่อฝึกได้ดีแล้ว ย่อมสมควรเป็นที่รองรับคุณความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป อุบายวิธีที่ว่าด้วยการฝึกตนดัดตนนั้นมีมากมายหลายประการ ทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด ในที่นี้จักยกขึ้นกล่าวเพียงบางประการ เพื่อเป็นทางปฏิบัติของผู้มุ่งคุณความดี

๑. ให้ตั้งสัตย์ไว้ในใจ มีความตรงต่อกาลเวลา และทำธุระการงานอันเป็นหน้าที่ของตนให้สำเร็จทันกาลทันเวลา ไม่ทอดทิ้งให้เนิ่นช้าอันจักเป็นเหตุให้เสื่อมจากประโยชน์ที่จะพึงได้ ทำกิจการงานตรงต่อ

เวลา ด้วยความบากบั่น ไม่ให้คั่งค้าง มีความซื่อสัตย์ สุจริต มีศีล มีธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยประการใดประการหนึ่ง

๒. มีความอดทน ไม่ย่อท้อต่อกิจการงานที่ทำ มีจิตใจมั่นคง มุ่งความสำเร็จผลเป็นเบื้องหน้า ไม่เกียจคร้านในกิจการงาน

๓. เมื่อทำกิจการงาน พึงมีสติความระลึก และมีสัมปชัญญะ ความใคร่ครวญพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงทำ เพื่อป้องกันความพลั้งพลาด

๔. ทำใจให้มีสมาธิ คือฝึกหัดใจของตนให้ตั้งมั่นแน่แน่วอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ ไม่ปล่อยใจให้เป็นไปตามอารมณ์ที่มากระทบ เช่นอารมณ์ที่น่าใคร่น่าพอใจ อันเป็นส่วนอิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา และที่เป็นส่วนอนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนามาประสบ ไม่ทำใจให้เพลิดเพลินในส่วนที่ชอบ ไม่เศร้าโศกเสียใจหรือเกลียดชังในอารมณ์ที่ไม่ชอบ ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เท่าทันต่ออารมณ์นั้น ๆ ให้เห็นเสียว่า เป็นสักแต่ว่าอารมณ์ เกิดขึ้นชั่วครั้งชั่วคราวแล้วก็ดับไป ไม่มั่นคงถาวรอยู่ได้เท่าไรนัก หรือหัดนึกคิดถึงความแก่ เจ็บ ตาย ความที่จักต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจ และความที่สัตว์เป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว ทั้งนี้ เพื่อเป็นเครื่องบรรเทาความประมาทมัวเมาระเริงหลงในสิ่งนั้น ๆ และบรรเทาเหล่ากิเลสมีความโลภอยากได้ ความโกรธเคืองประทุษร้าย และความหลงไม่รู้จริง อันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดอกุศลทุจริตประพฤติผิดไป อันจะนำโทษและทุกข์มาให้ ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เท่าทันและเห็นจริงต่ออารมณ์หรือสิ่งนั้น ๆ ว่า ไม่ยั่งยืนคงทนถาวร

เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไป เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และใช่ตัวตนสัตว์บุคคลเราเขา นี้เป็นทางที่จะถอนความโลภความอยากได้ ความโกรธเคืองประทุษร้าย และความหลง ความมัวเมาให้หมดสิ้นไป

การฝึกตนเป็นสิ่งสำคัญของบุคคลทั่วไป แม้จะฝึกจะดัดให้หลุดไปจากความชั่วยังไม่ได้โดยเด็ดขาด ก็ยังจะเป็นทางที่ยกตนของตนให้ขึ้นสู่ความดีได้ และสมควรเป็นที่รองรับคุณความดีที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จะทำ จะพูด จะคิด ก็ปราศจากสิ่งที่เป็นทางให้เกิดโทษ เป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น ผู้มีตนอันได้รับการฝึกดีแล้ว ตนเองก็เป็นคนดี มีความสุข แม้จะไปเกี่ยวข้องแก่คนอื่น ก็นำผู้ที่เกี่ยวข้องให้ได้รับความสุขไปด้วย

ผู้มีปัญญา จึงสมควรที่จะพยายามฝึกหัดดัดตนของตน ยกตนให้ขึ้นสู่คุณงามความดี พยายามฝึกหัดไปทีละน้อย ๆ ไม่ปล่อยให้กาลเวลาล่วงไปเปล่า ก็ย่อมเป็นปัจจัยยกตนให้ขึ้นสู่ระดับสูงได้ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ มีอรรถาธิบายตามที่ได้บรรยายมา ด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระเทพญาณกวี วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันเสาร์ที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ
มา กตฺถ ปาปกํ กมฺมํ อาวิ วา ยทิวา รโห
สเจ จ ปาปกํ กมฺมํ กริสฺสถ กโรถ วา
น โว ทุกฺขา มุตฺตยตฺถิ อุเปจฺจาติ ปลายตนฺติ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะ พรรณนาศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา ซึ่งเป็นที่พึ่งที่เคารพนับถือของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การฟังธรรมของท่านผู้สนใจธรรมะ ในทางพระพุทธศาสนา

อันคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมแสดงทางที่จะดำเนิน ด้วยการให้พิจารณารู้ตามความเป็นจริงในเนื้อความของธรรมะนั้น ๆ ให้เป็นธัมมัญญู คือรู้ธรรม พิจารณาเนื้อความของธรรมะจนได้เข้าใจเนื้อความนั้น ก็ได้ชื่อว่าอัตถัญญู แต่นั้นก็จักได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อกระทำตนของตนให้ก้าวขึ้นสู่คุณงามความดีโดยลำดับ ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นธัมมานุธัมมปฏิบัตติ ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ก็จะได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่ดีงามทางกาย ทางวาจา ทางใจ เพราะความดีงามเช่น

นี้ เมื่อเกิดขึ้นในบุคคล ก็ได้ชื่อว่า เป็นคนดีงาม ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ล้วนเป็นความจริง ทรงแสดงไปตามเหตุและผล แม้เช่นนั้นก็ยังมีบุคคลผู้ที่ไม่ได้ตั้งใจจะศึกษาประพฤติปฏิบัติ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยความเป็นผู้ประมาท มัวเมา เลินเล่อในวัย เข้าใจเสียว่า ตนยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ยังไม่จำเป็นที่จะต้องประพฤติปฏิบัติธรรมะ มัวเมาในความไม่มีโรค เห็นว่าเรายังเป็นผู้มีอวัยวะร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ โรคภัยไข้เจ็บก็ยังไม่เบียดเบียนบีฑา มัวเมาในชีวิต เห็นเสียว่า ความเป็นอยู่ของเรายังจะต้องยืนยาวนานต่อไป เมื่อมีความประมาทมัวเมาในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิตอยู่ ก็ไม่ประกอบกิจที่ดีที่ชอบ คือไม่สนใจที่จะศึกษาที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะไม่ได้บรรลุผลที่ดีที่ชอบ ความประมาทนั้น เมื่อครอบงำจิตใจของผู้ใด ก็ทำบุคคลผู้นั้นให้มีจิตเลินเล่อประกอบด้วยความเพลิดเพลิน มัวเมาในทางที่จะทำให้ตนของตนจมอยู่ในความชั่ว อันจะนำทุกข์มาให้เป็นผล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกอบไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น เมื่อจะทรงแสดงธรรมสั่งสอนย่อมชักนำให้หมู่สัตว์ปฏิบัติดำเนินตนไปสู่ความสุขเป็นเบื้องหน้า ทรงชี้เหตุและผลให้บุคคลได้เห็นโดยประจักษ์ ธรรมะที่ทรงแสดงไว้นั้นมีนัยเป็นอันมาก แต่จะมีมากสักเท่าไรก็ตาม จุดประสงค์ก็มารวมอยู่ที่ทรงสั่งสอนให้ผู้ปฏิบัติพ้นจากความทุกข์ ประสพซึ่งความสุขเท่านั้น พระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนในเรื่องนี้ โดยปริยายหนึ่ง ดังพระพุทธภาษิตที่ได้ยกเป็นนิกเขปบทไว้ในเบื้องต้นว่า **สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส สเจ โว**

ทุกฺขมปฺปิยํ เป็นอาทิ แปลความว่า ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่าน ท่านก็อย่าทำกรรมเป็นบาปทั้งในที่ลับที่แจ้ง แต่ถ้าท่านทั้งหลายยังขืนทำกรรมเป็นบาปไซร้ ท่านจะไม่พ้นทุกข์ได้เลย แม้ตั้งหน้าหนีในที่ต่าง ๆ ก็ดี ดังนี้

ใจความของพระพุทธภาษิตนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ย่อมจะเห็นได้โดยชัดเจนว่า พระองค์ทรงมุ่งสั่งสอนให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความสุขโดยแท้จริง เพราะว่าความทุกข์นั้นย่อมไม่เป็นสิ่งที่ใคร ๆ จะพึงปรารถนาอยากได้ แม้แต่เพียงได้ยินถ้อยคำว่าทุกข์ ๆ เช่นนี้ ก็ไม่ปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟัง แต่จะปรารถนาหรือไม่ปรารถนาก็ตาม ก็ย่อมปรากฏด้วยกันทุกคน ต่างกันอยู่ก็แต่เพียงว่า จะมีทุกข์มากหรือมีทุกข์น้อยเท่านั้น

ทุกข์ได้แก่ความไม่สบายกายไม่สบายใจนั่นเอง และความทุกข์นั้น ๆ เกิดขึ้นก็เกิดมาจากการกระทำความชั่วที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งตนได้ทำขึ้นเอง ทางที่เป็นบาปอกุศลอันเป็นความชั่วที่จะบังเกิดขึ้นได้นั้นเมื่อกล่าวโดยย่อก็มีอยู่สามทาง คือทางกาย เรียกว่ากายทุจริต ทางวาจาเรียกวจีทุจริต ทางใจเรียกว่ามโนทุจริต กายทุจริต ทำความชั่วทางกายมีอยู่สามอย่างคือ การฆ่า ฆ่ามนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ๑ ลักขโมยฉ้อโกงสิ่งของ ๆ เขา ๑ ประพฤติผิดประเพณีในทางกาม ๑ ทั้ง ๓ นี้ เป็นความชั่วทางกาย จึงเรียกว่า กายทุจริต วจีทุจริต ความชั่วทางวาจานั้น ท่านจำแนกไว้ ๔ ประการคือ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ เป็นบาปเป็นความชั่ว ทั้ง ๔

นี้เป็นความชั่วทางวาจาจึงเรียกว่า วจีทุจริต มโนทุจริต ความชั่วทางใจ ท่านจำแนกไว้ ๓ อย่าง คือ ความละโมบอยากได้ คือความเพ่งเล็งของ ๆ เขา ๑ ความขุ่นแค้นพยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากคลองธรรม ๑ ความชั่วทั้ง ๓ อย่างนี้เกิดขึ้นทางใจ เรียกว่ามโนทุจริต ความชั่วอันเป็นส่วนบาปทั้ง ๓ ประการ ดังที่กล่าวมานี้ เมื่อจะเกิดขึ้นก็เกิดสืบเนื่องมาจากกิเลส ซึ่งเป็นมูลหรือเป็นเหตุอันมีอยู่ภายในใจนั่นเอง กิเลสที่เป็นต้นเค้า หรือเป็นมูลรากที่จะยังบาปอกุศลให้เกิดขึ้นมีอยู่ ๓ ประการคือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธเคืองประทุษร้าย โมหะ ความหลงงมงาย ๓ ประการนี้ เป็นต้นเค้าแห่งความชั่ว เพราะกิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ เท่ากับว่าเป็นรากเง่าเค้ามูลให้เกิดโลภะ ได้แก่ตัวอยากได้ เมื่อแรงออกไปก็ถึงอภิชฌา มุ่งให้ได้ไม่เลือกว่าดีหรือชั่ว ผิดหรือถูก โทสะ ความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นก็ประทุษร้ายใจ ทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย เมื่อแรงขึ้นก็ให้เกิดพยาบาทมุ่งร้ายล่วงออกไปทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง โมหะ ความหลง เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจก็ทำให้หลงงมงาย เมื่อแรงขึ้นไปก็ทำให้เกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิด เห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิดเห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เพราะเหตุนี้ คนเราเมื่อปล่อยให้กิเลสทั้ง ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เกิดขึ้น ย่อมจะเป็นเหตุให้กระทำความชั่วได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะว่าบุคคลผู้ที่ถูกโลภะครอบงำ จึงเป็นเหตุให้กระทำการปล้นเขาบ้าง ลักเขาบ้างแย่งชิงเขาบ้าง ฉ้อโกงเขาบ้างเป็นต้น โลภะนี่เกิดขึ้นครอบงำจิตแล้ว

ก็ให้จิตมีอาการเป็นไปต่าง ๆ และบังคับให้กายให้วาจาทำไปตามอำนาจของโลภะ โทสะ เกิดขึ้นในเบื้องต้นก็ประทุษร้ายใจ ทำใจให้เดือดร้อน ให้ผู้นั้นมีจิตใจร้อนระอุอยู่ในภายใน เมื่อปล่อยให้โทสะเกิดขึ้นครอบงำใจ โทสะก็เข้าไปเป็นเจ้าของ ๆ จิตใจ บังคับกายวาจาให้ทำชั่วในทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง เช่นให้ฆ่าเขา ให้ประทุษร้ายเขาด่าว่าเขา เป็นต้น เมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจของโทสะแล้ว ก็เป็นเหตุให้กระทำความชั่วอันเป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น เมื่อโมหะ ความหลงไม่รู้เท่าต่อความเป็นจริง เพราะไม่พิจารณาให้รู้จัก เกิดขึ้นครอบงำจิตใจก็กระทำให้หลงงมงาย เมื่อแรงกล้าออกไป ก็ให้เห็นผิดเป็นถูกเห็นถูกเป็นผิด เห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เพราะเหตุนี้ คนผู้ที่ปล่อยให้กิเลสอันเป็นมูลเหล่านี้เข้าครอบงำจิตของตนเสียได้แล้ว ก็จะนำให้ตนกระทำบาปอกุศล อันเป็นความชั่วให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของตนอยู่เนืองนิจยากที่จะถอนขึ้นได้ เมื่อผู้ที่มีปัญญาพิจารณาก็จะเห็นได้ว่ากิเลสอันเป็นมูลรากฐานทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่จิตโดยตรงเมื่อเกิดขึ้นแก่จิตแล้วก็ทำจิตให้มัวหมอง กายวาจาซึ่งเป็นอาการของจิตก็กระทำไปตามอำนาจของจิต กิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของจิตท่านจำแนกไว้ ๓ ชั้น คือ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียดอย่างหยาบเป็นเหตุให้ทำความชั่วทางกายวาจา ได้แก่อภิชฌา ความมุ่งที่จะให้ได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาทมุ่งร้ายผู้อื่น มิจฉาทิฏฐิเห็นผิด คือ เห็นดีเป็นชั่วเห็นชั่วเป็นดี เป็นเหตุให้ประพฤติชั่วทางกายบ้าง วาจาบ้าง ด้วยความตั้งใจ อย่างกลางเป็นเหตุให้กลุ้มรุมจิต สืบเนื่อง

มาจากอะไร ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่า อภิชฌาสืบเนื่องมาจากโลภะ ความอยากได้ หรือราคะ ความยินดีชอบใจติดอยู่ในสิ่งที่ชอบ พยาบาท มุ่งร้ายสืบเนื่องมาจากโทสะ ทำใจให้เดือดร้อน มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดสืบเนื่องมาจากโมหะ ความหลง เหล่านี้เกิดขึ้นที่ใจทำให้กระวนกระวาย อย่างละเอียดเป็นกิเลสที่นอนจมอยู่ภายในจิต ซึ่งเรียกว่า อนุสัย ราคะหรือโลภะ ก็สืบเนื่องมาจากราคะที่เป็นอนุสัย ได้แก่ ความยินดีชอบใจที่นอนจมอยู่ภายในจิต โทสะก็สืบเนื่องมาจากปฏิฆะ ความไม่ชอบใจที่นอนจมอยู่ในจิต โมหะก็สืบเนื่องมาจากอวิชชาความไม่รู้ตามความจริงที่นอนจมอยู่ในจิต กิเลสที่นอนจมอยู่ในจิตนี้ เมื่อไม่มีอะไรมากระทบก็สงบอยู่ ไม่แสดงอาการให้ปรากฏ เมื่ออารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะคือเรื่องราวผ่านเข้ามากระทบก็ทำให้ฟุ้งขึ้น ทำให้เกิดความยินดีบ้าง ความยินร้ายบ้าง ทำให้จิตเศร้าหมองขุ่นมัว เพราะอำนาจราคะ หรือโลภะ โทสะ แล้วแสดงอาการออกไปเป็นอภิชฌาความยินดี โทมนัสความยินร้าย และเป็นเหตุให้ทำชั่วต่อ ๆ ไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้คอยตามรักษาจิตของตนไว้ อย่าให้ความยินดี ยินร้ายอันเป็นตัวกิเลสเข้าครอบงำ คือ ให้คอยสำรวมระวังอย่าให้จิตตกไปในอำนาจของกิเลสได้ แต่การที่จะรักษาจิตให้สงบระงับได้เช่นนั้น ก็ไม่ใช่เป็นของที่จะทำได้ง่าย ต้องอาศัยความพากเพียรพยายามกระทำการรักษา โดยนัยหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้กำหนดดูจิตที่ประกอบไปด้วยอาการ คือ จิตประกอบไปด้วยราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ก็ให้รู้ เมื่อจิตสงบ

จากราคะ โทสะ โมหะ ก็ให้รู้ หรือว่าจิตที่ประกอบไปด้วยราคะหรือโลภะ นั้นเป็นเพราะอะไร ก็เพราะมีกามฉันทะ คือความพอใจในกามนั่นเองเข้ามาครอบงำซึ่งจัดเป็นนิวรณ์ จิตจึงประกอบไปด้วยราคะ จิตประกอบด้วยโทสะก็เพราะมีพยาบาทเกิดขึ้น หรือโทสะเป็นเหตุให้เกิดพยาบาทต่อเนื่องกัน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นที่จิตก็ทำจิตให้ประกอบด้วยโมหะ คือความหลง ความหลงนั้นเองแสดงออกไปก็เป็นถีนมิทธะ ความง่วงเหงาหาวนอน อุทธัจจะกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแนะนำ ให้พิจารณาดูจิตที่ประกอบไปด้วยราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ หรือสงบจากราคะ โทสะ โมหะ อยู่เช่นนั้น พิจารณาดูให้เห็นตามเป็นจริง กิเลสทั้ง ๓ กองซึ่งเป็นส่วนชั่ว ทนปัญญาพิจารณาไม่ได้ ก็สงบไป เมื่อราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น สงบไปจากจิต จิตก็ถึงความสงบผ่องใส พิจารณาจิตที่สงบผ่องใสเช่นนั้นได้ความสงบก็จะเกิดมีขึ้นโดยลำดับคือละเอียดขึ้น เมื่อสงบยิ่งขึ้นโดยลำดับ จนถึงพิจารณาให้รู้เท่าทันต่อความเป็นจริง ความเอิบอิ่มใจซึ่งเรียกว่าปีติก็ย่อมจะเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การที่จะไปกระทำความชั่วด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นอันหมดไป ย่อมจะได้รับความสุขที่แท้จริงเป็นผล กระทำตนของตนให้พ้นไปจากความทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้

เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาพิจารณา เมื่อเห็นโทษของการกระทำความชั่วเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เช่นนั้นแล้ว ก็สมควรที่จะพยายาม

กระทำการปลูกจิตของตนให้เว้นจากบาป คือความชั่วทั้งในที่ลับและเปิดเผย ด้วยอาการที่มาสำรวมระวังรักษาจิตของตน และพิจารณาให้รู้เท่าทันต่อความเป็นจริง เมื่อเป็นเช่นนี้ บาปความชั่วก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อบาปอันเป็นความชั่วอันตนไม่ได้กระทำ ทุกข์ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น มีแต่จะกระทำให้ถึงความสุขได้ ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันพุธที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๑๐

โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุปฺปญฺโญ อสมาหิโต
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปญฺญวนฺตสฺส ฌายโตติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาพรรณนาศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ ความฉลาดในทางธรรม และส่งเสริมสัมมาปฏิบัติของท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรมะในทางพระพุทธศาสนา

ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั้น ย่อมเป็นนิยยานิกธรรมนำบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้พ้นไปจากความทุกข์ เมื่อได้ตั้งใจศึกษาให้รู้ให้เข้าใจแล้วน้อมเข้ามาปฏิบัติภายในจิตใจของตน อย่างต่ำก็ย่อมจะเป็นเครื่องกระทำให้เป็นผู้ดีงาม

ธรรมะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงก็ทรงมุ่งที่จะให้ผู้ฟังได้รับความรู้ความเข้าใจ เพราะทรงแสดงประกอบไปด้วยเหตุและผล คือมีเหตุและมีผลส่องถึงกัน เมื่อผู้ฟังได้พิจารณาเข้าใจเนื้อความแล้วน้อมเข้ามาในตน ตั้งใจปฏิบัติตาม ย่อมได้ประสบผล คือความเป็นผู้ฉลาด กระทำตนของตนให้พ้นไปจากความชั่ว ก้าวขึ้นสู่คุณงามความดี ทั้งกระทำตนของตนให้เป็นบุคคลที่จะดำเนินชีวิตไปด้วยความ

ราบรื่น แต่ถ้าตรงกันข้าม คือบุคคลไม่ตั้งใจศึกษาไม่ตั้งใจพิจารณาเนื้อความให้ได้รับความรู้ ก็ไม่รู้จักตัวธรรมะนั้น ๆ ก็ไม่มีอะไรที่จะนำมาประพฤติปฏิบัติ ถึงแม้ต้องการจะประพฤติปฏิบัติ ถ้าขาดความรู้ก็ปฏิบัติไม่ถูก ไม่ตรงตามทางของธรรมะ ก็เป็นอันไม่ได้ปัญญาความรู้เกิดขึ้น ปัญญาความรู้เป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมะ บรรดาคนที่เกิดมา ปัญญานั้นแหละเป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าคนที่เกิดมาแล้ว จะต้องมีกิจการที่จะพึงทำ อันเป็นเครื่องดำเนินชีวิตของตนให้เป็นไป แต่ชีวิตจะดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่นหรือไม่ราบรื่น ก็เพราะอาศัยปัญญา คือความรู้นั้นเอง ปัญญานี้แหละ เป็นเครื่องปั้นบุคคลให้เป็นผู้เขลาหรือเป็นผู้ฉลาด ให้เป็นผู้สามารถหรือไม่สามารถ ตลอดจนกระทั่งเป็นผู้ทำผิดหรือทำถูก ก็ด้วยอาศัยปัญญานั้นเอง ตลอดจนกระทั่งถึงอย่างสูงอาจจะให้ติดอยู่กับทุกข์หรือพ้นจากทุกข์ก็ได้ ตามปัญญาของบุคคลผู้นั้นจะพึงกระทำให้เกิดมีเกิดเป็นขึ้นเ มื่อกล่าวถึงปัญญาความรู้แล้ว ทุกคนย่อมจะมีติดตัวมาด้วยกัน ต่างกันอยู่ก็แต่ว่าจะมากหรือน้อยเท่านั้น เมื่อปัญญาที่ติดตัวมาเช่นนั้น ถ้าไม่ได้รับการอบรมเพิ่มขึ้น ก็ไม่เจริญกว้างขวาง ปัญญาเป็นของที่จะกระทำให้เกิดหรือเพิ่มเติมให้มีมากขึ้นได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า โยคา เว ชายเต ภูริ ปัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะความประกอบ อโยคา ภูริสงฺขโย เสื่อมสิ้นไปเพราะความไม่ประกอบ นี้จะเห็นได้ว่า ถ้าหากประกอบหรือกระทำให้เกิด ปัญญาก็เจริญแก่กล้า ถ้าไม่ประกอบปัญญาก็ไม่เจริญแรงกล้า ที่มีอยู่แล้วก็มีแต่จะเสื่อมสิ้นไป ปัญญาในที่นี้ หมายถึงความรู้ดีรู้ชอบ รู้ถูก ตรงกันข้ามกับความรู้ชั่วรู้ผิด

ทางที่เกิดของปัญญา ก็เกิดมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรานี้เอง คนทุกคนด้วยกันล้วนแต่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีทางที่จะทำให้เกิดปัญญาอยู่ด้วยกัน ส่วนเหตุที่จะให้เกิดปัญญานั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ โดยปริยายหนึ่งเป็นสามประการ หยาบและละเอียดต่างกัน เป็นชั้น ๆ คือตั้งใจศึกษาเช่น ศึกษาด้วยการเล่าเรียนอ่านตำรับตำรา อันเป็นการถ่ายความรู้จากผู้อื่น มาให้เกิดขึ้นในตนของตน ปัญญาที่รู้ขึ้นด้วยอาการเช่นนี้ เรียกว่า สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง นี้ประการหนึ่ง การพิจารณาใคร่ครวญดูในเหตุและผล คือค้นหาเหตุและผล เมื่อสิ่งใดเกิดขึ้น ก็ให้พิจารณาลงไปให้รู้ว่า อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล พิจารณาเหตุส่องไปหาผล พิจารณาผลส่องไปหาเหตุให้รู้ปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยอาการเช่นนี้ เรียกว่า จินตามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด นี้ประการหนึ่ง การทำให้เกิดปรากฏเห็นแจ่มแจ้งขึ้นแก่จิตด้วยการพิจารณา จนไม่ต้องเชื่อผู้อื่นบอก และไม่ต้องคิดคาดคะเนว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ได้แก่ความรู้แจ้งเห็นจริงในเหตุและผล นี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการบำเพ็ญให้เกิดมีขึ้นเป็นขึ้น ทางที่เกิดของปัญญาทั้งสามประการนี้ บุคคลทุก ๆ คนสามารถที่จะกระทำให้เกิดมีเกิดเป็นขึ้นภายในตนของตน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำตนให้เป็นคนฉลาด คือรู้จักทางแห่งความเจริญ เรียกว่า อายโกศล รู้จักทางแห่งความเสื่อม เรียกว่า อปายโกศล รู้จักหลีกทางแห่งความเสื่อมดำเนินตนไปในทางแห่งความเจริญ เรียกว่า อุปายโกศล ปัญญา

เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมจะยังความฉลาดให้เกิดขึ้นภายในตนของตนเอง เพราะฉะนั้น ถ้าได้ศึกษาในทางโลก ก็กระทำให้มีความรู้ความฉลาดในทางโลก สามารถที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ถ้าได้ศึกษาและอบรมในทางธรรม ก็ย่อมจะมีความรู้ความฉลาดในทางธรรม สามารถที่จะปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ บุคคลที่กระทำปัญญาให้เกิดขึ้นแล้ว แต่ไม่รู้จักใช้ปัญญาความรู้ความฉลาดของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนโดยแท้จริง กลับนำปัญญาไปใช้ในทางที่ผิดที่ชั่ว ใช้ความรู้ความฉลาดประกอบไปในทางทุจริตเบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน เช่น ฆ่าเขาบ้าง ฉ้อฉลเขาบ้างทำความชั่วต่าง ๆ นานา ล้วนเป็นทางนำความเสื่อมมาสู่ตน ผู้เช่นนี้เรียกว่า ทุปปัญญา คือ ปัญญาชั่ว ปัญญาทราม การที่ใช้ปัญญาไปในทางที่ชั่วทางที่ผิด ไม่เป็นเหตุแห่งความสุขความเจริญ เป็นไปเพื่อยังตนของตนให้ได้รับความทุกข์ และก็ยังแผ่ไปถึงบุคคลอื่น เป็นเช่นนี้เพราะอะไร เพราะอาศัยอำนาจจิตของตนไม่ตั้งมั่นหรือไม่มั่นคง ปล่อยให้จิตตกไปตามอารมณ์ เป็นไปตามอำนาจของกิเลส กิเลสที่จะกระทำให้จิตตกไปในอำนาจของความชั่วความผิดนั้น เมื่อกล่าวโดยต้นเค้าก็มี ๓ ประการ คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความประทุษร้าย โมหะ ความหลงมัวเมา กิเลสเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นที่จิต เพราะจิตไม่มั่นคงแปรปรวนตามอำนาจของกิเลส จิตเป็นธรรมชาติที่รับอารมณ์ อารมณ์ที่จะเข้ามาสู่จิต ก็มาทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจนั่นเอง มีทั้งดีทั้งชั่ว ชอบและไม่ชอบ เมื่ออารมณ์ที่ดีชอบใจผ่านเข้ามา ก็ทำให้เกิดความยินดี

อยากได้อันเป็นตัวโลภะ ไม่รู้จักเพียงพอ เมื่อความอยากได้แรงกล้าก็ถึงความเป็นอภิชฌาวิสมโลภะ คือความละโมภ ได้แก่ความเพ่งเล็งในสิ่งของ ๆ ผู้อื่น จนเป็นเหตุให้แย่งชิงกันบ้าง ลักขโมยบ้าง เบียดเบียนกันด้วยประการต่าง ๆ ถ้าอารมณ์ที่ไม่ชอบผ่านมาก็ไม่ชอบ เกลียดชัง อันเป็นเหตุให้เกิดโทสะ คือประทุษร้าย เบื้องต้นก็ทำให้ตนเองเดือดร้อน ประทุษร้ายจิตของตนเองเผาร้อนระอุอยู่ภายใน แรงกล้าขึ้นไป ก็แผ่ออกไปประทุษร้ายผู้อื่น ทำให้ฆ่าฟันกันบ้าง ทะเลาะวิวาทด่าว่ากันและกันบ้าง ถ้าอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลินเข้ามาสู่จิต ก็กระทำจิตให้มีความหลงมัวเมาเพลิดเพลินอยู่ในสิ่งนั้น กิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเหตุที่จะให้กระทำความชั่ว เพราะเมื่อปล่อยให้กิเลสทั้ง ๓ อย่างนี้ เข้าครอบงำอยู่ภายในจิตของตนแล้ว ก็จะเป็นเครื่องให้ใช้ปัญญา คือความรู้ไปในทางที่ชั่วที่ผิด ถ้ารู้จักใช้ปัญญาความรู้ความฉลาดที่มีในตน มาพิจารณาดู ก็จะเห็นได้ภายในจิตของตนนั้น เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ให้โทษ พึงพยายามที่จะปลดเปลื้องให้หมดไป ธรรมดาของกิเลสที่เกิดขึ้นภายในจิตนั้น ไม่มีเลยที่จะนำคุณงามความดีมาให้ ท่านจึงเรียกว่า เป็นมาร คือเป็นผู้ที่คอยล้างผลาญคุณงามความดี ฆ่าคุณงามความดีของตนเสีย ผู้ที่มีจิตตกอยู่ในอำนาจของกิเลสเช่นนั้น จะอยู่ที่ไหน ๆ ก็ตาม ย่อมจะไม่ได้รับความสุข ถ้าหากว่าจิตปราศจากกิเลสเหล่านั้น แม้จะอยู่ที่ไหน ๆ ก็ย่อมจะได้รับความสุขกายสบายใจ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสสอนให้ใช้ปัญญานั้นเอง เป็นเครื่องขจัดกิเลสเหล่านั้น เมื่อกิเลสหมดไปจากจิต จิตก็ถึงความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น

บุคคลจะทำตนให้บริสุทธิ์ ก็ต้องอาศัยปัญญา ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ความบริสุทธิ์ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาความหมดจดจากกิเลสและอาสวะที่ดองอยู่ในสันดาน โดยต้นเค้าก็ไม่พ้นไปจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่จะกระทำให้จิตพ้นไปจากความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น ก็ต้องใช้ปัญญา คือความรู้เป็นไปในทางที่ถูกในทางที่ชอบอบรมจิตของตน จึงจะได้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์

ธรรมชาติของจิตใจ เราจะบังคับให้อยู่นิ่ง ๆ เฉย ๆ ไม่ได้ เพราะอารมณ์เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งมีอยู่มาก เมื่อรวมลงก็คงมีอยู่ ๒ ทาง ทางหนึ่งเป็นทางเผากิเลส อีกทางหนึ่งเป็นทางปรุงกิเลส ทางใดเป็นไปเพื่อปัญญา ความรู้ตามสภาพความเป็นจริง ทางนั้นเป็นฝ่ายปราบ ทางใดเป็นไปเพื่อโมหะ ความหลงความเขลา หรือเป็นทางให้เกิดความโลภ ความโกรธและความหลงมัวเมา นี้เป็นฝ่ายปรุง ก็ปกติของใจ มักจะตกไปในฝ่ายข้างปรุง แม้พระผู้มีพระภาคก็ตรัสความข้อนี้ไว้ว่า สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ ยตฺถ กามนิปาตินํ จิตเป็นของละเอียดเห็นได้ยาก มีปกติตกไปในอารมณ์ที่ชอบ ดังนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเห็นได้ว่า กิเลสที่เป็นฝ่ายปรุงมีกำลังมากกว่าฝ่ายปราบ เพราะฉะนั้น จะอยู่โดยเฉย ๆ ไม่นึกไม่คิดอะไรไม่ได้ บุคคลผู้ที่ได้รับการศึกษา ทำปัญญาให้เกิดมีเกิดเป็นขึ้นแล้วเช่นนั้น ก็จะต้องใช้ปัญญานั้นเอง มาเป็นเครื่องปราบ ปัญญาในที่นี้ ก็แปลว่า ความรอบรู้ หรือรู้ชัด ประสงค์ความรู้ที่เป็นเหตุให้เป็นไปเพื่อความสงบ และให้รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ผู้ที่ไม่ใช้ปัญญา

พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ปล่อยให้ทุปปัญญา คือความรู้ชั่วเกิดขึ้นครอบงำ ปล่อยให้จิตพุ่งไปตามอารมณ์และความยินดียินร้ายหลงงมงาย ผู้นั้นก็ไม่สามารถที่จะพิจารณาดูตนของตนเองได้ คนที่มีปัญญาชั่ว ไม่ตั้งใจพิจารณาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง แม้ตนของตนเองก็ย่อมยากที่จะทำตนให้ได้รับความสุข เมื่อทำตนให้เดือดร้อนอยู่เป็นภาคพื้นแล้ว จะอยู่กับใครก็ไปกระทำให้เขาได้รับความเดือดร้อนไปอีกด้วย เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงไว้โดยนัยพระพุทธภาษิต ที่ได้ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า

โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุปฺปญฺโญ อสมาหิโต
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปญฺญวนฺตสฺส ฌายโต

ถือเอาความว่า ความเป็นอยู่ของบุคคลผู้มีปัญญาชั่ว มีปัญญาทราม มีจิตไม่ตั้งมั่น แม้เป็นอยู่สักร้อยปี ก็ยังสู้บุคคลผู้มีปัญญา มีจิตตั้งมั่น เพ่งพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง แม้เป็นอยู่เพียงวันเดียวไม่ได้ ดังนี้ ตามนัยนี้ ก็มุ่งให้บุคคลใช้ปัญญาที่ทุก ๆ คนมีอยู่ด้วยกันพิจารณาดูตนเองเป็นเบื้องต้นให้เห็นธรรมะตามสภาพความเป็นจริง ที่เรียกว่า สัจจธรรม ตั้งแต่กำหนดดูภายในจิตของตนว่า ในบัดนี้ ดีชั่วอย่างไร ประกอบด้วยราคะ โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่าปราศจากราคะ โลภะ โทสะ โมหะ แต่ว่าเพียงปัญญาที่ได้พิจารณาเท่านั้น ถ้าจิตไม่ตั้งมั่น ปัญญาที่พิจารณาก็จะพุ่งซ่านซัดส่าย จึงอาศัยความที่มีจิตตั้งมั่นเป็นไปกับด้วยปัญญาที่พิจารณาประกอบกันไป ปัญญามีหน้าที่-

พิจารณาเพื่อให้รู้เห็นตามความเป็นจริง กิริยาที่ทำจิตให้สงบถึงความตั้งมั่น ซึ่งเรียกว่า ฌานบ้าง สมาธิบ้าง มีหน้าที่ทำปัญญาให้ตั้งมั่น เมื่อทั้งสองอย่างนี้ได้ประกอบกันเข้าแล้ว ก็เป็นเหตุให้รู้จริงเห็นจริงปรากฏขึ้น การพิจารณาดูภายในตัวของเราเป็นของละเอียด ถ้าจิตไม่ตั้งมั่นก็ยากที่จะเห็น แม้เพียงดูวัตถุภายนอกด้วยจักษุคือตาเนื้อ ก็ยังต้องอาศัยใจตั้งมั่น ถ้าเดินดูผ่าน ๆ ไปก็กำหนดไม่ชัด ถ้าจะต้องการเห็นให้ละเอียด ก็ต้องหยุดดู ตั้งใจกำหนดพิจารณา จึงจะเห็นและรู้ได้ตามเป็นจริง เมื่อจะดูกิเลสซึ่งเป็นของละเอียดซึ่งมีอยู่ภายในด้วยปัญญาจักษุ ก็จำต้องอาศัยตั้งใจเพ่งพิจารณาประกอบกัน จึงจะสามารถที่จะให้ได้รู้ตามความเป็นจริงได้ เมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ใช้การเพ่งประกอบกันไปเช่นนี้ตนเป็นอย่างไร ก็จะรู้ตามเป็นจริง ทุก ๆ คนด้วยกัน ภายในตัวของเราแต่ละคนนั้น มีอาการมากมายหลายประการ ในคราวนี้แสดงอาการอย่างหนึ่ง คราวต่อไปก็แสดงไปอีกอย่างหนึ่ง หมุนเวียนสับเปลี่ยนกันอยู่ไม่สิ้นสุด ด้วยอำนาจของกิเลส แต่ว่าไม่ได้พิจารณาดูในตอนหนึ่ง ๆ ของตนที่มีอาการเป็นไปเช่นนั้น จึงไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริงได้ ต่อเมื่อได้ตั้งใจและเพ่งพิจารณาประกอบกันไป ดูความที่จิตของตนเป็นอย่างไร ก็จะรู้ได้อย่างนั้น อาการที่ตนเป็นไปอย่างนั้นจะเป็นส่วนดีก็ตาม ส่วนชั่วก็ตาม ได้ชื่อว่า เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ๆ ถ้าส่วนดีเกิดขึ้น ตนได้พิจารณาเห็นตามเป็นจริง ก็พึงรู้ว่า นั่นเป็นธรรมหรือเป็นกุศลธรรม ถ้าส่วนชั่วเกิดขึ้นที่ตน พิจารณาดูก็จะรู้ว่า นี่เป็นอกุศลธรรม หรืออธรรม ถ้าใช้ปัญญาพิจารณาประกอบกับความตั้งใจ

มั่นดูอยู่ ส่วนที่ชั่วทนต่อความเพ่งพิจารณาไม่ได้ ก็จะสยบไป ส่วนกุศลธรรมหรือธรรมนั้น เมื่อมีความเพ่งพิจารณามากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ปรากฏชัดยิ่งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ส่วนที่เป็นโทษก็พลันที่จะไม่เกิดขึ้น มีแต่จะพ้นไปจากจิต ส่วนที่เป็นธรรมอันเป็นส่วนคุณมีแต่จะเจริญยิ่งขึ้น กระทำให้เกิดความรู้จริงเห็นจริงแจ้งชัด กำจัดกิเลสมีราคะ โลภะ โทสะ โมหะ ภายในจิตเสียได้ จิตก็จะเข้าถึงความบริสุทธิ์ บุคคลผู้มีปัญญาประกอบกับความตั้งใจมั่น ท่านจึงได้สรรเสริญว่า แม้มีชีวิตเป็นอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราม ปัญญาชั่ว มีชีวิตอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

พุทธศาสนิก ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อได้ตั้งใจสดับน้อมธรรมะนั้น ๆ เข้ามาในตน พากเพียรพยายามทำปัญญาให้เกิดเจริญขึ้น และทำจิตให้สงบตั้งมั่น คอยพิจารณาดูภายในตนให้รู้ว่า ธรรมหรืออธรรมมีอยู่ พากเพียรละอธรรม ทำจิตให้มั่น ก็จะเป็นทางกระทำให้จิตถึงความบริสุทธิ์ได้ แม้จะยังไม่บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ก็จะนำความสุขกายสุขใจมาให้ได้ ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันจันทร์ ที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐

ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา
เอตํ ญตฺวา ยถาภูตํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ

บัดนี้ จักแสดงธรรมอันเป็นส่วนศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องประดับปัญญาความรู้ความฉลาดในทางธรรมของท่านพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจธรรมในทางพระพุทธศาสนา

ธรรมนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงพร้อมทั้งเหตุและผล และทรงแสดงไปตามธรรมดาที่มีอยู่เป็นอยู่ตามสภาพ ถ้าผู้สนใจหรือสดับตรับฟังได้กำหนด และน้อมเข้ามาใส่ใจ ตั้งใจปฏิบัติตามก็ย่อมจะได้ประสบผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติของตน ธรรมะย่อมเผล็ดผลให้แก่บุคคลผู้ตั้งใจปฏิบัติได้ตามภูมิตามชั้น คือ ตั้งแต่ชั้นต่ำชั้นกลาง ชั้นสูง ผลแต่ละชั้นย่อมเป็นผลที่เผล็ดให้ได้รับความสุขกายสบายจิต เมื่อตั้งใจปฏิบัติจนชินติดเป็นนิสัย ก็จะขจัดความเศร้าหมองขุ่นมัวของจิตใจให้ใสสะอาดบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส อันเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมองขุ่นมัวที่มีอยู่ในภายในเสียได้

อนึ่ง คนเราทุก ๆ คน ทั้งเด็กผู้ใหญ่หญิงชาย จำต้องมีธรรม

เป็นหลักปกครองจิตใจ และเป็นทางดำเนินชีวิต คนที่ดำเนินชีวิต ถ้าปราศจากหลักธรรมะก็เท่ากับว่า เรือที่ไม่มีกัปตันหรือนายท้าย แม้เรือที่แล่นไปก็ไม่ตรง และจะไม่ถึงจุดมุ่งหมายปลายทาง ซ้ำจะต้องประสพอุปสรรคในระหว่าง ๆ ต่างจากผู้มีธรรมเป็นหลักประจำใจ ธรรมะเป็นส่วนสำคัญก็จริงอยู่ แต่ผู้ไม่ได้พิจารณาจึงไม่รู้สึกว่า เป็นของสำคัญอย่างไร พึงเห็นเช่นคนขาดสติ ก็มักเป็นคนพลั้งเผลอ มีจิตใจฟุ้งซ่าน หนักเข้าก็กลายเป็นคนวิกลจริต

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ เมื่อตรัสพระธรรมเทศนา ก็ทรงมุ่งประโยชน์ให้เกิดแก่บรรดาสรรพสัตว์ ทรงชี้ทางแห่งความสุขความทุกข์ ให้ผู้ฟังได้รู้ได้เข้าใจตามเหตุผลแห่งสภาพความเป็นจริง ให้ผู้ดำเนินละในทางอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ เจริญคือดำเนินตามในทางอันจะนำความสุขมาให้เป็นผล ทุกข์และสุขเป็นของคู่กัน ในขณะใด ใจเสวยสุข ในขณะนั้น ทุกข์ก็ไม่เกิดถ้าในขณะใดทุกข์เกิดขึ้น สุขก็หมดไป สุข เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาใคร ๆ ก็มีความต้องการ แต่ทุกข์นั้นไม่มีใครปรารถนาต้องการ แม้แต่เพียงชื่อ ก็ไม่อยากได้ยินได้ฟัง ทั้ง ๆ ที่เราไม่ปรารถนานั่นแหละ แต่ก็คงได้ประสบอยู่เสมอ ก็เพราะว่า ทุกข์ เป็นสภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า สภาวทุกข์คือทุกข์ประจำ ได้แก่ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย และจะต้องได้ประสพกับทุกข์ที่จรมาในระหว่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่น ความโศก ร่ำไรรำพันทุกข์ความเสียใจ ความแห้งใจเป็นต้นตามมาอีก ทุกข์มี

มากมายหลายประการ ที่จำจะต้องประสพล้วนแล้วไม่เป็นที่น่าปรารถนาทั้งสิ้น นอกจากนี้ เมื่อเกิดมาแลว ก็ต้องมีโรคภัย ไข้เจ็บ เกิดขึ้นในระหว่างอีก ซึ่งเรียกว่า พยาธิ เป็นสภาพที่เบียดเบียนร่างกาย เกิดขึ้นแล้วแม้แต่เล็กน้อย ก็ตัดความสำราญไปหมด ขึ้นชื่อว่า โรค เกิดขึ้นแล้วจะบำบัดก็เป็นของยาก เมื่อบำบัดได้คราวหนึ่ง ก็พอมีความสุขไปได้บ้าง แต่แล้วก็เกิดอีก บำบัดไม่ไหวก็ทำให้ถึงความสิ้นไปแห่งชีวิต โรคนั้นมีมากมายหลายประการ โดยนัยหนึ่ง ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนัยพระคาถาพุทธภาษิตซึ่งได้ยกไว้ในเบื้องต้นว่า ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา เป็นต้น ความว่า ความหิว เป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เมื่อทราบเนื้อความนั้นตามเป็นจริงแล้วดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ สภาพที่เป็นเครื่องเสียดแทง ที่เกิดขึ้นแก่ร่างกาย ได้ชื่อว่าโรค โดยตรงก็คืออวัยวะไม่ทำหน้าที่โดยปกติ แต่คำว่าโรคที่เป็นความหมายในที่นี้ ได้แก่สภาพที่เสียดแทงซึ่งกินความกว้าง สิ่งไรที่ทำให้เสียดแทงได้ชื่อว่าโรค เมื่อเกิดขึ้นในร่างกาย กระทำให้หมดความผาสุกสำราญในพระพุทธภาษิตนี้ ท่านยกความหิวขึ้นแสดงว่า เป็นโรคอย่างยิ่ง เมื่อพูดถึงความหิวแล้ว ทุกคนย่อมทราบได้ดีว่ามีอาการเป็นอย่างไร ร่างกายที่จะดำรงอยู่ได้ ก็ด้วยอาศัยอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง ท่านจึงจัดเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่จำเป็น ดังที่ท่านได้แสดงว่า สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา สัตว์ทั้งปวงจะดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยอาหาร เมื่อร่างกายต้องการ แสดงความหิวกระหายเกิดขึ้นก็ต้องแสวงหามาบริโภค บริโภคไม่พอแก่ความต้องการ ก็ยังต้องหิว เมื่อ

ความหิวเกิดขึ้น ไม่ได้บริโภคก็ทุรนทุรายกายและจิตทำให้หงุดหงิด ถึงกับต้องทะเลาะวิวาทกันด้วยอำนาจของความหิวก็มี เมื่อความหิวเกิดขึ้นก็ไม่เป็นอันทำกิจการอะไรได้ แม้จะนอนก็ไม่หลับ จะบำเพ็ญคุณ-ธรรมอะไร ก็ไม่เป็นอันบำเพ็ญ นี่โรคหิว มีอำนาจสามารถที่จะปิดทางคุณงามความดีในทางอื่น ๆ ให้หมดไป แต่โรคหิวอย่างนี้ เมื่อเกิดขึ้นปิดป้องทางแห่งคุณงามความดีได้ส่วนหนึ่งก็จริง แต่ก็เป็นไปชั่วกาลเวลาที่ต้องการ เป็นสิ่งที่พอแก้ไขกันได้ คือจัดหามาบริโภคเสียให้อิ่มหนำสำราญ ก็หายไปได้ชั่วคราวที่ต้องการ แต่ก็ต้องเป็นเครื่องที่แก้กันไม่รู้จบนั่นเอง ดังที่เราท่านได้ประสพกันอยู่ทุกวันนี้ และยังมีโรคหิวอีกอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นภายใน โรคนี้ร้ายแรงมากยากที่จะรักษาให้หาย เมื่อเกิดมีอยู่แล้วขจัดให้หมดไปไม่ได้ ย่อมเป็นเครื่องปิดกั้นทางพระนิพพาน โรคที่กล่าวนี้ ได้แก่ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากแห่งใจ มีความอยากความหิวไม่รู้จักอิ่ม ใจดิ้นรนกระสับ-กระส่ายอยู่เสมอ ดังมีพระพุทธภาษิตแสดงความข้อนี้ไว้ว่า **นตฺถิ ตณฺหา สมา นที** แม้น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี โดยอธิบายว่า แม่น้ำยังรู้จักเต็มฝั่งในฤดูน้ำ ส่วนตัณหานั้น ไม่มีความเต็มความพอ ลองพิจารณาดูก็จะเห็นว่า คนทำชั่วลักขโมยกันบ้าง ฉ้อฉลเบียดบังกันบ้าง นี่เพราะอะไรเป็นเหตุ เพราะความดิ้นรนใจอยากได้นั่นแหละเป็นเหตุเบื้องต้น เป็นสมุฏฐาน แสดงส่วนหยาบออกมาทางกาย ไม่ใช่เป็นโรคที่ทำตนให้เดือดร้อนโดยส่วนเดียว ถ้าอยู่ในหมู่ก็ไปทำผู้อื่นให้พากันเดือดร้อนไปด้วย ตัณหานั้นท่านจำแนกไว้ ๓ ประการ คือ

กามตัณหา ความทยานอยากในกาม ภวตัณหา ความทยานอยากในความมีความเป็น หรือในภพ วิภวตัณหา ความทยานอยากในความไม่อยากมีไม่อยากเป็นหรือวิภพ คือปราศจากภพ คำว่า กามหรือกามะ แปลว่า ความใคร่ จำแนกเป็น ๒ คือ พัสดุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ พัสดุกาม คือ พัสดุที่น่าใคร่ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าชอบใจ ซึ่งเรียกว่า กามคุณ ๕ คือ คุณที่น่าใคร่น่าชอบใจ เป็นที่ปรารถนารักใคร่ ของชนผู้ยังมีกิเลสโดยทั่วไป

มลทินภายในเกิดขึ้นแล้ว ทำใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว ประดุจผ้าละอองเข้าไปจับภาชนะที่สะอาดให้เศร้าหมอง นี่ชื่อว่า กิเลสกาม เช่น ฉันทราคะ ความกำหนัดยินดี ความติดอยู่ด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น อารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่น่าปรารถนา เป็นเครื่องก่อให้เกิดความทเยอทยานอยากได้ เกิดเป็นตัณหาขึ้นในภายใน เป็นกามตัณหา ถ้าผู้ปราศจากสติไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยถ่องแท้ ปล่อยใจให้เพลินไปตามอารมณ์ ก็เป็นเครื่องเพิ่มความทยานอยากยิ่งขึ้น เมื่อความทยานอยากครอบงำแล้ว ใจก็เกิดความหิวกระหายมากขึ้น นับว่าเกิดขึ้นทางใจอย่างหนึ่ง อารมณ์ใดที่ยังไม่ได้ไม่ถึง เช่น อยากจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีตำแหน่งฐานะหน้าที่อย่างนั้นอย่างนี้ให้ดียิ่งขึ้นไปกว่า ใจเกิดความดิ้นรนกระสับกระส่ายเพื่อให้ได้ ก็เป็นโรคอีกชนิดหนึ่งเหมือนกัน คือโรคหิวนี้เรียกว่า ภวตัณหา คือความอยากมีอยากเป็น ครั้นเมื่อได้มาแล้ว ไม่พอใจอยากให้พ้นไปสิ้นไป ไม่อยากจะให้เป็นอย่างนั้น ไม่

อยากจะให้เป็นอย่างนี้ แล้วเกิดความดิ้นรนใจ นี้ก็เป็นโรคอีกอย่างหนึ่ง โรคภายในดังที่กล่าวมานี้ ร้ายแรงกว่าโรคหิวอาหาร เมื่อเกิดความหิวอาหารขึ้น ก็หาบริโภคให้เพียงพอต่อความต้องการ ก็พออิ่มได้ แต่เรื่องความทยานอยาก คือ ตัณหาเข้าครอบงำแล้ว ยากที่จะหาอะไรมาบำรุงบำเรอให้อิ่มได้ จึงจัดว่าเป็นโรคร้ายประการหนึ่ง บรรดาโรคทั้งหลายดังกล่าวมานี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ล้วนแต่เป็นเหตุทำความทุกข์ให้เกิด ท่านจึงจัดตัณหาเป็นตัวสมุทัย คือเป็นเหตุเป็นแดนให้เกิดทุกข์ คือ เป็นทุกข์ทางกาย ที่เรียกว่า กายิกทุกข์ก็ตาม ทุกข์ทางใจที่เรียกว่า เจตสิกทุกข์ก็ตาม ย่อมเกิดขึ้นจากโรค คือตัณหาเป็นเหตุทั้งสิ้น ความทุกข์ทั้งหลายแม้มีปริยายมากมายสักเท่าไรก็ตาม ย่อมมารวมอยู่ที่สังขารนี้เอง เพราะฉะนั้น ในพระพุทธภาษิตบทที่ ๒ ท่านจึงกล่าวว่า สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ความทุกข์ทั้งหลายย่อมแสดงให้ปรากฏที่สังขาร ถ้าสังขารไม่มี ความทุกข์คงไม่มีปรากฏ

คำว่า สังขารทั้งหลายในที่นี้ ได้แก่สิ่งที่ธรรมดาปรุงแต่งมาจากธาตุ เช่น ร่างกายของคนและสัตว์เป็นต้น นี้เรียกว่า อุปาทินกสังขาร คือสังขารที่มีผู้ครอง หรือมีใจครอง สิ่งที่คนคุมขึ้นจากสัมภาระต่าง ๆ เช่น เรือนและรถเป็นต้น เรียกอนุปาทินกสังขาร คือ สังขารที่ไม่มีผู้ครอง หรือไม่มีใจครอง ทั้ง ๒ อย่างนี้ เรียกว่าสังขารทั้งหลายในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะสังขารของคนและสัตว์ ที่มีชีวิตจิตใจครองอยู่ ทำให้รู้จักสุขทุกข์ สังขารเกิดขึ้นจากธรรมดาปรุงแต่งปรากฏเป็นรูปนาม มีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นเครื่องแสดง

ให้ปรากฏ สมมติเรียกว่าคน ว่าสัตว์ ขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นตัวสังขารนั่นเองที่เป็นเครื่องรองรับทุกข์สุขต่าง ๆ ทุกข์สุขปรากฏที่ขันธ์ ถ้าขันธ์ไม่มี ก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องแสดง ผู้ที่ไม่ได้พิจารณา ย่อมเข้าไปยึดขันธ์ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เมื่อขันธ์เป็นทุกข์ เราก็ต้องเป็นทุกข์ไปตามขันธ์ ที่ท่านกล่าวว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะเราเข้าไปยึดเป็นเจ้าของจึงต้องเป็นทุกข์ไปตาม ขันธ์เป็นที่เข้าไปรองรับซึ่งทุกข์ ท่านจึงจัดเป็นอุปธิส่วนหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ขันธูปธิ โดยความก็คือเข้าไปหอบเอาทุกข์เข้าไว้ ผู้ที่เข้ายึดในขันธ์อันเป็นส่วนสังขารที่ว่า เป็นทุกข์ ก็เพราะจะต้องรับเป็นภาระที่ต้องคอยประคับประคอง ดังพระบาลีว่า **ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา** ขันธ์ทั้งหลาย ๕ เป็นภาระอันหนักเปรียบเหมือนคนที่แบกภาระหนักย่อมได้รับความทุกข์ เมื่อวางเสียเมื่อไร ก็ได้ความสุขเมื่อนั้น ตราบใดที่ยังเข้าไปยึดอยู่ความทุกข์ก็ต้องมีแก่ผู้เข้าไปยึดอยู่ตราบนั้น ตราบใดที่ยังพอกพูนเหตุแห่งทุกข์อยู่ ตราบนั้นความทุกข์ก็ย่อมเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ในพระพุทธภาษิตบทต่อมา ท่านจึงกล่าวว่า **เอตํ ญตฺวา ยถาภูตํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ** เมื่อรู้ตามความเป็นจริงดังนั้นแล้ว ดับเสียได้เป็นสุขอย่างยิ่งความที่ไม่เข้าไปยึดไปติดในสังขารนั้น ๆ โดยตรงก็คือการปล่อยจากการเข้าไปยึด ด้วยปัญญาพิจรรณาเห็นตามสภาพความเป็นจริง ละเหตุแห่งทุกข์ กล่าวคือ ตัณหาความทยานอยากดิ้นรนแห่งใจด้วยการสำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในเวลาประสบเป็นต้น ให้พิจารณาสังขารให้เห็นเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยโทษ เพราะเป็นสภาพไม่ยั่งยืนถาวรมั่นคง มีความแปรปรวน

เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเป็นธรรมดา ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเราเป็นของเรา สละความยึดถือเสียได้ นี่เป็นทางนำความสุขมาให้ ด้วยประการฉะนี้

สาธุชน ผู้นับถือพระพุทธศาสนา แสวงหาความสุข ได้สดับแล้วน้อมมาในตน พิจารณาดูตนแล้วตั้งใจปฏิบัติ ละในส่วนที่ควรละ เจริญในส่วนที่ยังไม่มีในตน อันเป็นส่วนควรเจริญ แม้จักกระทำได้ยังไม่ถึงที่สุด ก็จักเป็นทางนำความสุขมาให้ได้ตามสมควร แก่ความปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันเสาร์ที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๑

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเสตมตฺตนา
โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสีติ

บัดนี้ จักแสดงธรรมพรรณนาศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องประดับปัญญาความรู้ ความฉลาดในทางธรรม และการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องอบรมนำตนให้ตั้งอยู่ในความดีความงามตามธรรม ตรงกันข้ามกับบุคคลที่เป็นคนไม่ดีไม่งามตามคลองธรรม แต่บุคคลจะดีงามตามคลองธรรมได้ ต้องอาศัยการอบรม คือฟังคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา และน้อมมาปฏิบัติไปตามหลักธรรมะ เพราะธรรมะเป็นสิ่งสำคัญที่ทุก ๆ คนด้วยกันจะต้องทำตนให้เป็นผู้มีธรรมะตั้งอยู่ในธรรมะ คนที่จะดีหรือชั่วก็อยู่ที่มีธรรมะหรือปราศจากธรรมะ ถ้าเพียงแต่ศึกษาหาความรู้ให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ได้น้อมเข้ามาตรวจเทียบดูกับตนของตน ผลที่จะพึงได้ก็เพียงแต่ความรู้ไปตามเรื่องเท่านั้น ไม่ทำให้ตนเลื่อนฐานะพื้นเพให้ยิ่งกว่าเดิมได้ เมื่อได้น้อมมาเทียบดูสอบดูแล้ว เห็นว่าส่วนชั่วมีอยู่ก็พยายามละ และพยายามเจริญความดีให้ยิ่งขึ้น นี้จึงได้ชื่อว่าได้ถือเอา

ประโยชน์อันเกิดจากการอบรมการฟังธรรมโดยแท้จริง ผู้ที่ศึกษาธรรมมักพอใจแต่เพียงให้เกิดความรู้เรื่องของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ได้น้อมธรรมะเข้ามาพิจารณาให้ถึงจิตใจ จึงเป็นเหตุทำตนให้ไม่สมกับชื่อว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา บรรดาความชั่วเคยมีอยู่อย่างไร ก็มีอยู่อย่างนั้น หรือมีแต่ทวียิ่งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ คุณความดีก็ไม่มีทางเกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นได้ยาก บางคนบางท่านยังอาจทำความเข้าใจไปเสียว่าการนับถือพระพุทธศาสนาไม่ได้รับประโยชน์อะไร แต่หาได้นึกไม่ว่าการที่เรานับถือพระพุทธศาสนานั้น เราได้ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาบ้างหรือเปล่า พระพุทธศาสนาที่จะอำนวยประโยชน์ให้ก็เฉพาะแต่ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมเท่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุผล เมื่อไม่บำเพ็ญเหตุจะให้เกิดผลขึ้นได้อย่างไร เพราะฉะนั้นการทำคือการปฏิบัติตามธรรมนั่นนั่นแหละเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าได้ศึกษามีความรู้แล้ว ไม่ปฏิบัติตามที่รู้จึงไม่ได้รับประโยชน์ที่แท้จริง ถึงแม้ธรรมคำสั่งสอนของใครจะดีอย่างไรก็ช่วยใครไม่ได้ จะต้องไปเข้าตำราที่ว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั้นปรากฏว่า เป็นผู้ที่ทรงสอนเป็นครูชั้นเยี่ยม ไม่มีศาสดาคนใดเทียมถึงดังที่ยกไว้เป็นพระคุณบทหนึ่งว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ เป็นพระศาสดาคือผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม้เช่นนั้น พระองค์ยังทรงแสดงว่า ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อกฺขาตาโร ตถาคตา กิจอันท่านทั้งหลายพึงเพียรทำ ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกให้เท่านั้น นี้ก็แสดงให้เห็นว่า ต้องทำเอง ใครจะทำให้ไม่ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นเป็นของ

ดีของแท้ ไม่ใช่ของเก๊ของเทียม ย่อมอำนวยผลให้แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง ผู้ศึกษาธรรมะได้รับความรู้แล้วน้อมธรรมะเข้ามาไว้ในใจ ตรวจสอบพิจารณาดูในตัวของเราเองว่า ในบัดนี้หรือในเวลานี้ ความชั่วอะไรมีอยู่ในตัวของเราบ้าง ถ้าเห็นว่ามีก็พึงตั้งใจทำความพยายามละให้น้อยลงไป จนถึงให้หมดสิ้นไป ความดีอะไรมีอยู่บ้าง ถ้าเห็นยังไม่มีหรือมีน้อยก็รีบบำเพ็ญให้เกิดมียิ่ง ๆ ขึ้น การน้อมธรรมมาเทียบตรวจสอบดูในตัวของเรานี้เป็นสิ่งสำคัญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงสั่งสอนสาวกจึงทรงยกตนของตนเป็นที่ตั้ง ดังนัยพระพุทธภาษิตที่ได้ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า **อตฺตนา โจทยตฺตานํ** เป็นอาทิ แปลความว่า จงเตือนตนของตนด้วยตน จงพิจารณาตนของตนด้วยตน ผู้มีสติคุ้มครองตนดีแล้วอยู่เป็นสุข ดังนี้

พระพุทธภาษิตนี้ ทรงสอนให้ตักเตือน ให้พิจารณาดูตน ด้วยการน้อมธรรมะเข้ามาเทียบสอบดูกับตน นี้เพราะอะไร เพราะการเตือนการพิจารณาตนของตนนั้น เป็นสิ่งสำคัญ ไม่มีใครอื่นที่จะรู้ดียิ่งไปกว่าตัวเอง คนอื่นจะดูจะเห็นได้ก็เพียงอาการภายนอก คือทางกายทางวาจาเท่านั้น ไม่อาจดูอาจเห็นเข้าไปภายในจิตใจได้ หรือแม้ทางกายวาจา เมื่อไปทำ ไปพูดชั่ว ในที่ลี้ลับ ผู้อื่นก็ไม่สามารถล่วงรู้ได้ แต่ตนเองเท่านั้นย่อมรู้ได้ ถ้าจะว่าโดยตรง บรรดาความดีความชั่วทั้งปวง รวมอยู่ที่ตัวเราทั้งนั้น ตนเองเป็นผู้ทำขึ้น ไม่ใช่ผู้อื่นเป็นผู้ทำให้ และผลที่ทำก็ตกอยู่แก่ตัวผู้ทำ ทำชั่วผลที่เกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ อย่างต่ำก็ต้องให้ได้รับความนินทาติเตียนจากผู้อื่น ไม่มีผู้ที่จะสรรเสริญ

เยินยอ ขาดความเคารพนับถือ เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนกระวนกระวายใจ อย่างสูงขึ้นไปมีผลแรงขึ้น ก็ให้ได้รับความทุกข์โทษในปัจจุบัน เช่นถูกเบียดเบียนประทุษร้าย เพราะเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนไว้ว่า **อกตํ ทุกฺกตํ เสยฺโย** ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะความชั่วจะพึงเผาผลาญในกาลภายหลัง ทำดีผลที่ดีก็เกิดขึ้นเป็นสุขกายสุขใจ เป็นผู้ไม่มีภัยเวรแก่ใคร ๆ มีผู้ยกย่องสรรเสริญเคารพนับถือ ไม่มีผู้เบียดเบียนประทุษร้าย นำมาซึ่งความสุขกายสุขใจ ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ท่านจึงแสดงว่า ความดีนั้นแลทำแล้วเป็นของประเสริฐกว่า เรื่องของความดีความชั่วนี้ บุคคลโดยมาก นอกจากเด็กที่ยังไม่รู้เดียงสาแล้ว ย่อมพากันทราบได้ดี แต่เพราะเหตุไรจึงยังมีผู้พอใจทำความชั่ว ไม่ทำใจให้มุ่งทำแต่ความดี ถ้าพิจารณาลงไปแล้วก็เพราะคนเราที่ยังเป็นปุถุชนยังมีกิเลสภายในจิตหนาแน่น และเพราะคนเรามักมีอัธยาศัยคอยแต่จะน้อมไปฝ่ายต่ำ อำนาจฝ่ายต่ำนำไปได้ง่ายกว่าฝ่ายสูง เพราะฝ่ายต่ำทำได้ง่ายไม่ต้องฝืนใจ พึงเห็นเช่นเด็กทำผิดผู้ใหญ่คอยชี้แจงห้ามปราม แทนที่เขาจะเห็นดีเห็นชอบเลิกละ แต่เปล่า พอลับหลังก็ทำอีก เขาทำโดยเต็มใจไม่ต้องฝืนใจ ถ้าเป็นฝ่ายความดี ต้องฝืนใจรู้สึกว่าทำยากเย็นจริง แม้ตัวของเราเอง ทั้ง ๆ ที่รู้กันอยู่นี้ก็ยังเป็นสิ่งที่ยากไม่ใช่น้อย กว่าจะหักใจเข้ามาถือศีลฟังธรรมได้ ต้องคิดแล้วคิดอีกหลายครั้งหลายหน เมื่อเข้ามาได้แล้ว ก็ไม่ใช่ว่าจะทำไปได้ตลอดทุกคนไป ไป ๆ ถอยศรัทธากลับเข้าหาแหล่งเดิมเสียอีกก็มี เป็นของยากอย่างนี้ ท่านจึงแสดงว่า ความชั่วคนพาล

ทำได้ง่าย บัณฑิตทำได้ยาก ความดีคนพาลทำได้ยาก พระอริยเจ้าทำได้ง่าย ที่เป็นดังนี้ ก็เพราะกิเลสที่สะสมอยู่ภายในใจดังกล่าวแล้ว จะยกมาแสดง พียงสามประการ ซึ่งเป็นรากเง่าเค้ามูล กิเลสที่เป็นเหตุให้คนทำชั่วประพฤติชั่วก็ได้แก่ โลภะ ความโลภ โทสะ ความเคียดแค้นโกรธเคืองประทุษร้าย โมหะ ความหลงมัวเมา ความโลภเมื่อมีอยู่ภายในใจทำใจให้อยากได้ไม่รู้จักพอ แรงออกไปก็เป็นอภิชฌาวิสมโลภ หรือที่เรียกกันว่าละโมภเพ่งเล็งอยากได้ในพัสดุทรัพย์สิ่งของ ๆ ผู้อื่น มีใจดิ้นรนอยากแต่จะได้มาเป็นของตน เกิดขึ้นภายในใจทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ถ้าแสดงออกมาภายนอก คือทางกาย วาจา เมื่อไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ก็ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ถึงซึ่งความลักขโมยแย่งชิง หลอกลวงกันและกันไว้ใจกันไม่ได้ ต้องทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนกันไปหมด โทสะความโกรธเคือง ในเมื่อได้รับอารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจพอใจ ก็มักมีความฉุนเฉียวโกรธเคือง คิดพยาบาทอาฆาตจองเวรจองกรรมกันต่อ ๆ ไปอีก เกิดขึ้นภายในทำใจให้เดือดร้อนกรุ่นอยู่ภายใน ประดุจดังไฟสุมขอน ตนเองก็ไม่ได้รับความสุขแช่มชื่น ถ้าแสดงออกมาภายนอก เมื่อไปเกี่ยวข้องแก่ผู้อื่น ก็ทำให้เขาเดือดร้อนกระวนกระวาย ทะเลาะกันบ้าง ฆ่ากันบ้าง ตีรันฟันแทงกันบ้าง เบียดเบียนกันด้วยประการต่าง ๆ นานา ต้องพากันเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน โมหะความหลง เมื่อเกิดขึ้นภายใน ทำใจให้เพลิดเพลินไปตามอารมณ์ที่ชอบ ไม่คิดถึงเราถึงเขา เพลิดเพลินสนุกสนานไปตามความพอใจ เกิดขึ้นภายในประทุษร้ายใจ ทำใจให้ฟุ้งเฟ้อ หลงมัวเมาไปในทางผิด ๆ

เมื่อแสดงออกมาภายนอก ก็ไปทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอีก เช่นเอาคนหรือ สัตว์มาทำการเบียดเบียนกัน แข่งขันกันด้วยมุ่งสนุกสนานเป็นต้น รากเง่าของอกุศล คือความชั่วทั้งสามประการนี้ เป็นต้นเค้า คนที่ทำความชั่ว จะเป็นด้วยอาการอย่างไรก็ตาม ย่อมไม่พ้นไปจากเหตุสามประการนี้ และใครเป็นผู้ทำ ก็จะเห็นได้ว่าไม่มีใครอื่นนอกไปจากตัวของเราเลย ตัวของเรานี้แหละเป็นผู้ทำผู้ก่อ เมื่อตัวของเราเป็นผู้ก่อ เราก็ต้องแก้ที่ตัวของเราเอง ด้วยการตักเตือนพิจารณาให้เห็นว่า เป็นความชั่วความผิด เมื่อรู้สึกว่าชั่วว่าผิด ก็ให้สำรวมระวัง อย่าให้ชั่วให้ผิดอีกต่อไป จนกว่าจะละเสียได้ ด้วยการบำเพ็ญก่อสร้างคุณความดีที่เป็นส่วนเหตุให้เกิดมีขึ้นภายในตน มูลเหตุของคุณความดีก็คือ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ที่จะทำไม่ให้โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนั้น ต้องบำเพ็ญคุณธรรมให้คู่ควรกัน ท่านสอนให้ทำใจให้มีความเมตตาอารีในกันและกัน มองดูทุกข์สุขของผู้อื่น เฉลี่ยแบ่งปันลาภอนุเคราะห์แก่ผู้ตกคัดขัดสน หรือบูชาคุณท่านผู้มีคุณ ตลอดจนสละทรัพย์ตามกำลังเพื่อสาธารณกุศล ทำใจให้ยินดีในการให้ การสละบริจาค ตัดเสียซึ่งความตระหนี่เห็นแก่ตัว เป็นเครื่องละความโลภทำให้เป็นอโลภะ ความไม่โลภ ทำใจให้ตั้งอยู่ในศีล งดเว้นจากการเบียดเบียนกันด้วยกำลังกายวาจา แม้ใจก็งดเว้นจากการคิดมุ่งร้ายกันและกัน ด้วยคิดเสียว่า ต่างคนต่างก็รักสุขเกลียดทุกข์อยู่ด้วยกันทั้งนั้น นี้เป็นเครื่องละโทสะ ความโกรธเคืองประทุษร้าย ทำให้เป็นอโทสะ ปลูกปัญญาความรอบรู้ในเหตุผล ตลอดจนพิจารณาให้รู้จัก

สภาพความเป็นจริงที่มีอยู่เป็นอยู่ตามสภาพธรรมดา บรรเทาความเพลิดเพลินมัวเมาในอารมณ์ที่ชอบ นี้เป็นเครื่องละเสียซึ่งโมหะ ความหลงทำให้เป็นอโมหะ ความดีและเหตุแห่งความดีต่าง ๆ มีประการดังกล่าวมานี้ตัวของตัวก็ต้องทำให้เกิดเองอีกเช่นเดียวกัน คนอื่นจะทำให้ไม่ได้อย่างดีก็ได้แต่เพียงแนะนำกันเท่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งชั่วและดีย่อมขึ้นแก่ตนทั้งสิ้น ท่านจึงสอนให้คอยเตือนและพิจารณาดูที่ตน ก็แลการที่เตือนและพิจารณาตนนั้นก็ไม่ใช่ง่ายนัก เพราะส่วนมากมักจะเข้ากับตน แม้ผิดก็เห็นว่าไม่ผิด ไม่ยอมรับว่าผิด จึงต้องอาศัยหลักธรรมะเป็นเครื่องวินิจฉัย คือน้อมธรรมะเข้ามาเทียบตรวจสอบดูกับตัวของเราที่เราได้ทำหรือประพฤติปฏิบัติ จะผิดศีลผิดธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้อย่างไรหรือไม่ เมื่อเห็นว่าผิดก็งดหรือละ แม้จะงดหรือละยังไม่ได้โดยเด็ดขาด ก็ให้พยายามในอันที่จะงดจะละ แต่อย่าพอกพูน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็มีแต่จะลดน้อยเบาบางลงไปโดยลำดับ จนถึงละโดยเด็ดขาด ในส่วนความดี ถ้าเห็นว่ายังมีน้อยหรือไม่มี ก็ควรพยายามเพียรให้มากขึ้นหรือให้มีขึ้น แม้จะต้องฝืนใจทำก็ต้องพยายาม เมื่อตนเองพิจารณาดูแล้วยังไม่เห็นความชั่วของตัว เห็นแต่ความดี ก็พึงพิจารณาต่อไปอีกว่า เมื่อผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว จะพึงติเตียนเราในเรื่องความชั่วข้อไหนได้บ้าง เป็นอาการที่ละเอียดขึ้น เมื่อได้อาศัยคอยตักเตือนพิจารณาดูตนเช่นนี้เสมอ ๆ แล้ว ย่อมเป็นทางให้ละความชั่วประพฤติความดีได้ นั่นก็จะเป็นทางนำความสุขมาให้แก่ตนของตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้อีกว่า ผู้มีสติ มีตนอันคุ้มครองรักษาดี

แล้วอยู่เป็นสุข ด้วยประการฉะนี้

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้มุ่งในการฟังธรรมปฏิบัติธรรม เมื่อได้รับความรู้อันเกิดจากการฟังแล้ว น้อมข้อธรรมนั้น ๆ เข้ามาสอบเทียบดูในตน ละในส่วนที่ชั่วที่ผิด บำเพ็ญในส่วนที่ดี เช่นนี้ ก็จะได้ชื่อว่าถือเอาประโยชน์อันเกิดจากการฟัง และชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมแก่ความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เป็นปฏิปทาที่จะยังความสุขอันเกิดจากการประพฤติธรรมได้ ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ มีนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๑

อาทิ สีลํ ปติฏฺฐา จ กลฺยาณานญฺจ มาตุกํ
ปมุขํ สพฺพธมฺมานํ ตสฺมา สีลํ วิโสธเยติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมีกถา พรรณนาธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ ความฉลาดในทางธรรม ตามสมควรแก่กาลเวลา

ด้วยวันนี้ เป็นวันธรรมสวนะ คือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงโดยลำดับ เมื่อถึงวันเช่นนี้ บรรดาท่านพุทธศาสนิกชน ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ได้พากันประชุมตามวัดวาอารามต่าง ๆ สมาทานรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ตามกำลังความสามารถที่จะกระทำได้ ต่อจากนั้นก็ตั้งใจสดับพระธรรมเทศนา แสวงหาความรู้ในทางธรรม ท่านที่ยังไม่มีโอกาสจะไปประชุมที่วัดได้ ก็ตั้งใจสดับทางวิทยุกระจายเสียง อันการฟังธรรมนี้ เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาความเฉลียวฉลาด แต่นั้นก็พึงน้อมธรรมที่ได้ศึกษา หรือได้ฟังนั้น เข้ามาภายในตน ให้เป็นโอปนยิโก คือน้อมเข้ามาในตน หรือน้อมจิตให้เข้าไปหาธรรม ตรวจดูภายในตน เมื่อเห็นว่า ชั่วหรือผิด ก็พึงละเว้น เมื่อเห็นว่าดีคือถูกแล้ว ชอบแล้ว ก็พึงบำเพ็ญ

ให้ยิ่งๆ ขึ้น นี้จักเป็นทางยกตนของตนให้พ้นจากภาวะที่ชั่ว กระทำให้เป็นคนดี คนงามตามธรรม คนที่จะดีหรือชั่ว ก็เพราะจิตใจเป็นต้นเค้า ธรรมเป็นเครื่องปรุงแต่งจิตใจขัดเกลาจิตใจทำให้เป็นผู้ดี มีความประพฤติทางกายวาจาใจดีงาม ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นคนดี แต่ถ้าอธรรมเข้าปรุงแต่งจิต ก็ทำให้เป็นคนชั่ว ความประพฤติทางกายวาจาใจ ก็เป็นไปแต่ในทางที่ชั่ว ทุกคนล้วนแต่มุ่งอยากให้เป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น แต่ที่ปรากฏอยู่ก็ยังไม่เป็นคนดีไปทั้งหมด ทั้งนี้ ก็เพราะการกระทำไม่เหมือนกัน คนที่ดีทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมพอใจในการประพฤติธรรม ปฏิบัติธรรม รู้จักฝึกหัดดัดจิตใจ ตรงกันข้ามคนที่ชั่วย่อมไม่ปรารถนาธรรม หมกมุ่นในอธรรม ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้นั้น ล้วนเป็นเครื่องฝึกหัดดัดกายวาจาให้เป็นไปในทางดีงาม อันเป็นทางนำตนให้พ้นจากทุกข์ ถึงซึ่งความสุขโดยตรง ธรรมนั้น เป็นเครื่องฝึกหัดดัดจิตใจของคน เพราะคนจะดีจะชั่วอยู่ที่จิตใจ ดังนัยพระพุทธภาษิตว่า

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจชั่วพูดอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ก็ชั่ว เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเหมือนล้อตามรอยเท้าโค ถ้ามีใจดีใจผ่องใส พูดอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ก็ผ่องใส เพราะความผ่องใสนั้น สุขย่อมตามผู้นั้นไป เหมือนเงาตามตนไป ไม่ละทิ้งผู้นั้น คนที่ทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่ว ท่านกล่าวว่าเป็นผู้มัวหมอง เพราะความประพฤติ แม้จะมีรูปงาม มีวิชาความรู้ยศฐานันบรรดา

ศักดิ์ มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ก็ช่วยแก้ไม่ได้ ส่วนคนที่ทำดี พูดดี คิดดี ท่านกล่าวว่าเป็นผู้ผ่องใส เพราะความประพฤติ แม้จะขัดสนยากจนด้วยทรัพย์สมบัติ อิสริยยศ ก็มีคุณสมบัติ มีจรรยามารยาทเป็นเครื่องประดับ ทำให้เป็นผู้ผุดผ่องสวยงาม เป็นที่เคารพนับถือของผู้อื่น ตามธรรมดาจิตใจของคนว่าโดยธรรมชาติ เป็นของผ่องใสมาแต่ต้น แต่มาเศร้าหมองขุ่นมัวไป ก็เพราะมีมลทินเข้ามาแปดเปื้อน จึงทำให้ไม่สะอาด เศร้าหมองขุ่นมัว เปรียบเหมือนผ้าที่ขาวสะอาดหมดจดแต่เศร้าหมองแปดเปื้อนด้วยมลทิน จึงเลยกลายเป็นผ้าที่เศร้าหมองสกปรก ถ้ามีมลทินเข้ามาแปดเปื้อนแล้วปล่อยไว้ไม่ขัดเกลาชำระล้างก็มีแต่หมักหมมให้หนาแน่นมากขึ้น วัตถุภายนอกเมื่อสกปรกโสมมก็หาเครื่องขัดสีให้คู่ควรกันชำระให้สะอาดได้ ส่วนมลทินของจิตใจจะชำระล้างด้วยอาการเช่นนั้นไม่ได้โดยตรง ต้องอาศัยธรรมนั่นเองเป็นเครื่องชำระ จึงจะหมดจดสะอาดได้

มลทินของใจนั้น เมื่อกล่าวโดยอาการที่แสดงออก ก็เป็นทุจริต ๓ คือความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ เมื่อกล่าวโดยต้นเค้า ได้แก่กิเลสที่เกิดขึ้นภายใน คือ โลภะ โทสะ โมหะ ปั่นออกได้เป็น ๓ ชั้น คือ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด อย่างหยาบเกิดขึ้น ทำใจให้เศร้าหมองร้ายกาจหยาบคาย เป็นเหตุให้แสดงออกมาทางกาย เป็นกายทุจริต แสดงออกมาทางวาจา เป็นวจีทุจริต แม้นึกคิดทางใจ ก็เป็นมโนทุจริต ทำให้ความประพฤติทางกายวาจาใจไร้ศีล-ธรรม ถ้าอย่างกลางเกิดขึ้น ทำใจให้เศร้าหมองขุ่นมัวเดือดร้อน กลุ้ม

รุมจิต แผดเผาจิตของตนนั่นเองให้เร่าร้อนกระวนกระวาย กางกั้นคุณงามความดีไม่ให้เกิดขึ้น อย่างละเอียดเกิดขึ้น ทำจิตใจให้ปราศจากปัญญา นำไปในทางเห็นผิดเป็นชอบ ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง กิเลสเหล่านี้มีอยู่ตราบใด ก็เป็นปัจจัยให้ทำชั่วอยู่ตราบนั้น กิเลส ๓ ประการนี้ จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เป็นมลทินของจิตใจโดยตรง

ธรรมะสำหรับเป็นเครื่องชำระมลทินภายในคือจิตใจนี้ ในเบื้องต้นท่านก็สอนให้บำเพ็ญศีล คือรักษาสมาทานศีล ทำให้จิตตั้งอยู่ในศีล ๕ หรือศีล ๘ ก็ตาม เพื่อให้เป็นภาคพื้นแห่งจิตเสียก่อน เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติพระศาสนา เป็นคุณที่จะยังคุณงามความดีอื่น ๆ ให้เกิดขึ้น ดังนัยพระพุทธภาษิตซึ่งได้ยกไว้ในเบื้องต้นว่า

อาทิ สีลํ ปติฏฺฐา จ กลฺยาณานญฺจ มาตุกํ เป็นต้น

แปลความว่า ศีลเป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาของกัลยาณธรรมทั้งหลาย เป็นประมุขของธรรมทั่วไป เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์

ความตั้งใจสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย ปราศจากโทษที่บัณฑิตติเตียน ชื่อว่า ศีล ๆ เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ก้าวล่วงทางกายวาจา โดยตรง ได้แก่เจตนาคิดงดเว้นจากความชั่วที่พึงก้าวล่วงทางกายวาจา การประพฤติปฏิบัติ ถ้าเป็นไปแต่เพียงภายนอก คือมุ่งรักษาอยู่เพียงกายวาจา ไม่ดำเนินการปฏิบัติในทางภายในไปด้วย คือระวังแต่ทางกายวาจา ไม่รักษาทางใจ ก็ไม่อาจทำมลทินให้หมดไปได้ เปรียบเหมือนการรักษาภายนอกให้สะอาด แต่ภายในขมุกขมอม

ไม่หมดจดผ่องใส เพราะฉะนั้น ศีลของบุคคลที่ไม่ทำใจให้สงบ จึงไม่มั่นคงอาจเศร้าหมองไปได้ง่าย เพราะศีลย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งความตั้งใจสำรวม แม้สำรวมแล้ว ต้นเค้าก็อยู่ที่ใจ เพราะอารมณ์นั้นๆ ที่ไหลมาทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ยั่วให้เกิดความยินดีบ้าง ยั่วให้เกิดความยินร้ายบ้าง เข้ามาสู่ภายในคือใจ เมื่อไม่ทำเหตุภายในให้สงบเรียบร้อยแล้ว ปล่อยให้ความยินดียินร้ายเข้าไปหมักหมมอยู่ ก็จะเป็นเครื่องเพิ่มพูนความชั่ว อันเป็นที่ตั้งของทุจริตเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น การรักษาศีลที่จะเป็นไปมั่นคง ก็เพราะภาคพื้นของใจ คือให้ปลูกหิริความละอายแก่ใจ และความสะดุ้งกลัวต่อความชั่ว ที่เรียกว่าโอตตัปปะ ให้เกิดขึ้นเป็นภาคพื้นประกอบด้วย เพื่อเป็นเครื่องรองรับทำศีลให้มั่นคง เมื่อศีลเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นทางให้ความประพฤติปฏิบัติละเอียดขึ้น เป็นเหตุยังคุณธรรมอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้โดยลำดับ ท่านจึงแสดงว่า เป็นมารดาของกัลยาณธรรมทั้งหลาย กัลยาณธรรม ก็ได้แก่ธรรมที่ดีงามโดยทั่วไป ศีลก็เป็นหัวหน้าของธรรมทั่วไป ธรรมทั้งหลายอาศัยศีลเป็นหัวหน้า สำหรับผู้ที่ยังขาดหิริโอตตัปปะ ยังทำศีลให้มั่นคงบริสุทธิ์บริบูรณ์ไม่ได้ ท่านจึงบัญญัติสิกขาบทไว้ ๕ บ้าง ๘ บ้าง ตามสมควรแก่ผู้ปฏิบัติจะพึงรักษาโดยจำกัด ป้องกันไม่ให้เกิดความชั่วเสียหายทางกายวาจาเกิดขึ้น ทำกายวาจาให้เรียบร้อยส่วนหนึ่ง แต่ในสมัยใดหิริโอตตัปปะมีกำลังอ่อน ก็กลับทำชั่วได้อีก ยังไม่เป็นการรักษาที่มั่นคงโดยแท้ การรักษาศีลที่แน่นแฟ้นมั่นคง จึงไม่ใช่อยู่ที่เพียงรักษากายวาจาเท่านั้น ดังกล่าวแล้วว่า กายวาจานั้น ที่ทำดีก็ตาม

ชั่วก็ตามเนื่องมาจากจิตใจ การที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์หมดจด ต้องรักษาที่จิตใจ คือรักษาให้ถึงจิตใจ เพราะในอวัยวะร่างกายของคนเราไม่มีอะไรที่จะสำคัญยิ่งขึ้นไปกว่าจิต จึงต้องรักษาจิต จิตเป็นธรรมชาติตกไปตามอารมณ์ และยึดเหนี่ยวในอารมณ์นั้น และจิตก็เป็นธรรมชาติเบา เร็ว ห้ามยาก เมื่ออารมณ์ใดผ่านมาทางทวาร ก็ไปยึดอารมณ์นั้นทั้งส่วนดีและไม่ดี เป็นธรรมชาติดิ้นรนกวัดแกว่ง ห้ามยาก รักษายากจะดีหรือชั่ว ย่อมเป็นไปตามอารมณ์ที่มากระทบ ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามอารมณ์ ก็ไม่เป็นทางที่จะสงบได้ ท่านจึงสอนให้รักษา ดังพระบาลีว่า **สจิตฺตมนุรกฺขถ** จงตามรักษาจิตของตน ถ้าไม่รักษาก็เป็นทางนำทุกข์มาให้อย่างมหันต์ การที่จะรักษาจิตนั้น ต้องอาศัยเป็นผู้มีความฉลาด คอยกำหนดดูจิตและทางดำเนินของจิต ด้วยความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ คือมีความระลึกและรู้อยู่ทุกขณะที่ไปรับอารมณ์ จิตในขณะที่ตกไปสู่อารมณ์ ติดอยู่ในอารมณ์ใด เมื่อทำความกำหนดรู้เท่าทัน ก็จะสงบจากการไขว่คว้าอารมณ์ในภายนอก ถ้าคอยกำหนดให้เป็นอารมณ์ที่ตั้งมั่นให้เป็นสมาธิ เหล่ามลทินที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมจิต ทำจิตให้เร่าร้อนกล่าวคือ นิวรณ์ ๕ กามฉันทะ ความพอใจในกาม ครุ่นคิดอยู่ในกามพยาบาท อาฆาตปองร้าย ถีนมิทธะ ความท้อ ความง่วงเหงาหาวนอนอุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยไม่แน่ใจ อันเป็นมลทินแต่ละอย่างก็สิ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้ อาการกายวาจาที่เคยชั่วมาแต่ก่อนก็จะหมดไป ไม่ต้องพะวงในเรื่องของศีล ศีลที่ตนรักษาก็เป็นศีลที่แน่นอน ด้วยอาศัยสมาธิ เข้าไปอบรมจึงทำให้ศีลตั้งมั่น

ถ้ากำหนดจิตตั้งมั่นอยู่ได้นานเพียงไร ศีลก็มั่นคงอยู่ได้เพียงนั้น และสมาธินั้นจักเป็นทางให้เกิดปัญญา ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า สมาธึ ภิกฺขเว ภเวถ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ ท่านทั้งหลาย จงยังสมาธิให้เกิด เพราะผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามเป็นจริง ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ใช้จิตที่ตั้งมั่นพิจารณา ก็จักเห็นสภาพความเป็นจริงได้แจ้งชัด เปรียบเหมือนคนเดินไปดูสิ่งของ เดินไปพลางดูไปพลาง ก็เห็นไม่ชัดเจน เพียงแต่ผ่าน ๆ ไปเท่านั้น ส่วนผู้ที่ต้องการจะดูให้ละเอียดก็ต้องหยุดดู พิจารณาให้ถ้วนถี่จึงจะเห็นปรากฏชัด นี่เป็นเพียงวัตถุภายนอก ถ้ายิ่งเป็นเรื่องของจิตใจ ก็จะต้องใช้ความพินิจพิจารณาให้ละเอียด เพราะจิตใจมีอารมณ์มาก ตกไปในอารมณ์มาก สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงได้ตรัสสอนให้มีสำเหนียก เพื่อความเป็นคนฉลาดในกระบวนของจิตและทรงสรรเสริญการกำหนดพิจารณาว่า มีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย โดยนัยพระบาลีว่า สจิตฺตปริยายกุสลา ภวิสฺสามาติ เอวญฺหิ โว สิกฺขิตพฺพํ ความว่า ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายพึงเป็นผู้ฉลาดในกระบวนจิตของตน ดังนี้ ความเป็นผู้ฉลาดในกระบวนจิตของตน คือความที่ตามดูให้รู้เท่าทันท่วงทีกิริยาของจิตที่ดำเนินไปทุก ๆ ขณะว่า ดำเนินไปในทางกุศลหรืออกุศล ดีหรือชั่วเมื่อพิจารณารู้แล้ว ให้มีความฉลาดในการละและเจริญ จึงเป็นทางให้ทำการละอกุศลบำเพ็ญแต่กุศล เมื่อจิตเข้าไปยึดไปติดในอารมณ์อะไร ก็พิจารณาดูให้เห็นคุณและโทษ ไม่เข้าไปติดในสิ่งที่เป็นโทษ เมื่อไม่เข้าไปติดหรือไปยึดในสิ่งที่เป็นโทษเช่นนั้น ก็จักเป็นผู้ชื่อว่าปล่อยวาง ไม่เข้าไปยึด

เมื่อไม่เข้าไปยึด มลทินชนิดละเอียด อันเป็นเหตุให้ถือตัวถือตนก็จะหมดไป ด้วยอำนาจปัญญากำหนดพิจารณา อันอาศัยสมาธิเป็นรากฐาน และสมาธิก็อาศัยศีลเป็นบาทเบื้องต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ศีลเป็นมารดาของกัลยาณธรรมทั้งหลาย มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

ท่านพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจในธรรมะ สมควรจะน้อมเข้ามาพิจารณาสอบดูภายในตน ตั้งใจปฏิบัติตามกระแสธรรมะ ก็เป็นกุศลกระทำจิตให้สงบ ได้รับความแช่มชื่นเบิกบาน นำความสุขมาให้ได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันเสาร์ ที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๑๒

จช ทุชฺชนสํสคฺคํ ภช ปณฺฑิตเสวนํ
กร ปุญฺญมโหรตฺตํ สร นิจฺจมนิจฺจตนฺติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา อันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ความฉลาดในทางธรรม และเป็นเครื่องประคับประคองจิตให้ดำเนินไปในทางธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงโดยลำดับ ณ บัดนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำเดิมแต่ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันกว้างใหญ่ ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลาย โดยมิได้ทรงเห็นแก่ความทุกข์ยากลำบากเหน็ดเหนื่อย ทรงมุ่งประโยชน์เป็นที่ตั้ง พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงประกอบด้วยเหตุและผล อันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ เพราะคำสั่งสอนนั้นล้วนแล้วเป็นสัจจธรรม ทรงแสดงไปตามสภาพความจริง เมื่อผู้ฟังได้ใคร่ครวญพิจารณาแล้ว น้อมมาใส่ใจปฏิบัติดำเนินไปตามกระแสของธรรม ย่อมยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่ตนตามสมควรแก่การปฏิบัติ ความสุขเป็นยอดความปรารถนาของบุคคลทั่วไป พระธรรมเทศนาที่ได้ทรงแสดงอันเป็นแนวทางปฏิบัติ

ให้ได้ประสบความสุขนั้นมีมาก ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบัน เป็นไปในภายหน้า และความสุขอย่างยิ่ง ความสุขนั้น เป็นส่วนผลที่จะเกิดมีหรือประสบได้ ต้องอาศัยบำเพ็ญเหตุ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงเหตุให้บุคคลปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อความสุขแห่งความอยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่โดยนัยหนึ่ง ดังคาถาซึ่งได้ยกไว้ในเบื้องต้นว่า จช ทุชฺชนสํสคฺคํ เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า ท่านจงละความระคนด้วยคนชั่วเสีย จงสมาคมกับบัณฑิต จงทำบุญทั้งกลางวันและกลางคืน จงระลึกถึงความที่สังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงเป็นนิตย์เถิด ดังนี้ นี้เป็นเครื่องชี้แนวทางปฏิบัติของบุคคลผู้อยู่ร่วมกัน บุคคลที่เป็นอยู่ในโลกนี้ เมื่อกล่าวโดยทั่วไปย่อมมีปกติอยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่ จะอยู่ตามลำพังผู้เดียวหาได้ไม่ เพราะต่างจะต้องพึ่งพาอาศัยกันตามสมควร เช่นเมื่อมีกิจการงานเกิดขึ้นไม่สามารถที่จะทำโดยลำพังคนเดียวได้ ก็ต้องอาศัยช่วยกันทำ ตลอดจนช่วยกันดูแล ช่วยออกความคิดความเห็นให้แก่กันและกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นการจำเป็นที่ผู้อยู่ร่วมกันจะต้องคบหาสมาคมกัน ต่างก็ต้องมีไมตรีจิตในกันและกัน คนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่มากคนด้วยกันก็ต้องมีทั้งคนดีคนชั่ว ถ้าไปสมาคมกับคนดี ก็มีแต่จะพาไปสู่ทางแห่งความเจริญ ถ้าไปสมาคมกับคนชั่ว ก็มีแต่จะนำความเสื่อมเสียมาให้แก่ผู้เข้าไปคบค้าสมาคมเป็นมิตรสหาย เพราะอาศัยการคบคนชั่วเป็นเหตุจึงได้มีพระบาลีแสดงความข้อนี้ไว้ว่า พาหิรํ ภิกฺขเว องฺคนฺติ กริตฺวา นาญฺญํ เอกงฺคมฺปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ มหโต อนตฺถาย สํวตฺตติ ยทิทํ ภิกฺขเว ปาปมิตฺตา ภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้ว

เราย่อมไม่เห็นเหตุอื่นแม้อันหนึ่ง ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างใหญ่ เหมือนการคบคนชั่ว ดังนี้ การคบคนชั่วเป็นมิตรสหาย เป็นเหตุนำความชั่วความเสื่อมมาให้โดยส่วนเดียว แม้ตนจะเป็นผู้ที่มีพื้นเพดีมาแต่ต้น แต่เมื่อได้สมาคมกับคนชั่วเข้าแล้ว ก็จักทำให้อัธยาศัยจิตใจแปรไปในทางชั่ว เพราะเรื่องของความชั่วแล้วชักนำไปได้ง่าย ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า ยํ เว เสวติ ตาทิโส คบคนเช่นใด ย่อมเป็นคนเช่นนั้น คนชั่วนั้นเป็นคนเขลา ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาในเหตุและผล มุ่งทำตามความพอใจของตน แม้ตนเองก็ไม่รู้ว่าตนเป็นคนชั่ว จึงเป็นคนจมอยู่ในความชั่ว เมื่อจะทำด้วยกาย วาจา ใจ ก็เป็นไปในความชั่ว เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน เช่นฆ่าเขา ทำร้ายเขา ทำให้เขาเสื่อมจากประโยชน์ และด่าว่าเขา เป็นต้น ไม่นำพาในสิ่งที่พึงเป็นประโยชน์ แม้จะแนะนำผู้อื่นก็เป็นไปเพื่อตน ไม่ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น เมื่อใครไปคบหาสมาคม ก็มีแต่จะพาตนให้เป็นเช่นนั้น การคบคนชั่วดังกล่าวมานี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คบหาสมาคมกลายเป็นคนชั่วไปด้วย เพราะความประพฤติของคนชั่วจะเข้าไปย้อมใจให้เป็นไปตาม แล้วก็ต้องชื่อว่า เป็นคนชั่ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนไม่ให้อยู่ร่วมคบหาสมาคมกับคนชั่ว ตรงกันข้าม ท่านสอนให้คบกับบัณฑิต

บัณฑิต คือท่านผู้รู้ผู้ฉลาดในเหตุและผล รู้เท่าทันต่อความเป็นจริง และบัณฑิตนั้น ท่านก็ไม่ได้เป็นผู้ฉลาดรอบรู้มาแต่กำเนิด แต่เป็นเพราะความประพฤติดี ตรงกันข้ามกับคนชั่ว เพราะเป็นผู้ตั้งใจศึกษาหาความรู้ และใช้ปัญญาพิจารณาตามเหตุผล จนรู้จักว่าอะไรดีอะไรชั่ว

อะไรถูกอะไรผิด รู้จักทางที่เป็นประโยชน์ หลีกเลี่ยงทางอันเป็นไปในทางเสื่อมจากประโยชน์ เมื่อจะทำ จะพูด จะคิด ก็ใช้ปัญญาพิจารณาโดยรอบคอบ แม้การที่จะทำนั้นเป็นที่ชอบใจของตน แต่ถ้าการนั้น เป็นการชั่ว เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน และจะทำตนให้เป็นคนชั่ว เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็อดกลั้นไว้ไม่กล้ากระทำลงไป ด้วยมีหิริความละอายแก่ใจ และโอตตัปปะความเกรงผิด ส่วนการงานที่ดีที่ชอบ ประกอบด้วยประโยชน์ที่ควรทำทางกาย และการใช้ปัญญาพิจารณาในสิ่งที่ควรทำทางใจ อันเป็นเครื่องบำรุงกำลังกาย และบำรุงปัญญาให้เจริญ ตลอดจนคุณความดีอื่น ๆ ที่จะนำผลอันเป็นสุขมาให้ในปัจจุบัน และจะให้ผลเป็นสุขในภายหน้า ท่านผู้ที่เป็นบัณฑิตก็มีอุตสาหะฝึกใฝ่ศึกษาและทำตามความสามารถ ท่านผู้เช่นนี้ ถ้าใครได้คบหาสมาคมย่อมจะอุดหนุนให้เกิดความดีงาม แม้ตนเองเป็นผู้มีพื้นเพไม่ดีมาแต่ต้น แต่เมื่อได้คบหาสมาคมแล้ว ก็จะทำให้มีอัธยาศัยจิตใจดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิมและเป็นปัจจัยนำสุขมาให้แก่ผู้คบหา ทั้งจะไม่เป็นผู้มีภัยมีเวรแก่ใคร ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า **ธีโร จ สุขสํวาโส ญาตีนํว สมาคโม** ผู้มีปัญญา มีการอยู่ร่วมกับผู้เป็นบัณฑิตเป็นสุขเหมือนสมาคมกับญาติ ดังนี้ ความเป็นคนชั่วเป็นคนดีหรือเป็นบัณฑิตนั้น มิใช่เป็นติดตัวมาแต่เบื้องต้น เป็นสิ่งที่มาก่อขึ้นเองทั้งสิ้น แต่เมื่อได้มาอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นเหตุจึงทำให้เป็นคนชั่ว หรือเป็นบัณฑิต เมื่อกล่าวที่เป็นไปภายในตัวของเรา กล่าวคือ จิตใจ ในสมัยใด จิตใจคิดชั่ว กาย

วาจา ทำชั่ว พูดชั่ว ในสมัยนั้น ตนเองก็ชื่อว่าเป็นคนชั่ว เกลือกกลั้ว อยู่ด้วยคนชั่ว ในสมัยใด กายวาจา ทำดี พูดดี มีจิตใจประกอบด้วย หิริโอตตัปปะ คือความละอายใจ ความเกรงผิด เป็นต้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ความเกลือกกลั้วระคนด้วยคนชั่ว และความคบหาสมาคมกับบัณฑิต จึงมารวมอยู่ที่ตัวของเรา คืออยู่ที่จิตใจ ในร่างกายของคนเราทุก ๆ คน ไม่มีอะไรที่จะเป็นใหญ่ยิ่งขึ้นไปกว่าจิตหรือใจ ดังนัยพระพุทธภาษิตว่า **มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา** เป็นต้น แปลความว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าใจชั่ว ทำทางกาย พูดทางวาจา ก็ชั่ว ทุกข์ย่อมตามสนองเหมือนล้อตามรอยเท้าโค ถ้าใจดี ทำก็ตาม พูดก็ตาม ย่อมดี สุขย่อมตามสนองเหมือนเงาตามตน ดังนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสอนไม่ให้ระคนด้วยคนชั่ว พึงส้องเสพแต่บัณฑิต ผู้พิจารณาเห็นโทษเช่นนี้แล้วละการระคนด้วยคนชั่ว คบหาสมาคมแต่บัณฑิต ย่อมเป็นการยกตนของตนให้พ้นจากความชั่วได้ และการกระทำได้เช่นนั้นก็จะชื่อว่าเป็นบุญกุศล เพราะเป็นกิจของคนฉลาด สามารถกำจัดความชั่วได้ ท่านจึงได้สอนดังนัยบาทคาถาที่ ๓ ว่า กร **ปุญฺญมโหรตฺตํ** จงทำบุญกุศลทั้งกลางวันและกลางคืน

คำว่า บุญ เมื่อกล่าวโดยส่วนผล ได้แก่ความสุขกายสุขจิต อันผู้บำเพ็ญจะพึงได้ประสบ เมื่อกล่าวโดยส่วนเหตุ ได้แก่กุศลกรรมเป็นเครื่องชำระกายวาจาใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองภายใน มีความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น เรื่องของการทำบุญหรือบำเพ็ญบุญนั้นมีมาก เมื่อกล่าวโดยย่อ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๓

ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา ทาน การให้จำแนกโดยประเภทเป็น ๒ คืออามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของ มีข้าวและน้ำเป็นต้น เพื่อสงเคราะห์ผู้ควรสงเคราะห์ เช่น ญาติมิตรและผู้ยากจนขัดสนตามสมควร เพื่อตอบแทนพระคุณท่านผู้มีอุปการะคุณ เพื่อเกื้อกูลอุดหนุนผู้ทำดีทำชอบให้มีกำลังทำได้สะดวก เพื่อบูชาคุณท่านผู้มีคุณธรรม และเพื่อทนุบำรุงกิจการที่ดี เช่น บำรุงโรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้นประการหนึ่ง ธรรมทาน การให้ธรรม ให้วิชาความรู้ หรือกล่าวแนะนำในทางที่ดีที่ชอบตลอดจนให้อภัยแก่กันและกัน ไม่ถือโทษกัน ประการหนึ่ง ทาน การให้ทั้ง ๒ ประเภทนี้ เมื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว เป็นเครื่องกำจัดความมีใจคับแคบด้วยอำนาจความตระหนี่เห็นแก่ตัวเสียได้ อันเนื่องมาจากความโลภเป็นมูล ผู้มีความโลภ ตระหนี่เห็นแก่ตัว แม้จะถึงพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติอย่างไรก็ตามย่อมทำไม่ได้ จะทำได้ก็เฉพาะผู้มีใจกว้างขวาง มีปัญญาพิจารณาเห็นคุณประโยชน์จึงทำได้ และทานการให้นี้จัดเป็นคุณสำคัญของผู้อยู่ร่วมกัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกันไว้ให้มีความสมัครสมานสามัคคีกัน ผู้มีปัญญาเมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า หมู่คณะที่อยู่ด้วยกันมีความเจริญงอกงามไพบูลย์นั้น จะเว้นจากการให้กันและกันนั้นไม่ได้ ทานจึงชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ วัตถุที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญประการหนึ่ง

การตั้งใจรักษากายวาจาใจให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีความกรุณากัน เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่ก้าวล่วงทางกายวาจา กล่อมเกลาอัธยาศัยและความประพฤติให้ละเอียด

ประณีตยิ่งขึ้น ชื่อว่า ศีล เป็นคุณธรรมยังผู้ปฏิบัติให้มีกายวาจาสงบเรียบร้อยงดงาม ปราศจากเวรภัยแก่ผู้อื่น มีแต่นำความสุขมาให้ไม่ต้องได้รับความเดือดร้อนใจ เป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของชนทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญไว้ ดังนัยพระคาถาว่า

สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน ยโส โภคสมปฺปิโต
ยํ ยํ ปเทสํ ภชติ ตตฺถ ตตฺเถว ปูชิโต

แปลความว่า ผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล เอิบอิ่มด้วยยศและโภคะ จะไปสู่ประเทศใด ๆ ก็เป็นผู้ที่เขาบูชาแล้ว ในที่นั้น ๆ ดังนี้ ศีลจึงชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ คือวัตถุที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญประการหนึ่ง การตั้งใจอบรมจิตให้ละเสียซึ่งความชั่ว อบรมความดี คือบุญกุศลให้เกิดขึ้นภายในจิต ชื่อว่า ภาวนา ท่านจำแนกไว้เป็น ๒ คือ ทำใจให้สงบจากกามและอกุศลธรรมอย่างอื่น ด้วยการกระทำไว้ในใจในกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว กำจัดความฟุ้งซ่านแห่งจิต ทำจิตให้ผ่องใส เป็นทางให้ได้รับความสุขอย่างละเอียดประณีตเป็นผล เป็นสุขประณีตสุขุมกว่าสุขที่ได้ในกามารมณ์ และทำให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนาได้ นี้เรียกว่า สมถภาวนา การทำปัญญาความรู้เห็นตามสภาพความเป็นจริงให้เกิดขึ้น ถอนความติดความข้องไม่หลงมัวเมายินดีในส่วนเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ไม่หลงยินร้ายในส่วนอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ไม่หลงงมงายติดอยู่ในส่วนเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เรียกว่าวิปัสสนาภาวนา เรื่องของการทำบุญ ๓ อย่างดังกล่าวมา ท่านสอนให้หมั่นทำทั้งกลางวันทั้งกลางคืน ทั้งนี้ เพื่อกระทำ

จิตใจให้มั่นคงเป็นไปโดยไม่เลือกกาล ให้มีความเพียรกระทำโดยติดต่อ เพื่อป้องกันจิตไม่ให้ตกไปสู่อารมณ์ที่ชั่ว ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า **ทนฺธํ หิ กรโต ปุญฺญํ ปาปสฺมึ รมตี มโน** ผู้ทำบุญ คือความดีช้า ๆ ใจมักจะไปยินดีในบาป เพื่อเป็นเครื่องถอนความชั่ว ละความชั่วโดยสิ้นเชิง และทำปัญญาความรู้ให้เกิด ถอนกิเลสชนิดละเอียดให้หมดจดโดยสิ้นเชิง บาทคาถาสุดท้ายจึงตรัสสอนไว้ว่า สร **นิจฺจมนิจฺจตํ** จงระลึกถึงความที่สังขารเป็นของไม่เที่ยงเป็นนิตย์

สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ได้ชื่อว่า สังขาร อันต่างโดยประเภทเป็นคนหรือสัตว์ และวัตถุต่าง ๆ มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ย่อมเป็นไปตามคติธรรมดา คือมีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น มีความแปรปรวนไปในท่ามกลาง มีความแตกสลายไปในที่สุด ผู้ไม่รู้เท่าตามสภาพความเป็นจริง จึงเข้าไปยึดถือติดอยู่ด้วยอำนาจอัสสมิมานะว่าเป็นเรา เป็นเขา ถือเราถือเขา จึงเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความยึดถือเป็นกิเลสชนิดละเอียด จะถอนหรือทำลายได้ด้วยปัญญา พิจารณาให้รู้จักคติธรรมดาให้เห็นว่า บรรดาสังขารทั้งปวงล้วนแล้วเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นตามสภาพความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำลายอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นตัวตนเสียได้นั้นเป็นทางให้หน่ายในทุกข์ ถึงความบริสุทธิ์ ปราศจากความถือเราถือเขาเสียได้ เมื่อปล่อยวางความยึดถือได้ บรรดาทุกข์ทั้งปวงย่อมหมดไป สุขที่ประณีตสุขุมย่อมเกิดขึ้น

ธรรม ๔ ประการ คือ ละความระคนด้วยคนชั่ว ๑ คบหา

สมาคมกับบัณฑิต ๑ ทำบุญทั้งกลางวันและกลางคืน ๑ ระลึกถึงความที่สังขารเป็นของไม่เที่ยงเป็นนิตย์ ๑ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรม เมื่อได้สดับแล้ว พึงน้อมเข้ามาพิจารณาดูภายในตน แล้วตั้งใจพยายามปฏิบัติบำเพ็ญให้เป็นไป ก็จะเป็นทางให้บรรลุถึงสุขอันประณีตสุขุมได้ ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา พอสมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา (ภาคเช้า)

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดงทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

ณ วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อาโรคฺยปรมา ลาภา–ติ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะ อันเป็นส่วนศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ซึ่งเป็นที่พึ่งที่เคารพนับถือของเราทั้งหลาย เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ความฉลาดในทางธรรม และเป็นเครื่องส่งเสริมสัมมาปฏิบัติของท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรมะในทางพุทธศาสนา

ด้วยวันนี้ เป็นวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ ทางการแห่งกรมอนามัย ได้จัดเป็นสัปดาห์แห่งการทำความสะอาด คือตั้งแต่วันที่ ๒๑ ถึงวันที่ ๒๗ พฤศจิกายนนี้ ได้ขอให้แสดงธรรมะที่เกี่ยวด้วยเรื่องของอนามัย เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ก็จะได้แสดงธรรมะที่เป็นเรื่องของอนามัย เพื่อเป็นทางแห่งความปฏิบัติอันเป็นเหตุนำความสุขกายสุขใจมาให้แก่ผู้ปฏิบัติ

ความเป็นผู้มีอนามัยดี เป็นที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ เป็นเหตุหนึ่งที่จะทำให้อายุของผู้นั้นยืนยาวนาน ความเป็นผู้มีอายุยืน ก็เป็นสิ่งปรารถนาของทุก ๆ คนด้วย เมื่อเวลาจะอวยชัยให้พรกัน ก็จะกล่าวว่า ขอให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีอายุยืนยาวนาน การที่จะเป็นไปตามพรนั้น ก็ต้อง

อาศัยทำตนปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีอนามัยดี อนามัยที่จะดีได้ ก็ด้วยอาศัยการกระทำของบุคคลเป็นส่วนเบื้องต้น ตั้งแต่กระทำความสะอาดบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยของตนเป็นต้นเหตุ การทำความสะอาดจึงเป็นสิ่งสำคัญ แม้ทุกๆท่านก็ย่อมจะทราบดีแล้วว่า ความสะอาดกับความรกหรือสกปรก ทางไหนจะดี ก็คงจะตอบกันได้ว่า การที่ทำให้สะอาดเกิดขึ้นได้นั้นแหละเป็นดี ความที่กระทำให้สะอาดหมดจดในเรื่องสถานที่อยู่อาศัยตลอดจนกระทั่งสิ่งของที่จะพึงบริโภค เมื่อสะอาดหมดจดดีแล้ว ก็ย่อมจะเป็นเครื่องป้องกันโรคภัยไข้เจ็บที่จะพึงเกิดขึ้นให้ลดน้อยถอยลงไปได้บ้างบางประการ เพราะฉะนั้นการทำความสะอาดนี้ จึงเป็นที่ประสงค์อย่างยิ่ง ตามที่ทางการแห่งกรมอนามัยได้แนะนำไว้ คือ:-

๑. ให้ทำความสะอาด และทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแห่งเคหะ-สถานบ้านเรือน นี้ก็จะช่วยขจัดสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ เช่น กลิ่น ฝุ่นละออง ที่สำคัญก็คือ ความสกปรกรกรุงรัง

๒. ความสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อยของอาคารสถานที่บริเวณบ้าน และการจัดห้องหับต่าง ๆ ให้น่าดูน่าชม ก็จะช่วยทำให้จิตใจแจ่มใสเบิกบาน

๓. ความสะอาดและทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อย จะช่วยให้ปลอดภัยจากอัคคีภัยได้มากขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่สกปรกรกรุงรัง อาจจะเป็นเชื้อเพลิงได้เป็นอย่างดี

๔. ความสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อย จะช่วยลดอุบัติเหตุได้หลายประการ

๕. ความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นรากฐานของสุขภาพอนามัยที่ดี

เพราะโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากเชื้อจุลินทรีย์ และฝุ่น-ละออง หรือจากสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีนั้น ก็สืบเนื่องมาจากความไม่สะอาด

ด้วยเหตุนี้ จึงสมควรที่จะต้องคอยดูแลปัดกวาดจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ภายในอาคารบ้านเรือนก็ดี หรือตามบริเวณอาคารบ้านเรือนก็ดี ถ้าหากทิ้งไว้สกปรกรกรุงรัง ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยได้หลายชนิด เป็นต้นว่า ที่นอนหมอนมุ้งสกปรกโสโครก จะเป็นเหตุให้เกิดหิดเกิดเหาขึ้นได้ หรือเกิดโรคผิวหนังต่าง ๆ โรคต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้น ด้วยอาศัยความสกปรก หรือความโสมมของผู้ที่ไม่คอยปัดกวาดเช็ดถู หรือทำความสะอาดนั้นเป็นส่วนมาก การทำความสะอาดจึงชื่อว่า เป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพราะสถานที่ที่เป็นเครื่องสกปรก ก็จะเป็นทางทำให้โรคเกิดขึ้น ก็อะไรที่ชื่อว่าโรค ตามที่ท่านได้แสดงไว้ว่า รุชฺชตีติ โรโค สภาพที่เกิดขึ้นแล้วเสียดแทงร่างกายให้ไม่ได้รับความสุข นี่ชื่อว่าโรค

โรคนี้มีมากมายสุดที่จะพรรณนามาให้สิ้นสุดได้ เช่น โรคหู โรคคอ โรคจมูก โรคลำไส้ เป็นต้น แม้แพทย์ทั้งหลายได้ค้นคว้าหากันอยู่ ก็ยังไม่รู้จักจบสิ้น โรคแต่ละอย่าง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมจะเป็นเครื่องทำลายสุขภาพให้ถึงซึ่งความอ่อนแอ เป็นผู้ไม่สามารถปฏิบัติกิจการงานทั้งปวงให้สมบูรณ์ได้ ผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์นั้น เกิดจากความระแวดระวังรักษาดี ร่างกายก็จะเป็นร่างกายที่แข็งแรง สมควรแก่การที่จะประกอบกิจการงานทั้งปวง เพราะไม่มีโรคเข้าไปรบกวน หรือบั่นทอนนั่นเอง ความไม่มีโรคท่านจึงจัดว่า เป็นลาภอย่างสูง ดังพระพุทธภาษิตที่ได้ยกขึ้น ณ เบื้องต้นนั้นว่า อาโรคยปรมา ลาภา ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยอด

บรรดาลาภทั้งสิ้น อะไร ๆ ไม่เท่ากับความเป็นผู้ไม่มีโรค คนเราทุกคนด้วยกัน ถ้าปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเข้ามารบกวนแล้ว ก็จะอยู่เป็นสุขสบาย เพราะฉะนั้น การที่ป้องกันไม่ให้โรคเกิดขึ้นได้เช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นการดี แต่เบื้องต้นก็ต้องอาศัยความสะอาดนั่นเอง ผู้ปรารถนาความไม่มีโรค จึงสมควรที่จะได้พร้อมใจกันทำความสะอาดเคหะสถานบ้านเรือนห้องหับจัดให้เป็นระเบียบตามที่ทางการได้แนะนำไว้ แม้ตาม

บริเวณบ้าน ก็ปัดกวาดขยะมูลฝอยตามปากตรอกปากซอยอย่าให้ดูปฏิกูล โสโครกน่าสะอิดสะเอียน กลายเป็นที่เพาะเชื้อโรคให้ผู้สัญจรไปมา การที่ทำความสะอาด ชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญ แม้ในทางธรรมะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนให้ทำความสะอาด บรรดาโรคทั้งหลายตามนัยที่กล่าวมาแล้ว นับว่าเป็นโรคอย่างหยาบ เป็นโรคที่จะพึงเกิดขึ้นได้กับร่างกาย เมื่อเกิดขึ้นไม่มีหนทางอะไร นอกจากไปให้แพทย์เยียวยารักษา หรือว่าเมื่อเราสามารถ เราก็รักษาของเราเองได้ แต่ถ้าหนักหนาก็ต้องไปหาแพทย์อยู่นั่นเอง แต่โรคอีกชนิดหนึ่ง เป็นโรคที่ละเอียด เกิดขึ้นแล้วรักษายาก บรรดาแพทย์ทั้งหลาย นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว รักษาไม่หาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงเป็นแพทย์ได้อย่างดี คือรักษาโรคชนิดละเอียดได้ โรคชนิดละเอียดที่กล่าวถึงนี้ ก็คือโรคทางจิตใจ

โรคทางจิตใจนี้ เป็นโรคภายในโดยตรง เป็นของร้ายนัก ถ้าเมื่อเกิดขึ้นแล้วอาจจะกระทำให้เสียสติ กระทำสติให้วิปริตวิกลวิการไปก็ได้ และในที่สุด ก็อาจจะกระทำให้ถึงตายได้เหมือนกัน เพราะเป็นโรคสุขุมจึงชื่อว่ารักษาได้ยาก โรคชนิดที่กล่าวถึงนี้ เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่ร่างกายของเรานี่เอง ร่างกายเป็นที่อาศัย เป็นแหล่งที่อาศัยของโรค ทั้งโรคภายนอกทั้งโรคภายใน เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้กล่าวว่า โรคนิทฺธํ เป็นรังแห่งโรค คือเป็นเรือนหรือเป็นที่อยู่อาศัยของโรค บรรดาโรคอะไร ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็มารวมอยู่ที่กาย การที่จะรักษากระทำให้อนามัยดีขึ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนให้กระทำความสะอาด คือกระทำความสะอาดทางกาย ทางวาจา ทางใจ นี่เป็นส่วนใหญ่อีกเหมือนกัน ความสะอาดจึงเป็นสิ่งสำคัญ เราจะต้องกระทำให้มีให้เป็นอยู่เสมอๆ ความสะอาดทางกาย ก็คือไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ลักขโมย ฉ้อฉลฉกชิง เบียดบัง ในทรัพย์ของผู้อื่น ไม่ประพฤติผิดประเพณีในทางกาม นี่เป็นส่วนทางกาย เมื่อกายกระทำได้อย่างนี้ ก็เรียกว่า สะอาดกาย ถ้าตรงกันข้ามก็เรียก

ว่า กายสกปรก ทางวาจา ไม่พูดปด คือคำที่ไม่จริง ไม่พูดส่อเสียด ยุยงส่งเสริมบุคคลผู้อื่นให้เขาแตกร้าวกัน ไม่พูดเพ้อเจ้อหาประโยชน์ไม่ได้ ที่เรียกว่าพูดเหลวไหล ไม่พูดวาจาหยาบคายเป็นที่ระคายหูของผู้อื่น ถ้าเว้นได้อย่างนี้ ก็เรียกว่าทำวาจาให้สะอาด ทางใจไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา เห็นชอบตามคลองธรรมที่ถูกที่ชอบ ใจที่ประกอบด้วยอาการดังกล่าวมานี้ จัดเป็นใจที่สะอาด ถ้าตรงกันข้ามก็เป็นใจที่สกปรก การที่จะกระทำกายหรือวาจาให้สะอาดได้นั้น จะต้องไปรวมอยู่ที่ใจ ต้องทำใจให้สะอาด ใจที่สะอาดก็ต้องอาศัยการสำรวมในทางกายทางวาจา อันเป็นการอาศัยเกี่ยวเนื่องกัน การชำระกายวาจาใจให้สะอาด ก็เท่ากับว่าทำความสะอาดที่อยู่ที่อาศัยให้เป็นทางแห่งอนามัยที่ดี แม้เช่นนั้นโรคบางชนิดก็ยังมีทางเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นโรคชนิดละเอียด ก็คือกิเลสที่เกิดขึ้นแก่จิตใจ ชื่อว่ากิเลสแล้วเมื่อเกิดขึ้น ย่อมกระทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัวไม่ผ่องใส แต่สำหรับโรคของจิตในที่นี้ กล่าวโดยเฉพาะ ก็คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากแห่งจิตใจ จิตที่ถูกกิเลสคือตัณหาเข้าไปกลุ้มรุมอยู่ย่อมเป็นจิตที่ไม่มีอิสระ กลายเป็นจิตที่เป็นโรค เป็นจิตที่จะต้องเป็นทาสของตัณหา จิตที่ตกอยู่ในอาการเช่นนี้ ชื่อว่า ไม่มีลาภ ถ้าเป็นจิตที่มีลาภแล้วจิตไม่ต้องไปตกอยู่ในอำนาจของตัณหา นี่เป็นโรคชนิดละเอียด ยากที่จะรักษาให้หายได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เดียวเท่านั้น ที่จะพึงทรงรักษาให้หมดไปได้ เพราะเหตุไร ทำไมจึงว่าตัณหาเป็นโรคอย่างละเอียด ก็เพราะว่าตัณหาเป็นตัวกิเลส เมื่อเกิดขึ้นภายในจิตใจครอบงำจิตได้แล้ว ก็เสือกไสทำจิตให้จิตกระเสือกกระสนไปต่าง ๆ นานา มีความอยาก มีความทะเยอทะยานอยากได้เป็นปกติ คือทำให้จิตดิ้นรนกระสับกระส่ายเป็นไปในทางที่อยากจะให้ได้มาสมความปรารถนา มีความอยากได้ไม่รู้จักเพียงพอ ไม่รู้จักอิ่ม ท่านจึงแสดงว่า นตฺถิ ตณฺหา สมานที แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี คือแม่น้ำยังรู้จักเต็มเปี่ยมบ้างในบางครั้งบางคราว เช่น ในฤดูน้ำ

แต่ส่วนตัณหานั้น ไม่มีที่จะรู้จักเต็มได้ มีแล้วก็ไม่พอ ต้องการให้ได้มาอีก ตัณหานั้นท่านจำแนกไว้เป็น ๓ ประการ คือ กามตัณหา ความทะเยอทะยานอยากได้ในสิ่งที่ชอบ อยากให้ได้มาก ๆ ได้แล้วไม่พออยากได้อีก ภวตัณหา อยากได้ในอิฏฐารมณ์ที่ชอบใจ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ให้เกิดมีเป็นขึ้นให้อยู่ยั่งยืน วิภวตัณหา อยากไม่มีอยากไม่เป็น เช่นอนิฏฐารมณ์ที่ไม่ชอบใจ คือเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อยากไม่ให้มีไม่ให้เกิดขึ้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้วให้หายไป ใจที่ดิ้นรนอยู่อย่างนี้ มีแต่จะนำความทุกข์มาให้ ถ้าไปเกี่ยวข้องใครก็ทำให้เป็นทุกข์เดือดร้อนด้วย ท่านจึงจัดตัณหาว่า เป็นตัวสมุทัย คือเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นเครื่องก่อภพก่อชาติ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบ เพราะต้องกระเสือกกระสนไปตามอำนาจของตัณหา จึงกลายเป็นจิตที่มีโรค และเป็นโรคละเอียดสุขุม ทำให้ต้องจมอยู่ในกองทุกข์ และเพลิดเพลินอยู่ในกองทุกข์นั้นเอง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนายแพทย์ ทรงประทานธรรมโอสถไว้หลายขนาน เป็นเครื่องรักษาโรคทางใจ อีกปริยายหนึ่งทรงประทานอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ เป็นที่สุด แลตรัสว่าเป็นเอกายนมรรค คือเป็นทางเดียว หรือมีทางเดียว ตรงไปยังที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง เมื่อกล่าวโดยย่อ ย่อมรวมลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ความเห็นชอบ ดำริชอบ จัดลงในปัญญา กล่าววาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ จัดเป็นศีล ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ จัดเป็นจิตหรือสมาธิ ความสำรวมกายวาจาเรียบร้อย คือให้เป็นสุจริตให้ปราศจากโทษอันบัณฑิตพึงติเตียน ชื่อว่า ศีล ความทำใจให้สงบจากอารมณ์ อันจะมายั่วให้เกิดความอยากได้บ้าง ความขัดเคืองบ้าง ให้เกิดความหลงความมัวเมาบ้าง ด้วยการกำหนดจิตไว้ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ ชื่อว่า สมาธิ พิจารณาให้รู้จักเหตุผลในธรรมทั้งปวง ชื่อว่าปัญญา เมื่อได้ปฏิบัติดำเนินโดยบรรยายหนึ่ง ท่านสอนให้ฝึกจิตของตนให้มีความสันโดษ ยินดีด้วยสิ่งของ ๆ ตนโดยความ

หมายคือให้รู้จักพอ นี้เป็นข้าศึกแก่ตัณหา ความไม่รู้จักเต็มไม่รู้จักพอ บางท่านมักจะทำความเข้าใจเสียว่า ถ้าถือสันโดษแล้วก็ไม่ต้องทำอะไร บ้านเมืองก็จะหาความเจริญไม่ได้ ถ้าเข้าใจเช่นนี้ก็นับว่าผิด เพราะท่านสอนให้ยินดีอยู่เฉพาะของตน เมื่อต้องการก็ให้แสวงหาในทางที่ถูก อย่าให้เป็นเครื่องยังความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เช่น ขโมย ฉ้อโกง เป็นต้น สันโดษนั้นท่านจำแนกไว้ ๓ ประการ ยินดีตามมีตามได้ เรียกว่า ยถาลาภสันโดษ เป็นการห้ามการแสวงหาในทางที่ผิด ยินดีในวัตถุสิ่งของที่ตนหามาได้ตามกำลัง ไม่ทำให้ตนถึงความเดือดร้อนจนเกินกำลังในการแสวงหา เรียกว่า ยถาพลสันโดษ ไม่รับสิ่งของแม้มีคนนำมาให้ในทางที่ผิดธรรม ผิดวินัย ผิดระเบียบประเพณีและพระราชกำหนดกฎหมาย รู้จักรับสิ่งที่ควรและไม่ควร ทั้งนี้ย่อมเป็นเครื่องกำจัดความละโมภไม่รู้จักพออันเป็นตัวตัณหาเสียได้ อย่างน้อยก็ทำให้เบาบางลงได้โดยนัยนี้ จะถอนตัณหาออกจากจิตได้ตามกำลังแห่งความปฏิบัติ เมื่อได้เปลื้องตัณหาออกจากจิตหรือยังจิตให้พ้นจากตัณหา จิตก็จะบริสุทธิ์หมดจด เป็นจิตที่ปราศจากโรค ทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ต้องตามนัยพระพุทธภาษิตว่า ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ ความความสิ้นตัณหาชนะทุกข์ทั้งปวง

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกชนผู้ที่สนใจธรรมะ สมควรที่จะต้องพิจารณาดูให้รู้จักตัวของตัณหาและพิจารณาให้เห็นโทษของตัณหา ละตัณหาเสียได้ตามนัยที่แสดงมา นั่นก็จะเป็นปฏิปทาให้ถึงความสุขได้อย่างยิ่งปราศจากโรคที่จะพึงมี สมดังพระพุทธภาษิตที่ว่า อาโรคฺยปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา (ภาคเช้า)

พระญาณวโรดม วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง ณ วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ. ศ. ๒๕๑๗

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สุสุขํ วต ชีวาม อาตุเรสุ อนาตุรา

อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ วิหราม อนาตุราติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องอบรมปัญญาสัมมาปฏิบัติของท่านพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจในธรรมะตามสมควรแก่วันอุโบสถ ซึ่งได้เวียนมาถึงในกาลบัดนี้ เมื่อวันเช่นนี้มาถึงเข้า บรรดาท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมะ ก็พากันไปประชุมฟังธรรมตามวัด แม้ผู้ที่ไม่ได้มาที่วัด ทางราชการ (กรมประชาสัมพันธ์) ก็ได้จัดให้มีการแสดงธรรมทางวิทยุ เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ไม่ได้ไปที่วัด ทั้งนี้ก็เพราะเห็นประโยชน์แห่งการฟังว่า การฟังธรรมย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ผู้ปฏิบัติตาม สามารถยังผู้ปฏิบัติให้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นคนดี และพ้นจากความชั่ว เพราะธรรมซึ่งได้ปฏิบัติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ การปฏิบัติธรรมะ จะนำความสุขมาให้ได้อย่างไร เพราะธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น เป็นไปเพื่อความสงบทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผู้ไม่ปฏิบัติย่อมไม่ได้รับความสงบ แม้ตนของตนเอง ก็

ไม่ได้รับความสุข และถ้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้ใด ก็ไปทำให้ผู้นั้นได้รับความทุกข์ด้วย แต่จะทุกข์มากหรือทุกข์น้อย ก็ย่อมแล้วแต่เหตุแล้วแต่ผลที่ตนได้กระทำไว้ เพราะฉะนั้น ผู้สนใจในธรรมะ สมควรที่จะพิจารณาตรวจดูในตนของตน ไม่ควรที่จะทำตนให้หมกมุ่นมัวเมาอยู่ในความชั่ว พิจารณาด้วยสติปัญญาที่ชอบของตน ทำตนให้ตั้งอยู่ในทางที่ชอบ

สติ ความระลึกเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าระลึกไปในทางที่ชั่ว ก็เป็นมิจฉาสติ แต่ถ้าระลึกไปในทางที่ดี ก็เป็นสัมมาสติ เพราะฉะนั้น จึงควรทำตนของตนให้ฝักใฝ่อยู่ในคุณงามความดี ก็จะได้ชื่อว่า เป็นผู้สงบระงับและชื่อว่า เป็นบุญเป็นกุศล

บุญกุศลจะเกิดขึ้นได้ ก็เกิดจากความระลึกดีระลึกชอบ บุคคลจะต้องใช้ปัญญาตามระลึกอยู่ในตนเสมอ ๆ ว่า เวลานี้เราระลึกอยู่ในอารมณ์เช่นไร เป็นอารมณ์ดีหรืออารมณ์ที่ชั่ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเกิดความรู้เท่าทันต่ออารมณ์ ทำให้ละในทางที่ผิดเสียได้ ดำเนินไปในทางที่ถูกที่ควร เมื่อไม่ฝักใฝ่ระลึกถึงอารมณ์ที่ชั่ว ฝักใฝ่แต่ในอารมณ์ที่ดีจิตใจก็สามารถจะสงบเป็นสุขได้ แต่จะปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็ต้องอาศัยการพิจารณาดูให้รู้เท่าทันต่ออารมณ์ เมื่อรู้ว่าเป็นอารมณ์ที่ชั่ว ก็ละ ที่ดี ก็ให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น เมื่อพิจารณาดูธรรมะ ระลึกถึงธรรมะ ให้เกิดความเข้าใจตามความเป็นจริง หรือเรียกว่า รู้ธรรมะตามความเป็นจริง ก็จะทำให้เกิดปัญญา รู้จักธรรมะตามความเป็นจริง ก็จะทำให้จิตสงบ ไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ที่ชั่ว เป็นจิตเข้าถึงความสงบ คือสงบจากความชั่ว

เป็นไปเพื่อประโยชน์ของตนด้วย เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ด้วยทั้งสองฝ่าย เพราะคนเราเมื่ออยู่รวมกัน ต้องเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ เพราะจะต้องมีกิจการงานร่วมกัน ตามหน้าที่แห่งความอยู่ร่วมกัน อันเป็นไปเพื่อความสงบสุขในการอยู่ร่วม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแสดงธรรมะ เป็นเหตุแห่งการอยู่ร่วม ดังพระบาลีว่า

สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺญโม

ความสงบเป็นความสุข ของบุคคลผู้มีธรรม อันได้ประสบแล้วและยินดีอยู่ในธรรมะนั้น บุคคลผู้มีธรรมอันได้ประสบ ก็เพราะเหตุคือการขวนขวายแสวงหา แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนแต่พระองค์จักได้ตรัสรู้ พระองค์ก็เป็นผู้ทรงขวนขวายแสวงหาธรรมะ ที่เรียกว่าแสวงหาโมกขธรรม จนในที่สุดได้ตรัสรู้ แม้เช่นนั้น ก็ทรงมีพระอัธยาศัยในทางที่จะให้รู้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า ยังมีทางที่จะรู้ดีรู้ชอบยิ่งขึ้นไปอีก ถึงแม้พระองค์ได้ทรงอุบัติขึ้นในตระกูลที่สูง ได้รับความทะนุบำรุงให้เป็นสุขสำราญทั้งกลางวันและกลางคืน ก็ไม่ทรงลุ่มหลงอยู่ในความสุขเพียงเท่านั้น แต่มุ่งที่จะให้รู้ดีรู้ชอบยิ่งขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้น เมื่อถึงคราวที่พระองค์จะทรงศึกษา ก็ทรงตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เมื่อจะทรงกระทำกิจอะไร ก็ทรงตั้งพระทัยมุ่งทำกิจอันนั้นและได้ทรงนำมาแสดงให้ปรากฏแก่มหาชน ทรงได้รับความสรรเสริญเป็นอย่างมาก เมื่อได้ทรงครอบครองเคหสถาน มีบริษัทบริวารคอย

ทะนุบำรุงให้เป็นสุข ทั้งกลางวันและกลางคืน น่าจะเป็นสุขสำราญ แม้เช่นนั้น พระองค์ก็ไม่ทรงลุ่มหลงมัวเมาไปในความสุขที่ได้ประสบอยู่ในเวลานั้น กลับทรงพิจารณาเห็นว่า ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เป็นสุขที่เจืออยู่ด้วยทุกข์ เมื่อทรงพิจารณาความเป็นอยู่อย่างนั้น ก็ทรงเห็นว่ามีแต่จะทำตนให้จมอยู่ในความสุขชั่วคราว สุขเกิดจากความทะนุบำรุงบำเรอ ไม่ยิ่งขึ้นไปจากพื้นเพเดิมอย่างไรเลย ไม่ช่วยให้ไปจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายไปได้ เมื่อความแก่ ความเจ็บ ความตายมาครอบงำ บรรดาทรัพย์สมบัติอะไร ๆ ที่มีอยู่เท่าไร ตลอดจนกระทั่งบุคคล บ่าว ไพร่ ที่ได้มาทะนุบำรุง ก็คงไม่พ้นไปจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย จึงทรงสังเวชสลดจิตพิจารณาเห็น เหมือนอย่างทรงตกอยู่ในหล่ม ที่ไม่สามารถจะพยุงตนให้พ้นไปได้ จึงทรงมุ่งที่จะแสวงหาคุณงามความดีให้ยิ่งขึ้นไปอีก ที่ท่านแสดงไว้ว่า ทรงมุ่งหมายแสวงหาโมกขธรรม คือธรรมะเป็นเครื่องพ้น จึงได้เสด็จออกไปแสวงหา เมื่อได้ทรงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทางกาย ทางวาจา อันเป็นส่วนเหตุที่ดีที่ชอบถึงที่สุด ก็ได้ทรงบรรลุถึงวิชชา ความบรรลุแจ่มแจ้ง และเข้าใจถูกและวิมุตติ ความหลุดพ้นจากความเกี่ยวข้องพัวพันยึดถือ เพราะไม่รู้มาแต่เดิม เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ทรงตรัสรู้ และก็ทรงรู้เท่าทันต่อสภาพความเป็นไปเหล่านั้น จนถึงได้ทรงแสดงถึงเหตุของพระองค์ว่า

สุสุขํ วต ชีวาม อาตุเรสุ อนาตุรา
อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ วิหราม อนาตุรา

เราอยู่สุขสบายดีหนอ ในเมื่อคนทั้งหลายกระวนกระวายอยู่ เมื่อ

มนุษย์ทั้งหลายกระวนกระวายอยู่ เราเป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย อยู่สบายดี ความที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะพระองค์ไม่ทรงมีกิเลสที่เป็นเหตุจะกระทำให้กระวนกระวาย ส่วนมนุษย์ทั้งหลายอื่น มีแต่ก่อกิเลสให้เกิดขึ้นอยู่ในใจ จนกระทั่งทำให้ได้รับความกระวนกระวายเพราะกิเลส มีอาการต่าง ๆ ตามขั้นตามภูมิตามความกระวนกระวาย ซึ่งเรียกว่า อาดูร

อาดูร นั้น ในขั้นต้น ก็เกิดขึ้นภายในจิต หรือเกิดขึ้นที่จิตกระทำจิตให้เกิดความกระวนกระวาย เมื่อแรงกล้าขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายออกไปทางกาย กระวนกระวายออกไปทางวาจา ทำตนเองให้ได้รับความกระวนกระวายอยู่ด้วยตนเอง เมื่อเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ก็ทำให้บุคคลอื่นกระวนกระวายไปด้วย จึงไม่เป็นสุข

กิเลสที่ทำให้เกิดความกระวนกระวาย เมื่อแยกตามชั้น ในชั้นต้นก็คือ โลภะ มุ่งอยากให้ได้แล้ว ก็มีความอยากแรงกล้าออกไปอีก ซึ่งเรียกว่า อภิชฌา มุ่งให้ได้ถ่ายเดียว ไม่เลือกว่าดีหรือชั่ว ผิดหรือถูก

โทสะ ความโกรธที่ประทุษร้ายใจ ทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย เมื่อแรงกล้าขึ้น ก็ทำให้เกิดความพยาบาทมุ่งร้ายผู้อื่น ด้วยไม่เลือกว่าผิดหรือถูก ให้ล่วงไปทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง

โมหะ ความหลง เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจ ก็ทำใจให้หลงงมงาย เมื่อแรงกล้าขึ้นไป ก็เกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด คือเห็นผิดเป็นถูก เห็นชอบเป็นไม่ชอบ เพราะเหตุนี้แหละ คนเราจึงปล่อยให้ความกระวนกระวายเกิดขึ้นครอบงำ และไม่รู้จักพิจารณาให้รู้จักความกระวน-

กระวายที่เกิดขึ้น ไม่ห้ามความกระวนกระวายที่เกิดขึ้นครอบงำจิต ปล่อยให้ความกระวนกระวายเป็นเจ้าของจิต และบังคับให้จิตที่ประพฤติชั่วออกไปทางกาย ทางวาจา อันเป็นความกระวนกระวายทางกายทางวาจา เช่นโลภะ จนถึงอภิชฌาอยากได้ และมุ่งให้ได้มาโดยไม่นึกถึงดีชั่วผิดถูก บุคคลผู้ถูกความกระวนกระวาย อันเป็นส่วนโลภะเข้าครอบงำ จนถึงการปล้นสะดมเขาบ้าง แย่งชิงเขาบ้าง ลักขโมยเขาบ้าง ฉ้อโกงเขาบ้าง เอากิจการงานมาบังหน้า และหลอกลวงผู้อื่นเอาทรัพย์สมบัติเขามาบ้าง เป็นต้น

ความกระวนกระวายที่เกิดขึ้นครอบงำจิตนั้นแหละ และก็ไม่รู้จักว่าความกระวนกระวายเกิดขึ้นครอบงำแก่จิต ปล่อยให้ความกระวนกระวายเป็นเจ้าของจิต และบังคับให้กายวาจาทำไปตามอำนาจของโลภะ ความกระวนกระวาย ก็ออกไปทางกาย ทางวาจา ตัวเองก็ต้องกระวนกระวายเดือดร้อน

และก็ไม่รู้ว่าเป็นเช่นนั้น เพราะมุ่งออกไปด้วยอำนาจโลภะ จึงไปปฏิบัติ คือทำกิจการทางกาย ทางวาจาด้วยอำนาจแห่งโลภะ เมื่อเกี่ยวข้องกับบุคคลใด ก็ทำให้บุคคลนั้นเดือดร้อนกระวนกระวายไปด้วย นี้ประการหนึ่ง

โทสะ ความโกรธที่เกิดขึ้นประทุษร้ายใจ ก็ทำให้กระวนกระวาย โทสะเกิดขึ้นประทุษร้ายใจผู้ใด ก็ทำให้ผู้นั้น มีใจกระวนกระวายอยู่ในตัวเอง และก็ไม่รู้ เพราะไม่ได้พิจารณาดูตัวของตัวเอง ปล่อยให้โทสะเกิดขึ้นครอบงำใจ ทำใจให้กระวนกระวายเช่นนี้แล้ว โทสะเป็นเจ้าของ

จิต กลับมาบังคับจิต ปล่อยให้จิตมาบังคับกายวาจาใจ ให้ทำซึ่งความชั่ว ออกไปทางกาย ทางวาจา บ้างฆ่าเขา ประทุษร้ายเขา เป็นต้น เมื่อความกระวนกระวายด้วยอำนาจแห่งโทสะ ซึ่งออกไปทางกาย ทางวาจา ก็ทำให้ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วย เกิดความเดือดร้อนกระวนกระวาย ต้องตายไปบ้าง ต้องเจ็บช้ำลำบากบ้าง

โมหะ ความหลง ความไม่รู้เท่าทันต่อความเป็นจริง เพราะไม่พิจารณาดูให้รู้จัก เกิดขึ้นครอบงำจิตใจของผู้ใด ก็ทำจิตใจของผู้นั้นให้หลง ให้งมงาย เมื่อแรงกล้าออกไป ก็เกิดความเห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิด เห็นดีเป็นชั่ว เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ตัวเองมุ่งจะทำตนให้เป็นคนดี แต่ก็ทำดีไม่ได้ เพราะความกระวนกระวายที่มีอยู่ในตนนั้นแผ่ออกไปถึงบุคคลอื่น เพราะความเห็นผิด ทำให้ผู้อื่นกระวนกระวายเดือดร้อน จึงต้องพิจารณาดูตัวเอง ก็จะเห็นได้ว่า ถ้าโลภะโทสะโมหะเกิดขึ้นครอบงำใจ มีอยู่ในใจของเรา ใจของเราจะเป็นอย่างไร จะอาดูรเดือดร้อนกระวนกระวายไปหรือไม่ ก็จะเห็นได้ตามความเป็นจริง เมื่อไม่ดู ก็ไม่รู้ไม่เห็น เมื่อไม่ดู ไม่รู้ไม่เห็นแล้ว ก็ปล่อยให้ความกระวนกระวายแสดงออกไปทางกาย ทางวาจา เมื่อไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ก็ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ปรากฏเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ เห็นได้ง่าย ๆ เกือบจะไม่มีปิดบัง ทำตามใจด้วยอาศัยอำนาจความเห็นผิดเป็นชอบ ไม่พิจารณาดูตัวให้รู้ว่า ตัวของตัวเป็นทาสของกิเลส ที่ทำใจให้กระวนกระวาย นี่เป็นเบื้องต้น จนถึงปล่อยใจให้ความกระวนกระวายแสดงออกไปทางวาจาได้ ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่กลับเข้าใจเสียว่าดี ถ้าได้พิจารณา

ดูที่ตัวเอง ก็จะเห็นได้ตามความเป็นจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงอาศัยการพิจารณาดูที่พระองค์นั้นเอง จนกระทั่งทรงรู้จักกิเลสนั้น ๆ ว่ามีอาการเป็นอย่างไร แล้วก็ทรงหาหนทางละ เพื่อมิให้ความกระวน-กระวายเกิดขึ้นให้หยุดเสีย ด้วยทรงตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีงามมั่นคง การทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบนั้น ในชั้นต้น เป็นการยากที่จะทำได้ เพราะเราปล่อยให้จิตฟุ้งซ่านมานานแล้ว แต่ถึงเช่นนั้น ถ้าอาศัยฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความบากบั่น จิตตะ ความตั้งใจ วิมังสา ความไตร่ตรอง ก็จะเห็นความฟุ้งซ่านที่แส่ส่ายไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ให้เข้ามายึดมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบสิ่งเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตก็สงบ ปราศจากความกระสับกระส่าย เมื่อจิตสงบ ก็จะไม่ทำความกระวนกระวายให้เกิดขึ้นในทางกายทางวาจา

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ไม่มีความอาดูรเดือดร้อน ก็เพราะว่า พระองค์ทรงอาศัยพิจารณาดูจิตของพระองค์ว่า มีอาการเป็นอย่างไร ๆ เพราะกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายเดือดร้อน ยังนอนเนื่องอยู่ภายในจิต คนที่มีจิตประกอบไปด้วยความกระวนกระวาย แม้จะอยู่ที่ไหน ก็หาความสุขสบายมิได้ คือได้รับความกระวนกระวายที่นั้น แต่ถ้าจิตปราศจากความกระวน-กระวาย อยู่ที่ไหนก็ไม่กระวนกระวาย อยู่เป็นสุข

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นอนาตุระ คือไม่กระวนกระวายหรือไม่มีความกระวนกระวายเช่นนี้ ก็เพราะทรงรู้เท่าทันต่อกิเลส ไม่หลงไปในอารมณ์ที่มาประสบ เพราะว่า ต้องอาศัยบุคคลผู้นั้นเป็นผู้รู้จริง

เห็นจริง ธรรมะจึงจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติ ถ้าไม่เห็นเอง ความเชื่อความเลื่อมใสก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงต้องอาศัยความรู้ความเห็นที่จะเกิดขึ้น เปรียบประดุจดังว่า แสงสว่างที่เกิดขึ้น ย่อมกำจัดความมืดให้หมดไป ฉันใด บุคคลเมื่อมาประพฤติธรรมะแล้ว ย่อมยังกิเลสให้หมดสิ้นไป ฉันนั้น และย่อมได้รับความเจริญในธรรมะ ทั้งนี้ ก็ต้องอาศัยความพิจารณาด้วยปัญญาอันชอบ ที่ทุก ๆ คนมีอยู่ประการหนึ่ง อาศัยความตั้งใจมั่น พิจารณาด้วยตนเอง เพื่อให้รู้เห็นตามความเป็นจริงประการหนึ่ง ถ้าไม่สามารถที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงได้ ก็ชื่อว่า ทุปปัญญา ความรู้ชั่วรู้ผิดเข้าครอบงำ ไม่ตั้งใจมั่นเพ่งพิจารณาปล่อยให้จิตคิดฟุ้งซ่านซัดส่ายไป ยินดียินร้ายหลงงมงาย ผลจะมีอย่างไร บุคคลสามารถที่จะพิจารณาด้วยจิตของตนได้

เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาพิจารณาดู ให้เกิดความรู้ความเห็นตามเป็นจริงในพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนกระทั่งละปล่อยวางความชั่วหรือความผิด ไม่ให้ติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ให้หมดสิ้นไป ก็จะได้ประสบแต่ความสุขในกาลทุกเมื่อ มีนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๒๗